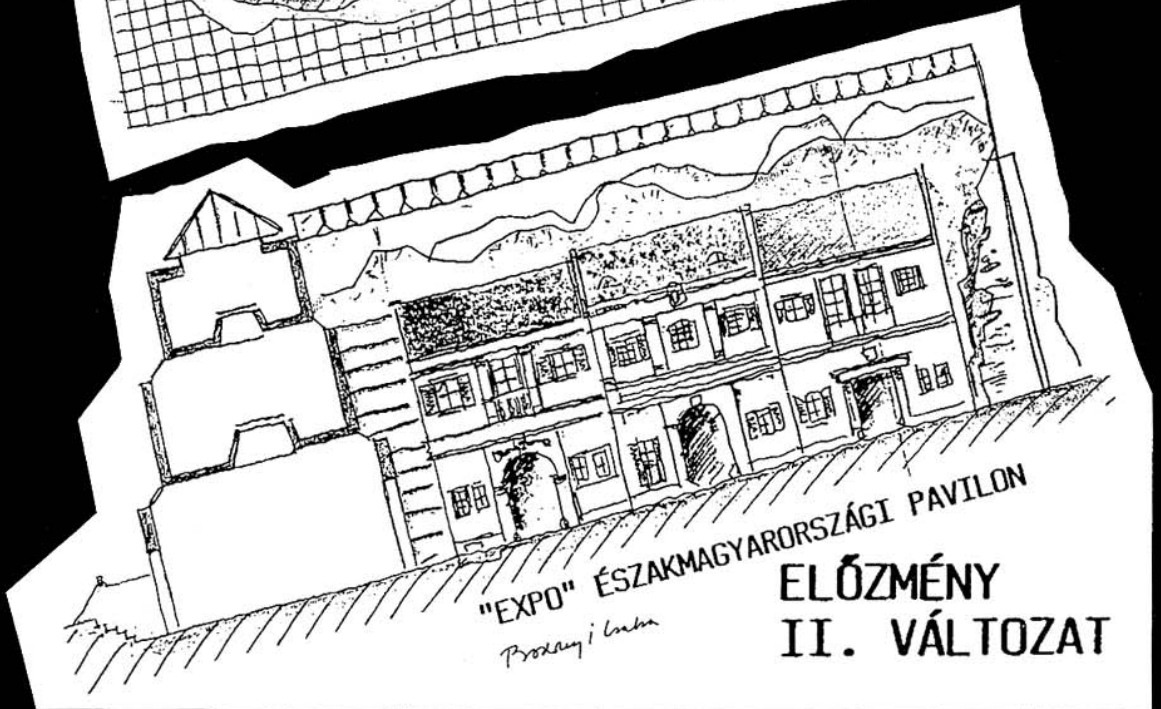
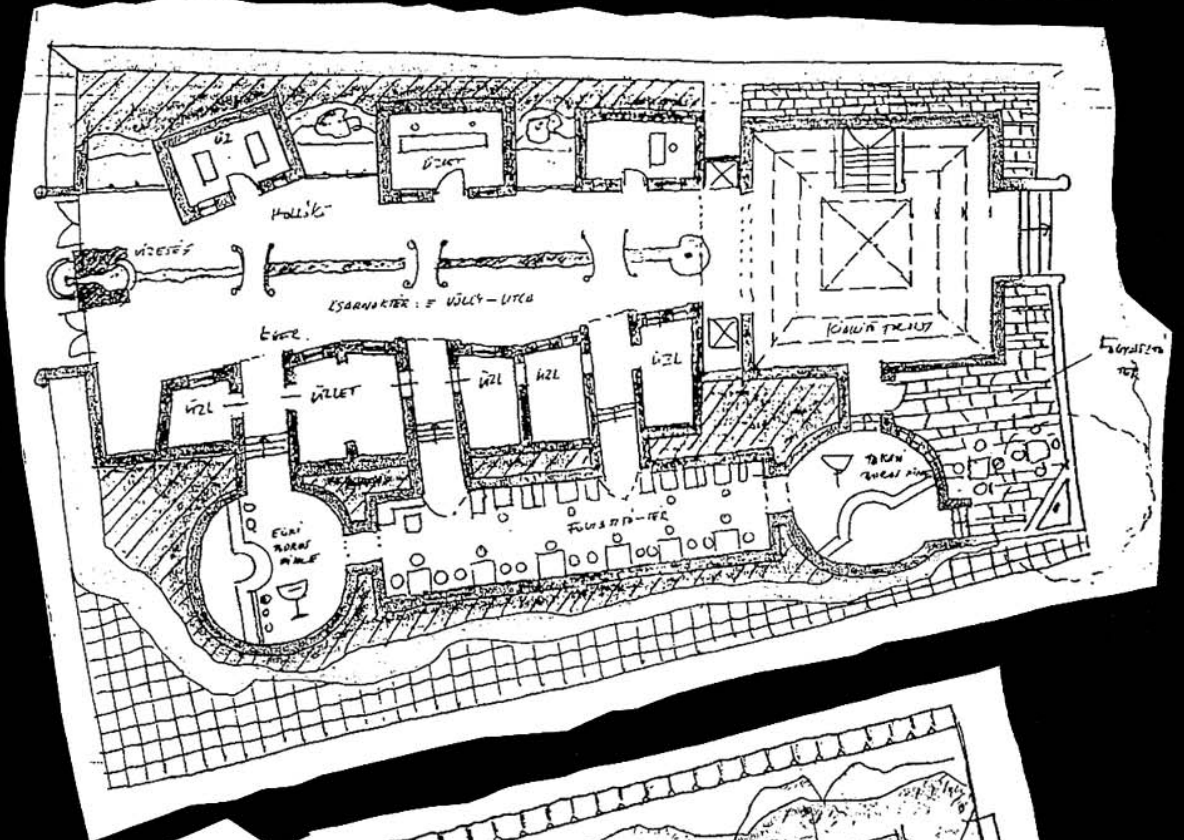
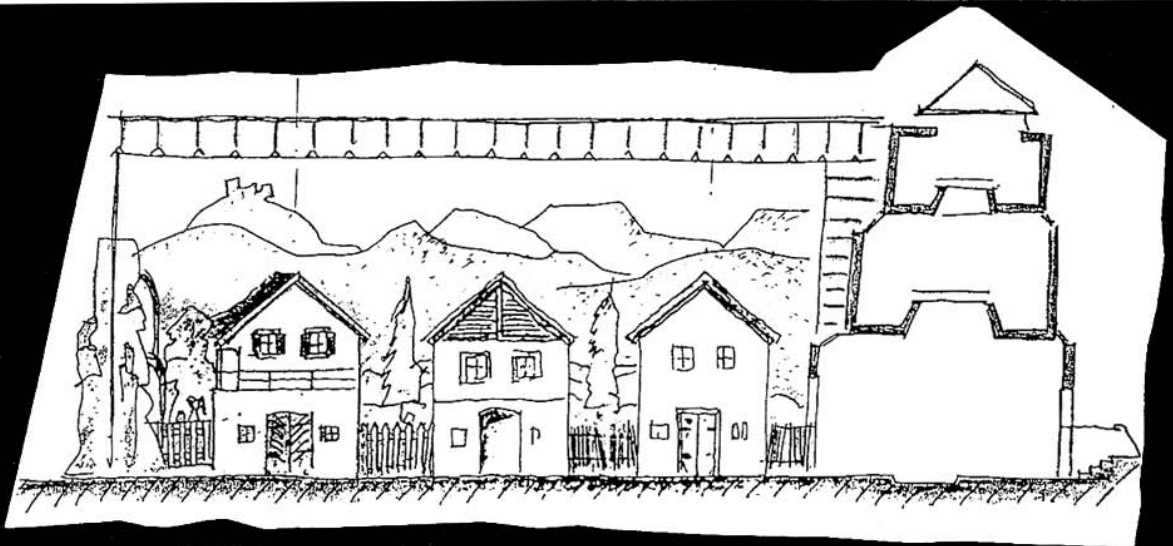

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

95/1

"EXPO" ÉSZAKMAGYARORSZÁGI PAVILON
Prokaj i Laska

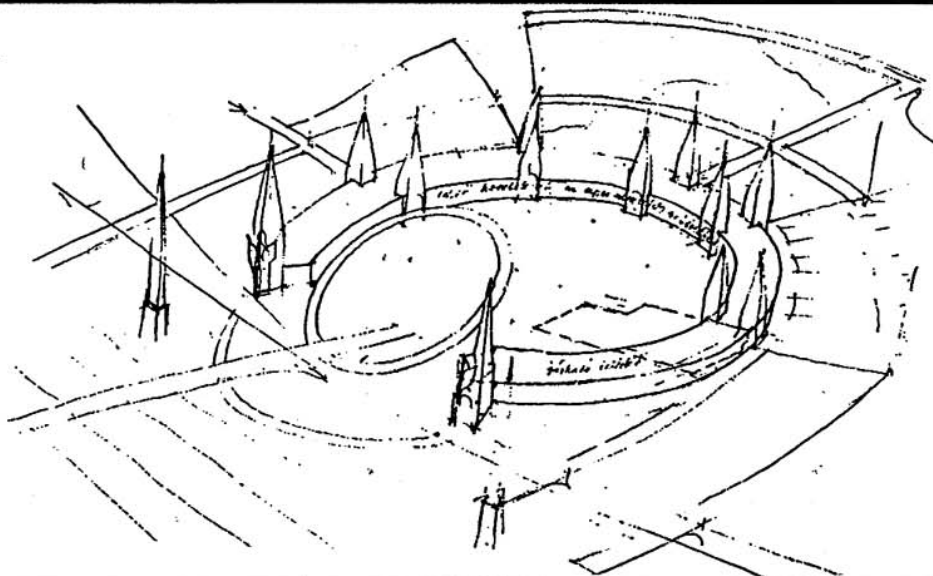
ELŐZMÉNY
 II. VÁLTOZAT

ORSZÁGÉPÍTŐ

HATODIK ÉVFOLYAM

ELSŐ SZÁM

2	Zelnik József	A magyar kultúra biztosítása <i>Die Sicherung der ungarischen Kultur – als eine Notwendigkeit in einer politisch und wirtschaftlich kulturfeindlichen Situation</i>
5		Beszélgetés a budapesti EXPO terveiről <i>Gespräch der Architekten des von der Regierung abgesagten budapester Weltausstellung über den Vorgang der architektonischen Vorbereitung, über ihre Entwürfe und die eigenartige und fruchtbare Zusammenarbeit.</i>
33		VÁNDORISKOLA 1991-94 Halas Iván (33), Holecz János (36), Kovács Gábor (37) és Litkei Tamás (43) bemutatkozása <i>Zum zweiten Mal erhielten junge Architekten der Wanderschule des Assoziation Károly Kós ihr Diplom. Sie arbeiteten 2.5 Jahre lang in verschiedenen Planungsbüros des Assoziation und stellen jetzt die gebaute Diplomarbeit vor.</i>
46	Simcha Yom-Tov	Nőiség az építészetben <i>Weiblichkeit in der Architektur – eine psychoanalytische Annäherung</i>
50	Lex Bos	A templomosok aranya – Das Gold der Templer
51	Fritz Andres	Romló pénz a középkorban – Alternates Geld im Mittelalter (Übersetzungen aus INFO3 94/6)
52	Kovács József	Fatemplomok Kárpátalján – II. Rész <i>Holzkirchen in der Karpaten-Ukraine – II. Teil</i>
62	Anthony Gall	Adalékok egy brassói patika lépcsőháza alól <i>Die Geschichte des Entwurfs Károly Kós zur unitarischen Kirche in Kronstadt, 1934</i>
64		HÍREK – Nachrichten

A címlapon Ferencz István műterme látható, ahol az EXPO tervek nagy része készült. A falon az egyik telepítési modell. A borító belső oldalán Bodonyi Csaba vázlatai az EXPO főtérei, észak-magyarországi pavilonjának tervéhez (1993), a hátoldalon Finta József vázlata az EXPO dunai kikötőjének vendéglátó tornyához.

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., B+D Belsőépítészeti és Design Kft., BÍOKÖR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építésziroda Kft., É-11 Építész Kft., FARKAS és GUHA Építész Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., KAPOSTERV, KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építész Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és TÁRSA Építésziroda Bt., TRISKELL Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány, 1074 Budapest, Barát utca 11. Felelős kiadó Kampis Miklós, szerkesztőség a Kós Károly Alapítvány címén. Telefon: 3710-055. Felelős szerkesztő: Gerle János.

Nyomás: VEL Kft., Budakeszi. Szedés: SZOBA Kiadó. Számaink előfizethetők az Alapítványtól igényelt csekken, illetve az Alapítványnál. Egy szám ára hírlapárusoknál és könyvesboltokban 250 Forint, előfizetőinknek 220 Forint.

ISSN 0966-0069

Zelnik József

A MAGYAR KULTÚRA BIZTOSÍTÁSA

*Mint aki fiút áldoz az apja szeme láttára,
olyan az, aki a szegények vagyonából áldoz.*

A magyar kultúra kincskereső kisködmöne egyre fontosabb, az újravarrások mentén is szakadozik, sőt talán ott a legjobban. Úgy látszik hosszú menetelésünk a toldozgatások-foltozgatások világában a végéhez közeledik. Nem halaszthatjuk tovább, meg kell próbálnunk elkészíteni a leltárt, ám ehhez struccfejünket ki kellene húznunk kulturális homokozónkból.

Úgy tudjuk, vagy csak úgy reméljük, hogy az élet, ha mély támadás éri, önvédelemre szerveződik. Nem ismerünk a történelemben mélyebb és keményebb támadást, mint ami a huszadik század végére kiteljesedett az emberi kultúra sokarcúságát hordozó nemzeti, etnikai kultúrákkal, és egyáltalán a közösségi, önmagukat kiteljesítő kultúrákkal szemben. Az elmúlt ötven évben sokszor feltámadt naiv hitünk, hogy vannak a világban olyan uralkodó politikai filozófiák, amelyek az emberi jelenség kulturális kiteljesedését szolgálják, szertefoszlott. A politika mára már szélsőségesen alárendelődött a gazdaság tőkeérdekeinek. Így napjainkban annak is örülnünk kell, hogy a világméreteken ügyeskedő konszernek tömegtermelésének egységesítési folyamatában néha még megtűrtté nyilvánítottak valami, ami helyi érték, ami emberléptékű, amiből rúgyet hozhat a kultúra kicsiny aranyágacska. A megtűrtből viszont nagyon könnyen lehet tiltott, persze ma már nem rendőrállami gumibotokkal, hanem a minden eddiginél totálisabb hatalomra törő tőkekoncentrációs táborok fináncsindőrsége által. A helyzet drámaiságát már az is mutatja, hogy ezek a kemény meghatározások már nemcsak szegény, adósságcsapdában vergődő kis országok populistikusainak démonológiai szótárából származnak, hanem a világ legnagyobb pénzintézeteinek lelkiismereti okokból lázadó funkcionáriusaitól. Így Davison Budhoo már címében is tanulságos könyvéből – *Enough is Enough (Ami elég az elég)* vagy Ulrich Duchrowéból: *Europa im Weltsystem 1492-1992. (Európa a világrendszerben 1492-1992)*. Ezekben a kritikai anyagokban nem kevesebbet állítanak a szerzők, mint, hogy a nyugati tőke fináncsindőrsége, a Nemzetközi Valutaalap a hét nagy ipari állam politikai vezetése mellett most az adósságok segítségével kisajtolja az eladósodott országokból azt, amit még lehet. Vagy pontosabban: az eladósodott országok szegényeiből, mert ezen országok gazdagjai országuk adósságának egyharmadát a tőke külföldre áramoltatása formájában épp azokban a német, svájci, japán és amerikai bankokban helyezték el profittal, melyek tönkreteszik országukat.

Feltéve, de meg nem engedve, hogy ez így van, azokban az országokban, ahol ez a mechanizmus működik, ott végletesen és többszörösen bezárult a kör. Először azért, mert elviselhetetlenül kemény adósságtörlesztésük miatt szociális és kulturális területeiket el kell sorvasztaniuk. Ezzel lebontják az adott országban az emberi erőforrást, a jó-

vót. Másodszor, ezeken a helyeken éppen tőkeshegénységük miatt harácsoló tőkét kénytelenek bevonni, amelynek fő jellemzői: csak akkor jön be, ha biztosítani tudja, hogy viszonylag olcsó, képzetlen munkaerő nagy munkaigényű résztermelésbe kapcsolható be; ha ökológiailag veszélyes termelést lehet elvégezteni; ha biztosított a megtermelt érték minél nagyobb részének gyors és egyszerű kivitele. Harmadszor, és talán ez a legveszélyesebb, az ország vezető pénzügyi körei a fentebb említett összefonódás miatt nem érdekeltek az adósságcsapdából kivezető alternatíva kidolgozásában. Félreértés ne essék, nem abban az örültségben kellene érdekelteknek lennünk, hogy egyik napról a másikra felmondják az adósságtörlesztést, hanem csak abban, hogy a shylocki kés elégedjen meg egy ország szíve helyett *csak* a félkarjával. S hogy közgazdász észjárással is érthető legyen; tisztességes nemzeti burzsoáziáknak – ha ez a kifejezés nem önellentmondás – törekedniük kellene arra, hogy visszatérjünk Keynesnek Bretton Woods-ban el nem fogadott javaslatára, vagy vizsgáljuk meg az olyan javaslatok létjogosultságát, mint Susan George 1988-as svájci adósságtalanítási modellje, amelyben a hitelezők számára is kezelhető formában megadnák a szegényeknek a lehetőséget, hogy önálló szocio-közügazdasági és ökológiai fejlődés útjára lépjenek.

Végezetül a filozófiai szappanopera szintjén is totálisan megvallott és megvalósított liberalizmus és demokrácia korában talán azt is lehetne kérni, hogy a világ jótévőiként aposztrofált nemzetközi pénzügyi szervezetek és pénzügyi mozgásaik demokratikusan átvilágíthatóak legyenek. Na jó, ez az utolsó tétel csak egy rossz vicc, távol álljon tőlem, hogy nemzeti burzsoáziákat öngyilkosságra szólítsak fel. Megelégedhetnénk az első két kérdés felvetésével is.

E bevezető után meg lehet kérdezni, hogy ezek a nagy nemzetközi gazdasági összefüggések mennyiben érintik a magyar kultúra helyzetét és házi feladatait, amennyiben a bevezető mondat igaz, hogy hosszú menetelésünk a toldozgatás és foltozgatás világában véget ért. Én úgy látom véget ért. Észre kell vennünk, hogy teljesen új helyzet van. Be kell vallanunk, hogy nincs kiút és ezt éppen azért kell megtennünk, mert így találhatunk más szinten kiutakat.

Nézzük mi történt az elmúlt 6 évben, ami miatt ilyen drámai következtetést kell levonnunk. Először is, ha bevalljuk, ha nem, a számolás kemény tényei bizonyítják, kénytelenek vagyunk adósságainkat úgy visszafizetni, hogy talpon maradjon a gazdaság. Ráadásul az 1989-es bázisévhez viszonyított tíz éven belül teljesen felszámolódik a társadalom nagy része számára a megfelelő és megfizethető szociális és kulturális ellátás. A kulturális területet ez azért is mélyen érinti, mert most fogja szembetalálni magát ebben a században másodszor a társadalmilag tűrhetetlen mértékű értelmiségi munkanélküliséggel. Azért társadalmilag tűrhetetlen mértékű, mert bár a statisztika a munkanélküliség emelkedésének csak 10%-os szintjét fogja kimutatni, de ebben a 10%-ban a munkanélküliek nagy része értelmiségi lesz. Ebben a pillanatban a második világháború óta először tudatosodik a magyar társadalomban a munkanélküliség sokkja. Ráadásul egy olyan helyzetben, amikor az EK gettószerűen zárt belső piacára áruval betörni majdnem lehetetlen, és így szinte nincs mire átképezni a munkaerőt. Kivéve néhány bedolgozó terület betanított munkási szintjét. Amikor a GYOSZ elnöke – meggyőződésem szerint

tisztességes indíttatásból – azt mondja, hogy örülünk, ha nagy konszernnek bedolgozói lehetünk és ezért tegyünk meg mindent, akkor számba veszi-e azt, hogy ennek a lépésnek mekkora a szociális vesztesége, vagy hogy a magyar kulturális élet összes jelentős forrása elsorvad. De a gazdasági ésszerűség oldaláról is megkérdőjelezhető ez a lépés, ha ennek a bedolgozói kegyelemnek az az ára, – és látjuk már most is, hogy az az ára – hogy az ország hagyományos népességeltartó szektorai elsorvadnak. Mindenekelőtt a mezőgazdaság, amelynek helyzete szélsőséges modellként mutatja az egész gazdaságunkat nyomorító helyzetet. Ha most leszámítjuk azt a nem csekély kárt, amit az elmúlt 6 év – szakmaiságot sokszor figyelmen kívül hagyó – politikai ide-oda döntései okoztak, akkor ki tud kiutat mutatni egy olyan helyzetben, amikor az EK protekcionista piac politikája Nyugatról szorítja ki az árut, az energia-charta felé szorított FÁK országok Keletről nem tudnak fizetni. Ráadásul – ahogy a világban általában – a támogatásokat lényegileg nem a parasztok kapják, hanem a körjük telepedett területek, például az élelmiszeripar és a kereskedelem, az exportcégek stb. Ebben a nemcsak a mezőgazdaságra, hanem az egész magyar gazdaságra jellemző helyzetben mondd meg, Széchenyi szelleme, mi emelhetné a nemzetet, s honnan jönnek elő kiművelt emberfők? Tudom a választ, „*hitel kell tágosb értelemben...*, *s hinni s hihetni egymásnak*”. Hitel kell tágosb értelemben, emberi hitel és nem a hitegetés már tíz éve tartó szirén-hangjai. A parlament gazdasági bizottságának elnöke – különben kiegyensúlyozott és mérték-tartó cikkében – kijelenti, hogy az 1929-1933-as válság méreteit is meghaladó visszaesés van Magyarországon. Ennél halálosabban kemény mondatot ma nem lehet mondani. Ebben a helyzetben szerinte az adósságról még a tárgyalás is a tabuk tabuja. Ehelyett, idézem: „*hozza kell látni az oktatás és az egészségügy kiadásainak ésszerűsítéséhez, csökkenteni kell az ingyenes szolgáltatásokat. Át kell alakítani a családi pótlék, a gyed és a gyes, valamint az anyasági segély finanszírozását. Csökkenteni kell a tb kötelezettségvállalását a betegek táppénzellátásával kapcsolatban is. És általában csökkenteni kell a fogyasztást és abból finanszírozni a nagyobb jövedelemtermelést*”. Ez önmagában véve a közgazdasági modellezés steril világában és egy valahol elképzelt országban még tisztességes ajánlat is lehetne. Ám Magyarországon, ahol a már egy évtizede folyó restriktív – még ez a felemás is – milliókat nyomorít meg, ráadásul úgy, hogy közben egyre mélyebbre süllyedünk az adósságban, ez már nem járható út, ez tragédiához vezethet. Nem lehet azt mondani valakinek, vágd le a két lábad és az árából támogatjuk, hogy majd egyszer kinőjön újra, mert ez hazugság, és azt sem lehet mondani, hogy áldozd föl a két karod, két lábad, s ebből tudsz majd egyszer egy motoros tolószéket venni annak a „szerencés” nyomorék valaminek, ami belőled megmarad, mert ez meg tisztességtelen. Nem; olyan véglegesen veszélyes már a helyzetünk, hogy politikusoknak, közigazdászoknak vagy bárki másnak most már élére kellene állítani a kérdést, hogy csak két út van; vagy fölmondjuk az adósságtartozást és megfojtanak, vagy addig fizetünk, amíg megfulladunk. Ne haragudjon meg senki érte, de én azt a sumák harmadik utat, hogy hatmillió koldus árán négy millióan a „*fenn az ernyő, nincsen kas*” különböző fokozatain vegetálhatnak, tisztességtelennek, továbbá

társadalmilag kezelhetetlennek tartom.

Mégiscsak egy út van, amit a „hitel kell tágosb értelemben” gondolat sugall. S ha senki más nem indul is el ezen az úton, a kulturális területnek el kell kezdenie ebbe az irányba tájékozódni. Főleg egy olyan világban, amikor egy steril pénzügyes szemlélet kimondhatja, hogy rátok, vagy rájuk nincs szükség. Mi értelmiségiek, papok és irgalmas szamaritánusok utódai csak azt mondhatjuk: senkinek sem engedjük el a kezét.

Ez a kijelentés természetesen csak zsolozsmás barátok naiv imája egészen addig, amíg meg nem vizsgáljuk, hogy mekkora a szegénység és milyen forrásaink vannak még egyáltalán.

Először is szívós munkával el kell kezdenünk szegénységeink teljeskörű feltárását. Ez lehet majd az alapja egy új gazdaságnak, ami nem egyszerűen csak anyagi gazdagodás, hanem az emberi teljesség helyreállítása felé tett lépés. Csak teljeskörű feltárásban találkozhatunk a szegényekkel – magunkkal is, akiknek élete mindennapos tanúja a veszteségeknek. Mennyire korlátozta, megkötötte, leszűkítette és így kínossá tette ez a század a szegénység fogalmát. Hűen gazda(g)ságközpontú elképzeléseinkhez, a szegénység fogalmát kizárólag azokra az emberekre vonatkoztatjuk, akiknek egyáltalán nincs vagy igen kevés jövedelme. Holott az igazi szegénység az összeomlott kulturális környezet, amely szegénységek összefonódó láncolatából áll.

Minden kielégítetlen emberi szükséglet szegénységet jelent. A *fennmaradás szegénységét* a nem megfelelő jövedelem, élelem, lakóhelyiség okozza. A *védelem szegénységének* oka az erőszak, a fegyverkezés. A *gondoskodás szegénységéhez* a hatalmaskodás, az elnyomás és a természet kiszákmányolása vezet. A *megértés szegénységét* az oktatás alacsony színvonala, a *részvételt* a nők, gyermekek és a kisebbségek kiszorulása okozza. Az *identitás szegénységének* oka az idegen értékeknek a helyi és regionális kultúrára való ráerőltetése.

Ezekből a tényekből is látszik, hogy mind a „szegény”, mind a „gazdag” országok a szegénység csapdájában vannak. A kisebb országokban éppen áttekinthetőségük, emberléptékűségük okán nagyobb az esély a kilábolásra, ott könnyebben mozgósítják a szegénység legyőzéséhez szükséges fantáziát és akaratot. Csak előbb be kell vallanunk átható szegénységünket. A mai pártpolitikai gondolkodásnak ezekre a kérdésekre úgy tűnik, nincs megoldása. Ehhez csak a kultúra, a kulturális környezetet újjáépítő módszeres, tág horizontú, önkritikus gondolkodás tud alternatívát teremteni. Például azt, amit Manfred Max-Neef emberléptékű gazdaságtana javasol. Szerinte, ha egy csoport nagyon szegény, a szolidaritás és a kölcsönös segítség növelheti a védelem, a gondoskodás és a részvétel érzetét. Ha a magyar kulturális életen segíteni akarunk, akkor ilyen szükséglet-kiegyenlítéseket kell feltárnunk, mivel így a változást szerves és következetes módon lehet megvalósítani. Ezzel egyidőben kulturális területen ki kell dolgoznunk, meg kell valósítanunk és meg kell védenünk olyan mintákat, amelyeknek eredőjében nem önzés és pazarlás munkál. Továbbá rá kell mutatnunk azokra a farizeus politikai gondolatokra, amelyek a társadalom további szélsőséges elszegényedéséhez vezetnek.

Manapság két ilyen divatos veszélyes gondolat is jelen van. Az egyik az a sztereotípiá, hogy mozgósítanunk kell a

gazdaság tartalékait. E gondolat háttérében, mint ezt már fentebb is jeleztem, valójában csak a szociális, egészségügyi, oktatási és kulturális kiadások szélsőséges megnyirbálása áll. Természetesen ezeken a területeken, mint minden hiánygazdaságban, van pazarlás, de amíg az államháztartás teljes és igazságos átvilágítása meg nem történik, amíg nem látszik, hogy milyen pénz hová mozog, addig egy ilyen terv tisztességtelen. Ráadásul, ha van még egyáltalán tartaléka a magyar gazdaságnak, az éppen az a humán tőke, amelyik ettől az elvonástól megroppan. A másik az előzőhöz kapcsolódó sumák gondolat, hogy nem segíeyezni kell, hanem munkát adni. Ebben az a veszélyes, hogy a steril gazdasági gondolkodás a humán társadalmi ellátást egyre inkább segejlyenek és nem befektetésnek tekinti.

Ilyen lépések a szegények páriákká tételéhez és valójában az egész társadalom teljes elszegényedéséhez vezetnek.

Mint aki fiút áldoz az apja szeme láttára, olyan az, aki a szegények vagyonából áldoz, mondja az általam mottóként kiemelt bibliai idézet. Szegénységünk fentebb is vázolt tételes feltárása, valamint szegénységünket naponta újratermelő mozgások folyamatos átvilágítása most már halaszthatatlan feladatunk. Ebben a munkában ki kell találnunk hogyan tudjuk biztosítani a magyar kultúrát. Ha valaki úgy véli, hogy élete veszélyben van, életbiztosítást köt. Nekünk ki kell dolgoznunk azokat a formákat, amelyek a magyar kultúra életét egy veszélyesen eldurvuló gazdasági környezetben biztosítják. Ebben a munkában az egyik legsürgetőbb feladatunk, hogy a kulturális területen jelentkező értelmiségi térvésztest hogyan lehet egyénekre lebontva is ellensúlyozni? Úgy vélem, a kulturális szférának más területek érdekeit nem sértő, sőt azt modellként segítő védőhálót kell képeznie tagjai számára. Ennek első lépése lehet egy Kulturális Ösztöndíj és Segélyalap (KÖSS), egy kulturális karitás alap létrehozása, amelynek igazi célja a közvetlen segítségén túl az is lehet, hogy az értelmiségi munka értékét fenntartsa, becsületét, tekintélyét helyreállítsa.

Az alap anyagi forrását a nagy magyar kulturális alapítványok közös, ilyen célú feladatvállalása biztosíthatja. Itt kell megjegyeznünk, hogy az a szélsőséges politikai akarat, amely ezeket az alapítványokat úgynevezett közalapítványná kívánja változtatni, többszörösen veszélyes a magyar kulturális életre. Először és legfőképpen azért, mert a közalapítványná változtatás egyszerűen újraállamosítás, amelynek eredményeként megteremtődnek annak a restriktív lépésnek a feltételei, hogy ezeket az utolsó forrásokat is kivonják a kulturális szférából. Kimondhatjuk tehát, hogy az alapítványi háborúban jelenleg a magyar kultúra szabadságharca folyik. Kétszeresen is, mert a központosító bonyolult és drága adminisztrációt működtető rendszer ütközik meg a most formálódó csekély adminisztrációt igénylő, áttekinthető szövetkezéseken alapuló társadalmi mozgásokkal. Ebben a helyzetben a széleskörű kulturális szövetkezés elvét kell meghirdetnünk, s hozzá a forrásokat megteremtenünk. Fel kell elevenítenünk a szövetkezés Magyarországon kialakult pozitív formáit és adaptálnunk kell – főleg kulturális vonatkozásban – a más országokban működő szövetkezeti rendszereket, mint például a Raiffeisen vagy a Briarpatch mozgalom. E vállalkozásokban az a nagyszerű és számunkra teret nyitó, hogy nem a mindenáron erőltetett profit, hanem a

szükségletek kielégítésének elve alapján működnek, és az emberek széles körét be tudják vonni tevékenységükbe. Feladatunk a szövetkezés új és megújuló formáinak segítése, hogy azok néhány év után saját lábra állva új hátteret teremtsenek kulturális életünknek.

Természetesen nem lehetünk naivak, s főleg nem demagógok. Mít ér démonológiai szótárt szerkesztenünk nemzetközi pénzügyi hatalmasságok és azt kiszolgáló helyi kormányok ellen, amíg először magunkban fel nem tárjuk a legfőbb hibákat, az együttműködésképtelenséget, a szolidaritás hiányát, a szociális érzéketlenséget. Azt, hogy az ipari forradalom óta az úgynevezett szabadversenyos kapitalizmus kiteljesedésével a totális konkurenciára épülő társadalom megjelenésével az antiszociális ösztönök túlságosan is kifejlődtek és eltorzultak. Nem véletlen az sem, hogy nem egy hívő széplélek, hanem a modern gazdaság pápája; Keynes kénytelen kimondani az ítéletet, hogy ez a világ hasznossá tette az alantast. Ha valakik, mondjuk mi, a magyar kulturális terület végveszélyét érezve és ezáltal sarkallva újra akarjuk építeni a létet egyedül még menteni képes szolidaritást, akkor ezzel az alantassal kell megküzdenünk. Ráadásul először önmagunkban. Be tudjuk-e tartani legalább az iskolás fiúk erkölcsi szabályát, hogy *ne bántsd a kisebbet*, mert innen már csak egy lépés, hogy *segítsd is őt*. Ugye, milyen furcsa, hogy nekünk, cinizmusra mindig hajló értelmiségieknek most papolnunk kell, de végveszély van. És ez most az egyszer nem retorikai szemfényvesztés, hanem tény. Ralf Dahrendorf, a világhírű társadalomtudós egy, a múlt héten Budapesten rendezett konferencián mondta ki a keserű mondatot: *Magyarország még nem jutott át a könnyek völgyén*.

Szép lassan és ügyesen felforrt a béka alatt a víz, a béka időben nem ugrott ki, így megfőtt. Most fog kiderülni, nekünk több eszünk van-e a békánál. Van-e megfelelő taktikánk és stratégiánk, vagy tovább sírunk és nyafogunk. Aki igazán nagy bajban van, annak meg kell keményítenie a szívét, egyszerre szelídnék és erősnek, cselekvőnek kell lennie. A következő évek egyik legnagyobb kihívása, hogy a fokozódó agresszivitás közepette őrizzük meg szelídségünket, de közben ne bénuljon meg cselekvőképességünk. Ezért javaslom, hogy alakítsuk ki a magyar kultúra biztosításának több lábbon álló, többoldalú és többszintes rendszerét.

Ebben a rendszerépítésben ne az ellenségeket keressük. Sőt, szelíd, de szilárd akaratral vonjuk be a társadalmi háromszög kamarákon túli másik két tagját: a kormányzatot és a szakszervezeteket is. Ki kell derülnön: ebben az országban senki nem akarja, hogy elsorvadjon a magyar kultúra, hogy abbamaradjon a kulturális építkezés, hogy ne tudjuk megválaszolni, mi végett vagyunk a világon.

Azt javaslom, hirdessük meg a magyar kultúra csendes, erőszakmentes, de makacs menetelését az életért, az életéért. Ezt a menetelést be kell biztosítanunk minden szinten. És minden szinten túl a magasban, ahol a haza van.

A Magyar Kulturális Kamara közgyűlésén 1995. január 24-én elhangzott beszédet bevezetőnek szánjuk a Kós Károly Egyesülés márciusi, a magyar kultúra helyzetével foglalkozó konferenciája elé.

BESZÉLGETÉS A BUDAPESTI EXPO TERVEIRŐL

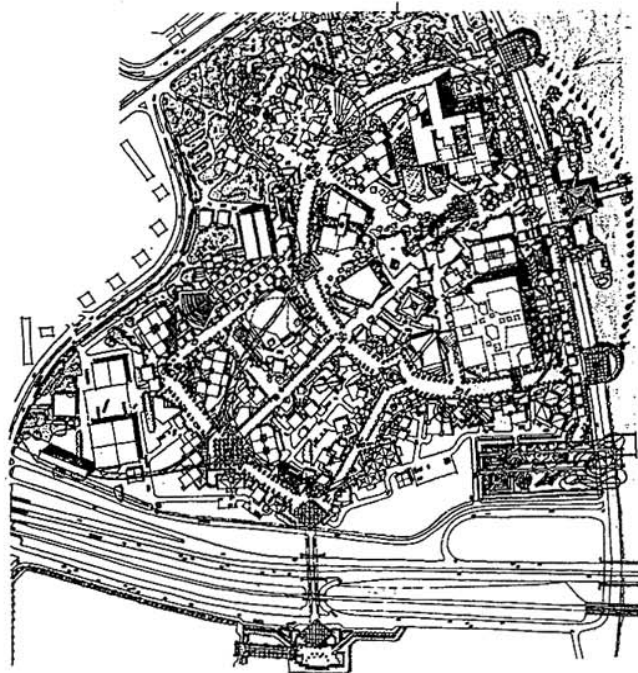
(Az itt rövidített és szerkesztett formában közölt beszélgetésre 1994 december 10-én a Kós Károly Egyesülés konferenciáján került sor. A találkozón az Expóhoz készített tervekől kiállítást is rendeztek; a cikkben szereplő képeket ennek anyagából válogattuk.)

Ekler Dezső: Ez a történet valahogy úgy kezdődött, hogy Pataky Etelka főbiztos asszony 92 nyár végén, ősz elején szakértőket verbuválva maga mellé dolgoztatni kezdett az Expo mestertervein. Egy ilyen összefüggésről elhívta Makovecz Imrét is, tudakolva a véleményét. Makovecz elégtelennek vélte az addig kirajzolódott ideákat, és felvállalt egy előkészítő munkát. Innen indul egy történet. De ezt jobb, ha ő maga mondja el.

Makovecz Imre: Ezek az összefüggések, amiket az Etelka csinált, olyan beszélgetések voltak, ahol abszolút konfúz és sündörgő dumák mentek, mert akik részt vettek ezekben a beszélgetésekben, feltételezhetően arra gondoltak, hogy az ötleteikből hogyan lesznek saját megbízatásaik. Így, ahogy volt, a dolog kudarcra volt ítélve, bennem közben egyre gyűlt a harag, hogy van egy nagyon rossz RRT (részletes rendezési terv), és ekörül kering az értelmetlen fecsegés. Megmondtam az Etelkának, hogy én ide többet nem jövök, ezt az egészet hülyeségnek tartom, úgy ahogy van, és abból nem lesz semmi, hogy a jelenlevők kedves mosoly kíséretében egymást nyírják, és az ötleteikkel egymást izélgetik. Mert egy hit és cél nélküli állapot uralkodott ott, amit hit és cél nélküli emberek társasága vett körül, a dolognak nem volt semmiféle szellemi konstrukciója. Etelka amúgyis tűrhetetlen helyzetben volt. Tudniillik azt kell megérteni, hogy különféle, eléggé el nem ítéhető kompromisszumok következtében, melyeket a kormány kötött az

ellenzékkel, egy különös konstrukciót állítottak fel, amelynek a lényege az, hogy létezik a Világkiállítási Programiroda és létezik a fővárosnak egy saját programirodája. A felszínen az a magyarázat, hogy az Expo elsősorban a fővárost érinti, rejtetten pedig, azért kellett ezt a dualizmust létrehozni, Kristóf elvtárral az egyik oldalon, az Etelkával a másik oldalon, hogy legitimitást kapjon a politikai ellenkezés is, és ettől a dologtól azt remélték, hogy így lehet világkiállítást csinálni. De ez a halála a világkiállításnak, a világkiállítás egy honfoglalás a szó fizikai értelmében is. Ha kitűzték a kiállítás területét, akkor nem a demokrácia látszatát keltő XI. kerületi lakossági fórumoktól kell várni a döntést, mert ebben a konstrukcióban ott van az engedélyezés joga, és kiszámítható, hogy a kerület természetesen a fővároszhoz fogja utalni a döntéseket. A fővárosról meg tudjuk, hogy elene van a világkiállításnak és Demszky pajtás már különböző utazásokat tett meg annak érdekében, hogy ezt az egészet le lehessen passzolni, ha erről nincs is konkrétabb információnk, ezt ő maga is mondta. Ez így a maga halálát jelenti, mondtam az Etelkának, mert ha volna is a két pólus fölött egy kormány által ellenőrzött szervezet, az ugye egy *jobb felől út - nekem fűtöl, bal felől út, nekem fűtöl* stílusban kezelné ezt az egész játszmat. Merő politika az egész. Olyan politika, amely nem vezet sehová, hanem legitimál Magyarországon egy ellentétet, amelyről azt képzeljük korábban, hogy ez a demokrácia lényege. Most már tudjuk, hogy a demokrácia halála. Azt mondtam tehát, hogy ez honfoglalás, vagyis, ha titokban meghatározzák a helyszínt, akkor azt a biztonsági erők megszállják és megvédik, mert garantálni kell, hogy ott négy év múlva nem fog felrobbanni egy pokolgép. Ezt a lehetetlen állapotot pedig meg kell szüntetni. Elmentem ez ügyben a miniszterelnöki irodába, megpróbáltam a helyzeten változtatni, de meg kellett értenem, hogy ez lehetetlen. Tudomásul kellett vennem, hogy ez eldöntött dolog, a változtatáshoz parlament kellene, a parlamentben kétharmados többség, névszerinti szavazás, ezt nem vállalja fel a kormány. Nem is vállalta föl, elég nagy baj.

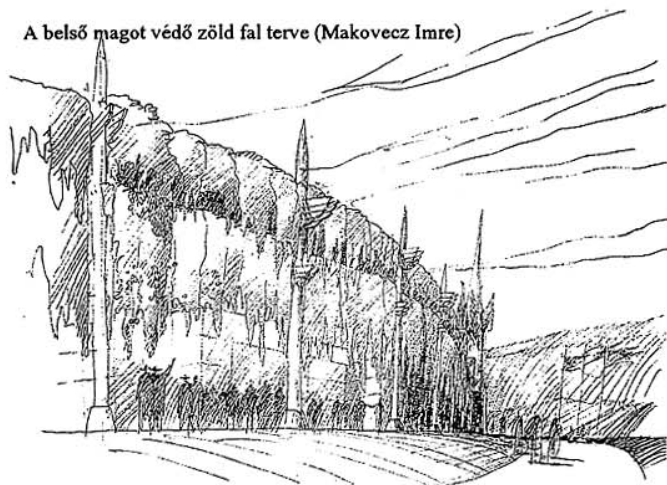
Akkor azt mondtam, hogy próbáljuk meg ezt a tartalmatlan RRT-t alakilag megtartva, tehát, hogy nehogy azt lehessen mondani, hogy újra kell kezdeni az egész engedélyeztetési eljárást, eszmei tartalommal megtölteni. Azt mondtam az Etelkának, ha megbíz ezzel a munkával, megcsinálom. Bevontam ebbe a munkába két kollégámat, Ekler Dezsőt és Gerő Balázst és kértem, hogy mindhárman – részben találkozással, részben magunkban – találjunk ki valamilyen eszmei tartalmat ehhez a dologhoz. Leegyszerűsítve ennek a lényege a következő: mivel az RRT úgy határozott, hogy gyűrűt kell csinálni, ami a Dunára néz, úgy gondoltam, hogy ezt a kört lógassuk bele kicsit a Dunába - ez aztán nem valósult meg, de most elmondom - a gyalogos hidat minden körülmények között meg kell építeni, hogy át lehessen kelni Kelet és Nyugat között, és azt mondtam, hogy részben a víz, részben a szárazföld határozza meg ennek a gyűrűnek a tartalmát. Jelentőséget kell, hogy kapjon, hogy a nyugati parton

Az amerikai rendezési terv, 1992.

lévő Expót a híd köti össze a vízen keresztül a keleti parttal, tulajdonképpen a piramisokhoz tartozó Nílus-parti kultikus helyként értelmeztem a situációt. A lényeg az volt, hogy ki kell emelni abból a politikai szférából az egészet, amelyben az egymás izelgetésén kívül semmi nem jöhet létre. Szóval ezt a szintet kellett überolni. Na most az együttműködésünk-ből, inkább csak Eklerrel kettőnkéből (*a tanulmányokat közzölte az Országépítő 92/3-4. száma*) kialakult az a gondolat, hogy a Nagykörutat ki kell emelni, - több koncentrikus gyűrű volt itt az RRT-ben - ott húzódik egy zöld fal, aminek kapui vannak, azokon át sugárutak mutatnak egy elméleti centrum irányába és a külső gyűrűtől a centrumig egy metamorfózisnak kell létrejönnie, a zöld faltól vagy bármilyen demarkációs vonaltól befelé helyezkednek el első lépésben erős ipari arculatot mutatva a civilizációs szubsztanciák, acél, üveg, vasbeton szerkezetek, ezek fokozatosan alakulnak át a középpont felé természetesebb alakzatokká, míg nem megérkezünk a dolog kellős közepébe, ahol vagy egy negatív vagy egy pozitív középpont van a térben, tehát vagy egy baromi mély lyuk, vagy egy hegy. Körülbelül ez volt a dolog lényege. Cégek vagy bárkik, akik a nemzeti pavilonokon kívül itt megjelennek, meg az utóhasznosítás intézményei, azok a külső gyűrűn kívül helyezkedjenek el.

A belső magot védő zöld fal terve (Makovecz Imre)

Ekler Dezső: Imrének volt tehát egy fontos gondolata: középen az irdatlan mély lyuk és körülötte a metamorfózis, amely az épületek szerkezetében is megjelenik. Befelé jöve a *high-tech* zóna után fából, szervezesebb anyagokból épült házak vannak, és legbelül már föld- és víz-építészet jelent volna meg. Ezzel társult egy gondolat, amit akkor, abban a dolgozatban erőltettem, hogy befelé haladva ebbe a gyűrűs szerkezetbe, ebbe a középkorias városba egyre inkább a csend birodalmába jussunk. Tehát ahogy a vásáros zajt a köruton átlépve magunk mögött hagyjuk, a szikla-föld-fű-víz építészeti zónában már tiltott legyen a reklám, a hangosított zene, a légkondicionálás, a játékautomaták és minden egyéb örület, és ott már ember emberrel találkozhatunk. Ezért az első kapuk után le kellett volna adni a videokamérákat, és a belső részről például tévéközvetítés sem lett volna megengedett. Így a használatban is kivételes helyé válhatott volna a közép, amit Imre szakrális középpontnak nevezett. Ezt a koncepciót először még elfogadták a kollégák és a hivatalnokok is, később aztán elkopott, s ez a demilitarizált övezet-ötlet átköltözött a skanzenbe, és egészen a zárásig, mármint az ellehetetlenülésig elfogadott elv volt a

skanzenrel kapcsolatban.

Makovecz Imre: Szóval elkészültek a tanulmányok, azokat odaadtuk az Etelkának és aztán valahogy az egészről egy ideig nem esett szó. A feszültség aztán az Etelka körül a beépített amerikai céggel, a Bechtellel és Kristófékkal odáig fajult, hogy 93-legelejen újra megkerestek. Azt mondtam, hogy az ország legjobb építészeit hívjuk össze, álljon össze egy munkacsoport, és amit elkezdtünk a tanulmánnyal, azt most folytassa a csapat. Készüljön el az a végleges terv, ami az RRT-t tartalommal megtölti.

Hát kik legyenek benne? Na most, ha a felvilágosodás gyermeke volnék, azt mondanám, hogy véletlenül történt a kiválasztás és tüstént bebizonyítanám, hogy determinizmus uralkodik az egészen. Én nem tartozom a felvilágosodás gyermekei közé, elmondom, ahogy történt: azt mondtam, hogy adok egy listát. Ezt a listát a nagyszerű, remek, kedves főépítész, Szegner Laci átvette és meghívta ezeket az urakat. Meg kell hogy mondjam, hogy számomra hihetetlen élvezetet okozott az, hogy egyáltalán találkozhatom ezekkel az emberekkel. Tudniillik tűrhetetlen és elviselhetetlen számomra, hogy a sok mocsok, ostoba baromkodás, ami körülveszi ezt a szakmát, megakadályozza az effajta találkozásokat. Egyszerűen felelőtlenség és gyerekesség, hogy úgy vé-nülünk meg, mert nemsokára elmegyünk a francba, hogy magunk mögött emberi kapcsolatok lehetőségét hagyjuk ki-használatlanul, ami rettenetes, irtózatos mulasztás.

Ekler Dezső: Péntek délutánonként találkoztunk, a legfáradtabb délutánokon. Meghatározó élményem, hogy péntek délután háromkor, túl az egész héten, mikor már minden bőrt lenyúztak rólam, autóba ülök és a kiürülőféltben lévő hivatalnokközpontra autózom – ilyenkor legalább lehet üres parkolót találni, – és ebben a nagy fáradtságban ezek a részben vidékről odaszédült mesterek elkezdnek egymásból gondolatokat kicsiholni. Bán Feri és Bodonyi Csaba vonatról estek le, és este mentek vissza. Szóval a nagy fáradtság alapélménye az egésznek.

Reimholcz Péterrel hétről hétre késhegyig menő vitáink voltak, nagyszerű, frissítő szellemi munkát kínálva, mert ő a maga sajátos indíttatásával közelítette meg az egész kérdést. Persze elképzelhetitek, hogy Bán Feri, Bodonyi vagy Finta József mennyire eltérő álláspontonról vizsgálta, közelítette, rajzolta ugyanazt a problémát. Nagyszerű, ritka, példa nélkül álló összmunka volt! A kurva anyagát a magyar kommunista pártnak! Nem ezért, meg nem azért, hanem mondjuk csak azért, hogy ez a lehetőség, amit az elmúlt negyven év meg a következő negyven év kommunista uralma nem tudott és nem fog lehetővé tenni, ez a szellemi helyzet, amely az Expo kapcsán létrejöhetett, s ennek a munkának a gyümölcse nem válhatott valósággá. Nagyon szemétdolog volt. Vacak dolog. Valami nagyszerűt tettek itt lehetetlenné.

Makovecz Imre: Még maradunk egy kicsit a munkánál! Mondhatom, hogy remek, zaklatott, borzasztó és kitűnő időket éltünk meg együtt és az együttműködésünknek élvezetes, látványos, remek eredménye lett. Mindenki kivívta magának ebben az együttműködésben másokkal szemben és önmagáért azt a szerepet, amelyre alkalmas és amelyben szeret mozogni. Például egyszerűen nem volt olyan gondolat, ami Reimholcznak elfogadható lett volna. *Szent rendelenséget* produkált állandóan mind modorban, mind rajzban,

ugyanakkor ezzel eszméletlenül frissé és használhatóvá tett bennünket, mert tényleg fáradt balfácánokként érkezünk meg, én meg ittam is rendesen akkor, és addigra volt is néhány konyak bennem.

Azt mondtuk, hogy használva azt a tanulmányt, amit csináltunk, de azért az nem annyira fontos, mindenki gondolkozzék azon, hogy mi legyen a masterplan koncepciója. A legkülönbözőbb javaslatokkal jöttek az emberek, amíg egyszer csak egy tényleg váratlan fordulattal a Ferencz Pista egy, hogy is mondjam, *lehetetlenül* szélsőséges magyar programmal jelent meg, aminek az volt a lényege, hogy egy *fénykorongot kell ferdén ráfektetni az elméleti középpont fölé, amelyhez lézersugarakkal le kell kötni a hét vezérnek megfelelő hét házat és a Nappal kommunikálva a magyarság legtisztább fényenergiáit kell megjeleníteni.* Néztünk, mint a moziban. Mi ez az örület? És közben egyértelmű volt mindannyiunk számára, hogy ezt szeretjük, ezt akarjuk csinálni. Azt mondtuk, te vagy a főnök, ettől kezdve megyünk utána. A renitenskedés, a lehetetlenkedés, az örült tervek gyártása persze nem maradt abba. Bán Feri járt az élen, aki olyan gyönyörű rajzokat hozott, eszméletlen grafikai színvonalon, teljesen *örült* házakról, mondjuk, soha nem fogom elfelejteni: a kör kellős közepében egy állványerdő, betonvázon, rácsostartó a tetején és hol van benne a ház, hol nincs és hatalmas kendők lobognak rajta, és mindenki ott állt, hogy ez gyönyörű, de hát ilyen hülyeséget...

Dévényi Sándor: Egy lehorgonyzott léggömbfelhővel kezdte, ami fennakadt egy templomtornyon. Halványlila nagy felhőt képzelj el, ami gumból van...

Makovecz Imre: Reimholcz azt mondta, hogy egyáltalán nem így kell csinálni, a kört el kell csúsztatni és keresztül-kasul menő vonalakat húzott, direkt hogy összevisszaságot csináljon, mert nem lehet ilyen determinisztikusan gondolkodni, de ezt inkább mondd el te!

Reimholcz Péter: Azt az időszakot, ami megelőzte egyfajta konszenzus létrejöttét, Imre is és Öcsi is úgy emlegette, hogy én ellenzéki vagy kötekedő szerepben jelentem meg. Szerintem itt azoknak az elveknek, városrendezési elgondolásoknak a mássága okozott feszültséget, amelyeket én megpróbáltam alkalmazni, végül is sikertelenül. Megpróbáltam elmondani, hogy egy kontextuálisnak nevezhető városfejlesztés szellemében nekem miért nem tetszett a körre szerkesztett terv. Ezen a területen semmilyen természetes alapja nincs annak, hogy itt egy városszerkezet ilyen erősen meghatározott geometriai rendszerben kívánna alakulni. Jól ismerem azoknak a városrendezőknak a gondolkodásmódját, akik minden körülmények között iszonyatosan vágnak arra, hogy egy pedáns alakzat létrehozásával a saját pecsétjüket ráüssék a városra. Néhány véletlenszerűen fontossá vált irány bevezetéséből állt elő egy bizonytalan helyzetű metszéspont közel a Dunához, és ha már volt középpont, akkor kört és újabb sugarutakat rajzolva létrejött ez az úthálózat, és én kénytelen voltam felismerni egy organikusan fejlődő városnak az elveit nem követő és csak egy formális elv következményeként megrajzolt rendszert. Ezzel szemben azt a szellemi izgalmat keltő játékot próbáltam ajánlani a társaságnak a lelegején, hogy úgy alakítsuk át a dolgot, hogy az Expót egy más rendszerben építsük rá erre a hálózatra, olyan rendszerben, amely megfelel az én általam ajánlható elveknek. Az Expo eltűnése után adjuk vissza a helyet a tör-

vénnyel eldöntött és közművekkel szentesített hálózatnak, amelyet a rendezési terv tartalmazott. Ez számomra eléggé fontos szellemi játéknak tűnt és elgondónekedtem ahhoz, hogy minden döntési helyzetbe érkezve beprogramozott továbblépést tartalmazzon. Még most is izgat az az elgondolás, hogy két, elvében különböző struktúra egymásba helyezése esetén milyen harmadik struktúra keletkezett volna, amelyről a két eltérő alapstruktúra lenyomatai leolvashatók lettek volna, sőt az Expo utánra is maradt volna lenyomat az Expo struktúrájából.

(– Megérkezik Ferencz István és Szegner László –)

Jókor jöttek a Pistáék, mert nehezen tudtam volna ebből az eszmefuttatásból kikepesztetni, ugyanis az elmondottakat nehéz rajz nélkül világosan megmagyarázni. Mindenesetre az a további munkálatainkat működtető parciális döntés, amit az RRT jelentett, nem tudott találkozni az általam fontosnak tekintett igazsággal. Az RRT-vel Finta Józsi és Bán Feri is elégedetlen volt, viszont a Makovecz-Ekler-Gerő trió közös munkánkat megelőző javaslata olyan realisztikus álláspont, amely az Expo megvalósíthatósága érdekében az RRT mentén való cselekvést ajánlotta. Ez volt a közöttünk lezajlott viták oka. Megengedem magamnak így utólag azt a megállapítást, hogy ez a fajta centrális telepítési elv azokat a hibákat végül is a tervezés során elég vastagon és elég bántóan kimutatta, amelyeknek az elkerülésére én a korai időszakban stratégiát váltani ajánlottam.

Makovecz Imre: A beszélgetéseink tehát nem voltak konfliktusmentesek és szerintem is az volt a bajok legfontosabb összetevője, amit Péter elmondott. Ez aztán egészen addig ment, hogy noha mi azt mondtuk Ferencz Pistának, hogy ő a főnök - ahogyan azt a közös munka dramaturgiája is követeli, mégis összekeveredtek a közösség belső, különös, a különbözőségekből eredő feszültségei a problémák külső zavarosságával. A beszélgetések először egyre inkább szétvitték az egészet, egyre több variáció született, egészen addig ment szétfelé a dolog, amíg azt mondta a Ferencz, hogy na, ő akkor nem jön többet. Jó, én voltam a legöregebb, azt mondtam, hogy dehogynem jössz, így meg úgy, tette magát, minden, addig-addig mondtam neki, amíg azt nem mondta, hogy jó; majd mindjárt el is fogja mondani, hogy akkor hogy képzelte. A lényeg, hogy hála Istennek, visszajött és tulajdonképpen ezután kezdődött el az számomra legszebb, legemlékezetesebb kicsi idő, amit nagyon bánok, hogy ez a rohadt, mocskos banda tönkretett. De legalább ez a történet létezik. Pifi, te jössz!

A beszélgetés résztvevőinek egy csoportja, háttérben a kiállítás tablói.

Ferencz István: Meglep, hogy ilyen sokan vannak itt, erre nem számítottam.

Makovecz Imre: Itt építészetről beszélgetünk, édesapám, mit képzeltél?

Ferencz István: Dezső volt olyan kedves, hogy meghívott erre az összejövetelre és eleget tettem a jó érzésnek, amivel invitált, holott én már hetekkel ezelőtt összecsomagoltam a vilákiállítás anyagát. Mindent szépen elraktam, beragasztottam, eszembe jutott Attila végrendelete, hogy *olyan helyre tegyék, ahol nap is süt, meg nem is, ahol hold is süt, meg nem is, meg olyan fekete mélyre, hogy ember ne találhassa*. Gyakorlatilag én lezártam az ügyet, mert úgy éreztem a sok öröm és keserűség mellett, ami ebben a másfél esztendőben mindnyájunkkal megtörtént, abban, hogy ezt úgy elvehették tőlünk, abban valahol mi is ludasok vagyunk. Elkezdtem gondolkodni, hogy hol követhettük el a hibák sorozatát, amelynek az a vége, hogy most körbeüljük a vilákiállítási helyszínrajzot, tanulságokat szemezgetünk, de az egész - *nincs*. Elővettem a meghívókat, és ebben már van egy olyan mondat, amely megingatott, hogy el kell-e ide jönnöm egyáltalán, mert a bukásért mi csak magunkban kereshetjük a hibát. Az van itt, hogy *a vilákiállítás szimbóluma a levegőbe röpített fénygyűrű*. Uraim, *nem fénygyűrűről van itt szó, hanem korongról!*

A munkánkat a másfél év alatt sok esetben az igazi vállalás hiánya jellemezte. Kicsit igyekeztünk puhának lenni, kicsit mellébeszélünk. Végigszaladok ezen röviden, hogy értsük, miről van szó. Gondolom már elhangzott, hogy a nyolc építész – Makovecz Imre elgondolásából – hogyan állt össze. Azt tudni kell, hogy az országban nemcsak ez a nyolc építész van, még nagyon sok ilyen nyolcas csapatot össze lehetett volna állítani. Ez a nyolc építész olyan pályán munkálta ki a saját építészetét, rangját a magyar építésztársadalomban, amelyet ki tudott hámozni az elmúlt 40 év gyengeségeiből. Azért tudott ilyen önálló karaktert kialakítani – még egyszer hangsúlyozom, hogy sokkal több ilyen építész van –, mert képesek voltak az ellentmondásos világból olyan szálakat kifejteni, amelyekből a világot *megkerülve és átverve* építészeti gondolatokat tudtak szőni. Én az első közös alkalommal bátorkodtam megjegyezni, hogy azért lesz nehéz együtt dolgozni, mert a zsigereink nem erre stimulálódtak az eltelt évtizedekben az építészeti gyakorlat során. Ez bebizonyosodott azokban a vitákban, amelyek a mesterterv megszületése közben folytak és a tervekre is rányomták a bélyegüket.

Valamilyen különös módon, különös körülmények között támadt bennem az a kép, amelyet rögtön rajzban, írásban, kis modellel előadtam ennek a bizonyos *Napszimbólumnak* a gondolata és emberi hőfoka, meg a hozzá tartozó *hét vezér háza*. El lehet mondani, hogy túl belülről fakadó, hogy túl személyes, lázas, de olyan erővel jelentkezett, hogy a társaság elfogadta. Az általunk elkövetett hibák kapcsán meg kell említenem olyan apró mozzanatokat, mint mikor a hét vezér tiszteletére épített nagyon jó kiállítás házból lett a *hét magyar vidék* épülete. Tehát gyengült a dolog. Eközben keményen dolgoztunk, egyetértésben, mondhatnám, már egész belső baráti békével, jó harmóniában. A konfliktusokat én nem említem, mert melyik munka közben nincsenek? És mégis halványult a dolog. Hadd említek meg még egy apróságot. Elérkezik egy nevezetes nap, ami-

kor itt van a világ összes embere, akit érdekel ez a dolog és akkor finom kis taktikai okokból: *a napkorongot ne is említsük előttük, mert lehet, hogy érzékenységeket sért és talán meg sem tudjuk csinálni*. Na, akkor ez picit félre lett téve, és így tovább. Azt kell mondanom, hogy valahol letörtük azt a báját, azt a hamvát, azt az átütő erejét, ami így is végigkísérte csodákkal határos módon a vilákiállítást, de ezzel a gyengeséggel részesei voltunk a vilákiállítás bukásának.

Hadd mondjak a végére, mert nem akarok itt rossz hangulatot kelteni, egy egészen megejtő történetet. Szegner Laci felhív kétségbeesve, hogy Pataky Etelkának – már akkor régen lefűjták a vilákiállítást – Budakeszin van egy előadása, de ő épp a Parlamentben ül és aznap fogják formálisan is leszavazni a vilákiállítást és kérte a Szegner Lacit, hogy menjen el helyette, ő meg megkért engem, hogy menjek el helyette én. Ott ültem loncsosan az irodában, azt mondtam, na jó, Laci, elmegyek, betettem egy almát a zsebembe és elindultam Budakeszire. Kétszáz ember várt, Isten bizony azt hittem, hogy sírva fakadok. Nem engem vártak, hanem az Etelkát, nem tudtam, hogy húzzam az időt, mert közben megkaptam a hírt, hogy jönni fog. Talán az egész vilákiállítási másfél évem legragyogóbb napját éltem meg ott, egész éjszakába nyúlóan ott tartottak, nem akartak hazahajjogni. Etelka közben megjött, aztán újra elment, én meg éreztem, hogy nem hagyhatom ott ezeket az embereket, mert olyan elemi erővel felruházott, komoly szándékkal megáldott társaságot ismertem meg, - és ilyenből, úgy gondolom, az országban rengeteg volt - akikkel a vilákiállítás biztos megvalósítható lett volna. Ez koronázta meg, már a befuccsolás után a mi munkánkat.

Makovecz Imre: Az együttműködésünk menet közben egyre jobban elmélyült és a terveket is egyre nagyobb mélységben dolgoztuk ki. Pifi azt mondja, hogy azzal, hogy a hét vezér, a magyarságot összetartó hét alapprincípium helyett a hét táj fogalmazódott meg a házakban, ezzel a dolog gyengült, én ezzel nem értek egyet, de nem akarok ebbe belemenni. Tény, hogy mindenkinek módja volt megismerni azokat az embereket, azokat a magyarországi tájakat, akiket a tervezésben képviselt. Nekem, mondjuk, Somogyország és Zala megye embereit; megismertem, hogy ők milyen előkészületeket tettek. Kialakult annak a természetes lehetősége, hogy ezekben a tájházakban olyan információs kábelvégek legyenek, amelyekből a kiállítás ideje alatt bármikor lehívható, hogy éppen abban a pillanatban a saját területen mi történik, holnap mi fog történni, hogy lehet oda eljutni és így tovább. Kezdett az egész dolog egy egészséges integrációs folyamat központjaként működni, kezdett kialakulni az a rendszer, ami a dezinformálás helyett egy valós információs struktúrára hasonlít. A valóban ünnepi események megközelíthetőségére vonatkozó ismeretek voltak itt együtt és nem kommentárok és értékelések, mint amelyek kapcsán megtudhatom, hogy miért szálltak partra az amerikai katonák később, mint a tévériporterek. Itt tehát elkészült egy országos ünnep csontváza. És hogy ez el tudott készülni addig, ameddig elkészült, azt én a körülmények ismeretében rendkívüli teljesítménynek tartom. Tudniillik az egész folyamatba be volt építve egy sunyi fék, az amerikai Bechtel cég révén. Azzal bosszantottam őket, hogy olyanok, mint a rossz áruháztechnológusok voltak a Szövetségben, minősíthetetlenül buta és hátulról vezényelt emberek. Végig nem hit-

tek, Laci sem hitt nekem, hogy így van, persze neki együtt kellett dolgoznia velük nap mint nap, és egy ilyen gondolat nem lehet... Mert akkor hogy köszön nekik? Ütni kéne, amikor találkozik vele, nem köszönni! Hát, hogy igazam volt, azt bebizonyították most a végjátékban. Kiderült, hogy a legszélső baloldal áll hozzájuk a legközelebb. A bestiális fölszámolás során überölték a fölszámolókat. Elképesztő!

A történetet másik oldalról megterhelte és zavarossá tette az utóhasznosítás politikai tartalmú konstrukciója. Annak idején, az SZDSZ-szel való állandó háborúskodásban az egész vilákiállítást úgy lehetett életre pofozni, hogy azt mondták, az egész vilákiállítást legfontosabb alapberuházása egy garantáltan nemzeti érdekességű egyetemi továbbfejlesztés, tehát a felhasználandó pénzforrás elcsúszik az egyetemi támogatás és a vilákiállítást peremterületén. Így lehetett beszélni arról, hogy az egész mégsem került olyan sokba, hiszen az egyetemet úgyis meg kell csinálni. Na, most a területen áll egy világgronda ház, nem tudom ki tervezte, ott áll egymagában, most éppen egy magas tetőt építenek rá valamilyen eszelős oknál fogva, ez a Közmunkák Tanácsából a szocialista tervgazdálkodásba átigazolt átmeneti építészeti morfológiai bravúr, szóval eszméletlen. Itt volt az ellentét: a nyolcfős csapat önmagát megváltó tevékenysége az egyik oldalon célra orientáltan és az országos pályázatok szétfelé menő konstrukciója. Ez a kettő nyilvánvalóan nem volt összeegyeztethető, és eleve nem volt összeegyeztethető az utóhasznosításra vonatkozó, és a vilákiállítási koncepció. A kiállítási terület közepén ott áll az a barom ronda ház, azt még meg is kell bővíteni és ki kell találni egy olyan beépítési stratégiát, hogy a meghirdetett pályázatok útján olyan épületeket tudjunk nyerni, amelyek a jövőt is figyelembe véve elhelyezhetőek ezen a területen úgy, hogy a megépítésüket késleltetni kell ahhoz, hogy közben a vilákiállítást ezeknek az épületeknek az ellenére meg lehessen építeni! Megnehezítette az egész problémát, hogy a programirodának egyenlő súllyal kellett kezelnie mind a vilákiállítást megszervezésére, mind az utóhasznosításra vonatkozó dolgokat, miközben a két dolog egymásnak nem felelhetett meg. Tehát szubjektíven kiválasztott nyolc kiváló ember ember dolgozik célra orientáltan az egyik oldalon, országos zsűri által kiválasztott kiváló építésszek dolgoznak a másik oldalon, és a dolog konstrukciója miatt nem lehetséges a kettő között egyeztetés, építészeti közelítés, se barátság, se semmi se, nahát ez a furcsaság rajta ült az egészen. Pistának teljesen igaza van, a siker reményében súlyos kompromisszumokat kell kötni.

Az Antall-kormány nem tudott olyan határozott, férfias keretet létrehozni, amely biztosította volna a szükséges sebességű közlekedést, ehelyett politikai paktumok és kompromisszumok mentén kellett mozogni.

Szegner László: Kiemelnék néhány momentumot a tervezés folyamatából. Először is az első percek, amikor valahol a Kossuth téren a nyolc építész először ült le egymással a szép hosszú asztal mellett és mondhatom, hogy vibrált a levegő. Nyolc autokrata, alkotó egyéniség volt ott, akik olyan céllal jöttek össze, hogy egy közös ügyet, és nemcsak építészeti, hanem országos ügyet vigyenek előre. Nem tudom, hogy abban a pillanatban ki mennyire érezte át ennek a dolognak a súlyát, tény, hogy rettenetesen sok súly volt, ami erre az ügyre nehezedett. Itt még mindig rengeteg

alapinformáció nem ismert, vagy hamisan ismert az érdeklődő közönség előtt, aminek oka van természetesen, mert a köztudatot deformálni kell ahhoz, hogy egy rosszízű döntést el lehessen fogadtatni és sikernek lehessen beállítani egy ügy megghiúsítását, mert itt az történt. Én már '94 februárjában hallottam olyat, hogy repülőtéren fogadáson, banki körökben, protokolláris személyiségek között elhangzott, hogy a vendégek közölték, szeretnék felvenni a kapcsolatot a programiroda vezérkarával, mire a magyar bankárok, a vendéglátók azt mondták: *Expo? Hát az nem lesz!* Még csak február volt és már tudták, hogy ki nyeri a választásokat, és annak megfelelően hogy alakulnak a dolgok. *Úgy alakultak.* Mi azt képeztük, hogy egy vilákiállítást egy bizonyos ponton túl nem illik, nem lehet lemondani, és ez működni fog. Pechünk volt, nem működött. Mert minden szabályt felrúgó módon olyankor mondták le a vilákiállítást, amikor már nem lehetett volna. A kiállítástok történelmében eddig huszonhárom vilákiállítást mondtak le, de olyan még nem volt, hogy az úgynevezett *first planning meeting* után lépett volna valaki vissza. Ez a Bechtel-műszó azt jelenti, hogy az összes potenciális kiállító nemzet képviselője eljön, megkapnak minden információt. Egy részük már döntött, másik részük ezután döntött volna a részvételről. Ezután kihúzni alóluk a deszkát, ez nemzetközileg, jogilag, pénzügyileg rosszízű. Ezeket a Bechtel cégtől tudom, mert kiállítási adatbázis terén rájuk támaszkodhattunk. A probléma az volt velük, hogy ők nem számítottak a mi tevékenységünkre. Azt gondolták, hogy az egész, amit csinálunk, tök fölösleges. Azt mondták, hogy könnyebb volna építészettel megoldani a kiállítást, egyszerűen nagy csarnokokra van szükség, azokban lesznek a kiállítók és mással nem kell foglalkozni. Az eszmeiség olyankor tudott kicsikét lábra kapni, mikor ők is üzletet láttak benne, például az egyik amerikai szakértőnek valami rokonsága volt egy technológus, aki el akarta adni nekünk a saját produkcióját, valami rohanó tűzkereket. Ezt a szabadalmát már sok helyen értékesítette a világban és úgy tűnt, hogy ezt össze lehet hozni a napkorong gondolatával. Igaz, hogy ez kisebb volt, más volt, de azért megkeresték Pataky Etelkát, előadták, hogy ez milyen jó és akkor egy darabig ők is vitték a gondolatot, hogy legyen fény, legyen karika. Mi tiltakoztunk ez ellen, hogy ilyen formában, amerikai technológiával valósuljon meg ez az eszme, akkor jöttek egy másik ötlettel, amit amit az Arup cég dolgozott ki Angliában, hogy azt vegyük meg.

A beszélgetés résztvevői a gerébi kúria pincéjében (Tusnády Zsolt fotói)

Megkaptuk a dokumentáció látványos részeit, a számításokat persze nem, – egy száznyolcvan méter átmérőjű korongról volt, ugye szó – ez a valami nyolc méteres rácsostartóból ment át, mondjuk háromméteresbe, a másik oldalon becsapódott megint nyolcméteresbe és ez lealapozva ezer köbméter betonnal a Duna-parton... Tehát egyszerűen félrevelték a gondolatot és ezért úgy nézett ki, jobb az egészset levenni a napirendről. Azt is meg kell mondani, hogy a végén a lézertörő tényleg eljutott a megvalósítás küszöbére. Az a kis cég, amelyik ki tudja honnan, milyen vidékről jött emberekkel tevődött össze, tudományos szenciaként produkált egy bizonyos porlasztásos és lézertechnikával egy fénykört, ami valóban olyan volt, amelyet szerettünk volna, fénylett, nappal is látható volt, vibrált, színe volt, a mérete kisebb, de a koncepció maradhatott volna.

A legvégét mondanám még, mint ennek a folyamatnak a lecsengetése, amelyben lassan, nehezen, de összeállt minden, nemcsak az építészeti csapat, hanem a kiállítók, a nemzetköziek tudták, hogy mit kell csinálni, hogy működjen a dolog. Szóval a végén Bechtelék megcsinálták a riportjukat, amelyet a saját cégüknek meg az itthoni illetékeseknek el kellett, hogy küldjenek az utolsó számlájuk miatt. Ebben értékelték egy bekezdés erejéig az építészegek munkáját is. Mondhatom, hogy pozitív hangvétellel, ha nem is dicsérik, ezt nem is lehet elvárni tőlük, meg jobb is, ha nem ők dicsérik az építészeket. Ez a bekezdés így hangzik: *"A lemondás pillanatában a világkiállítás a menetrend szerint folyt, nem volt késés, és amennyiben elkészült volna, úgy ez a magyar historikus építészetnek jelentős produkciója lett volna a kiállítási funkciók kielégítése mellett."* Ez annyira objektív, hogy úgy tűnik, most már mindegy és a valóságnak megfelelően reagálhatnak a munkánkra, mert addig Etelkának kellett megvédenie minket az építéssel szembeni ellenérzésük folyamatos következményeitől.

Még valamit az objektivitásról. A világkiállítási törvény, ami kilencvenben született, nem volt jó. Ennek nagyon sok oka volt, de tény, hogy sok minden nem volt benne végig gondolva. A programiroda rengeteg jogkört megkapott, de egy csomó fontos jogkör nem került hozzá. A törvény megsabta, hogy kell rendezési terv, de ez nem lehetett egyszerre a kiállítás és az egyetem rendezési terve. Ugyanez a törvény intézkedett a pénzelosztásról, az már nem volt olyan rossz, mert prognosztizált rendszerrel működött. A 13,5 milliárd forintos egyetemfejlesztési kötvénycsomag és a 21 milliárdos világkiállítási alap elegendő lett volna a szükséges munkára. Meglett volna a pénz, a kötvényeket megvásárolták volna, most is van maradék pénz és maradék kötvény, de annak kibocsátására már nem fog sor kerülni, mert ahhoz állami garancia kellene. A folytatás az lesz, hogy az egyetemi építkezéseket az elkészült tervek szerint fejezik be, esetleg kisebb változtatásokkal és lassúbb ütemben. A probléma ott van, hogy a világkiállítási alap és a kötvénycsomag már nem áll rendelkezésre, a költségvetésnek kell az építkezéseket finanszíroznia. Mindenesetre a legutolsó kormányelőterjesztés, amely számol a program lelassulásával, nem húzott ki belőle semmit. Cságoly Feriék és Lázár Tóni díjnyertes sport-kulturális létesítményei '99-re fejeződnek be. A magyar pavilon épülete, mint építészeti épület, természetesen szintén benne van a programban.

Ferencz István: Már épül a helyén az informatikai kar.

Szegner László: Az informatika tervezett helye viszont üres és több ilyen cikk is van. A beépítési terven az építészkar helyét majd egy végleges egyetemi terv fogja kijelölni. A pénz elvileg megvan. Ez azt jelenti, hogy ez az épület is meglesz, de lehet, hogy nem az építészkar lesz benne. Azt mindenesetre ki lehet jelenteni, hogy sem a pénzügyi források, sem a helyszíni adottságok nem voltak megkérdőjelezhetők.

Kicsit szegyenkezve mondom, hogy néhány napja beszéltem Demszky Gábor főpolgármesterrel, aki szerény mosollyal annyit mondott, hogy *Ó, világkiállítás, fél év múlva már senki sem fog emlékezni rá.* Csak annyit tudtam hozzátenni, hogy legalább a pénzügyesek emlékezni fognak, mert olyan mértékű a kártérítési igény az országon belül is és nemzetközi szinten is, hogy a betervezett 12 milliárd forint messze nem lesz elegendő. Az megint más kérdés, hogy a „Visit Hungary”, ez a „Vendégségben Magyarországon” program, amelyért most az új erők és új hivatalok küzdenek, hogy ki szerezze meg annak a pénzelosztási jogát, ott marad-e a programirodán, vagy az Idegenforgalmi Hivatalhoz kerül vagy éppenséggel más cégek fogják lefoglalni a hasznát, ez a program valamennyire pótolni fogja azt a hiányt, ami vidéken támadt. A vonzerő sok helyen mezőgazdasági indíttatású, akár a vendéglátással, akár a látványossággal kapcsolatosan, ezekre több pénz jut így, mint a világkiállítás kapcsán jutott volna. A világkiállítás nem pénzt akart juttatni, hanem vendégeket akart hozni és ez nagy különbség, mert ők nem a mi pénzünket hagyták volna ott. Ettől persze az a környezet éppúgy gazdagodni fog, csak más lesz és majd meglátjuk, hogy ki az, aki a vidéki rendezvényeket meglátogatja. A „Vendégségben Magyarországon” alapvetően a külföldi magyarokra számít.

Makovecz Imre: Egy különbséget meg kellett volna tennem, amikor a nyolc építész és a pályázók közötti össze nem illeszhetőségről beszéltem. Turányi Gábor magyar pavilonja számomra az utóbbi idők egyik legszebb és legjobban kitalált épülete, amelyik mind szellemét, mind fazonját tekintve tökéletesen beleillett abba a légkörbe, amit mi a legjobbnak tartottunk.

Ekler Dezső: Bodonyi Csabát kellene kérdezni a világkiállítás és az egyetem egyszerre tervezésének feszültségeiről, ami aztán Turányi épületében szerencsés formában fejeződött ki. A magyar pavilon bravúrja az volt, – talán mindannyian tudjátok – hogy kiállítási pavilonból tudott volna egyetemi épületté bővülni. Ez volt talán az egyetlen ház, amelyik megvalósította a Bodonyi Csaba által kezdetől fogva képviselt ideát, hogy *félig megépítve kiállítás, teljesen kiépülve egyetem* lehessen az Expo. Csaba ezt már a közös munka előtt felvetette, ha jól tudom, és következetesen védte, képviselte.

Bodonyi Csaba: Mit is mondjak? Nem hiszem, hogy a történelemben valaha is ennyire visszaéltek volna az emberi fantáziával, mint az Expo ügyében. Ha végigvenné valaki az összes készülődést, tervezést, ami a magyar városokban, falvakban történt, akkor egy hatalmas csalásra derülne fény, amelyben mindig kijátszottak különböző szempontokat egymás ellen az integrálás helyett. Jól összefogva a lehetőségeket és ürügyként használva az expót például olyan maradandó tudományos központhoz lehetett volna jutni, amely úgy maradt volna az utókorra, mint azok a száz évvel

ezelőtti milleneumi létesítmények, amelyek ma is nélkülözhetetlenek, de ez a lehetőség nem vált világosan megfogalmazott kormányzati szándékká. A másik dolog, amit integrálni kellett volna és amit Ferencz Pista hozott be a mi munkánkba, az 1100 éves évforduló eszmeisége. Ezzel sajnos az Antall-kormány követte el az a súlyos mulasztást, hogy bár országgyűlési határozat van a két ügy együttes kezelésére, hogy közös bizottság közös pénzből valósítsa meg az országos rendezvényt, amibe Budapest a világkiállítás révén kapcsolódik be. Ha ez így működik, akkor nem lehetett volna leállítani az expót. Akkor nem lehetett volna gazdasági érvekre hivatkozni, akkor politikailag tiszta lett volna, hogy mi a célja a leállításnak. Arra sem figyeltek oda eléggé, hogy nem lett volna szabad '95-ről '96-ra halasztani az Expo időpontját. Akkor a választások már nem befolyásolták volna az előkészületeket.

Én magam, már két pályázatot végigcsináltam az Expóval kapcsolatban, mielőtt ebbe a csapatba bekerültem. A korábbi elképzelésem lényege az volt, hogy kétpólusú világkiállítást kellene csinálni, az egyiket Óbudán, ez a népvándorlás és a honfoglalás korával kapcsolatos, a másik a dél-budapesti rendezvény. A kettőt speciális vízi közlekedés köti össze, és a hidakról rávezetett gyalogos forgalom és a hidak mentén elhelyezett maradó konstrukciójú nagygarázsok segítik. A két pólus sajnos elmaradt és bejött ez a körkörös elrendezés. Amikor beleszórtunk a tervezésbe, addigra csak a cipőfelsőrész-készítés maradt. Makoveczék artisztikusan átértékelték az adottságokat, de a körutas rendszernek analógiaként történő felhasználása ebben a rendezési tervben léptékproblémákat vetett fel különösen azért, mert az egyetemi épület óriási ehhez a struktúrához képest. Ezt én inkább egy köztemetőre alkalmas elrendezésnek tartom, mintsem világkiállításra. Az elhelyezéssel is problémák vannak, két gyönyörű kaput tervezett Hámori Judit, de az egyiket egy híd alatt, a másikon egy út alatt kell bejönni és ezt nem tudom megemészteni. És akkor jött még az a kényszer, hogy az egészet egyetemi campusként tervezzük meg. Én megpróbáltam visszafelé, az utóhasznosítás igényeiből kiindulva gondolkodni és ezért egy nagyon zárt, sokaknak nem tetsző struktúrát hoztam létre. Az kétségtelen, hogy Ferencz Pista gondolata töltötte meg ezt az örökölt cipőtalpat lélekkel, és ami nagyon fontos, azzal a magyarságtudattal, ami az 1100 éves évfordulóval kötötte össze. Az igazi csoda volt, hogy milyen erőt adott ez mindannyiunknak.

Dévényi Sándor: Szerintem expót akkor rendez az ország, ha van valami olyan eredmény, amit érdemes felmutatnia a világnak, például az, amit Spanyolország Franco után 14 évvel elért. Vagy akkor, ha létezik egy közös politikai akarta, hogy valami nagyszerű érdekében összefogják az embereket. A történet azt mutatja, hogy itt mindkét előfeltétel hiányzott. Ez az indítékhány mindvégig rányomta a bélyegét az előkészületekre és ez vezetett a tragikus fordulathoz is. Én az összes fonntartásomat elmondtam azon az első találkozón, úgy, hogy Laci engem még fölhívott utána, hogy most részt akarok-e venni vagy nem. Én még azt is kifejtettem akkor, hogy világéletemben expo-ellenes voltam, mert ez megint a fővárosnak ad egy esélyt és a vidék megint vastagon le van szarva. Mint megrögzött vidéki, vagy legalábbis délvidéki, úgy gondoltam, hogy azt a pénzt

jobban is el lehetne költeni. Ez a véleményem azóta megváltozott, de akkor kőkeményen így gondoltam és amikor Lacinak végül igent mondtam, megpróbáltam egyszerűen építészeti feladatnak tekinteni a dolgot. A társaság aztán óriási élmény volt számomra és azt hiszem sikerült beleilleszkednem a közös munkába.

Hogy visszakanyarodjak ahhoz, amivel kezdtem, a legelejétől az Expo vezetősége azt hajtogatta, hogy ez *budapesti Expo* és a vidék le van szarva. Amikor Baráth Etele valamelyik famulusa még '89-ben vagy '90-ben Pécsset járt, és megkérdeztük tőle, hogy mi lesz itt Pécs szerepe, azt mondta, *vegyük tudomásul, hogy a hatos út nem vezet sehová*. És ez a mentalitás 1993 júniusáig megmaradt az Expo vezetésében. Persze, hogy az 1100 éves évforduló sem lett szervesen bekapcsolva, mert azt csak egy igazán országos rendezvénybe lehetett volna bekapcsolni. Ez az egész a BIE (a világkiállítások nemzetközi irodája) szövege, mert szerintük csak *egy* város rendezhet világkiállítást, emlékezzünk rá, az is mekkora kegy volt, hogy Béccsel közösen rendezhetjük. Mondok még egy bizonyítékot. A Ferencz Pifi által nehezményezett, de azt hiszem végül is szeretettel fogadott gondolat, a hét magyar tájegység háza az én gondolatom volt. Ezt '93 májusában adtam elő. Akkor elég világosan az értésemre adták, hogy ez *budapesti Expo* és ebbe nem férnek bele ilyen lobogó gatyás gondolatok. Mert akkor még úgy volt, hogy az Expo önfinszírozó, vállalkozói alapon megvalósuló rendezvény és ezt Budapest meg a vállalkozók majd megcsinálják. Júniusra derült ki, hogy szükség van az ország pénzére, magunkhoz kell édesgetni a vidéket, a lobogó gatyásokat, hogy a pénzüket egy kicsit nagyobb örömmel adják oda a budapestiek bulijához. Nagyon sarkalatosan fogalmazok, de hát én egy vidéki bunkó vagyok.

Makovecz Imre: Na várjál csak, majd kapsz!

Dévényi Sándor: Tehát ezt a hét házat úgy képzeltem, hogy van bennük egy kiállítás, amelyik azt a területet megismerteti valahogy a betévedt japánnal, koreával. Utána van egy kajálda, ahol leihatja – lezabálhatja magát, hogy közvetlen impulzust szerezzen arról a vidékről és mielőtt még a házból kitántorogna, belebotlik egy utazási iroda amúgy nagyon csinos és rátermett ügyintézőjébe, akinél leköthet másnapra egy szervezett utazást, hogy egy napra arra a vidékre levigyék, lásson is valamit abból az elátkozott vidékből és egy kis zsozsót is ott hagyjon. Ez a gondolat volt az, ami májusban még nem nyert, aztán, amikor

kiderült, hogy kell az ország pénze az Expóhoz, akkor beépült a masterplanba. De 1993 júniusában, 2 és fél vagy 3 évvel a megnyitás előtt még nem volt masterplan! Azt hárman rajzoltuk meg nyolcunk megegyezése alapján a Szegner Laci vezetésével a júliusi kánikulában éjjel-nappali munkával ott a Tüköry utcában Reimholczal és Ferencz Pifivel az ő útmutatása szerint. Attól kezdve volt masterplanja az expónak.

Még egy dolgot mondanék el, hogy mit próbáltam a vidék védelmében csinálni. Ez a híd kérdése. De ehhez még két dolog tartozik. Az egyik, hogy én részt veszek a látványosi Dunahíd tervezésében a főváros felkérésére, mint építész szakértő. Reimholcz Péterrel együtt találtuk ki a hídnek azokat az elemeit, amelyek megkülönböztetik egy szabályos, sima autópályahídtól. A főtervező Sigray Tiborral együtt természetesen. A másik, hogy egy autópálya-építő társaságnak vagyok az ügyvezetője, amitől nem kell hasra esni, csak annyit jelent, hogy kitaláltam, hogy jó lenne a Dél-Dunántúlra egy autópályát építeni Zamárditól Pécs irányába és aztán tovább Belgrád felé.

Az út-, a hídlobby és az Expo ismerete révén el tudtam azt érni, hogy már a pályázaton is olyan ideiglenes gyalogos hidat terveztem ide, az Úvatervvel közösen, ami szétbontható és újra föllállítható. Aztán az Expo elvetette a hídépítésnek a lehetőségét, ez volt tavaly augusztusban, amikor abszolút holtpontra került a híd ügye. Akkor én elmentem Mohácsra, mert az én autópályám hídjá is ott vezetne át a Dunán, a mohácsiakat föl tudtam bujtani arra, hogy támogassák az Expo gyalogos-híd létesítését, amit az Expo után szétszedve le lehet úsztatni Mohácsra és ott végleges hídként föl lehet állítani. Még annyit, hogy jó, hogy Budapesten mindig kevesebb híd van eggyel, mint amennyi kéne, de ha végignéznünk a Dunán, körülbelül ott van az összes. És a Duna még néhány száz kilométert folydogál Magyarországon. A pestiek meg siránkoznak, hogy az Erzsébet-híd zsúfolt. Lényeg az, hogy Etelkát sikerült megfűzni, Schamschula ígéretet tett, hogy támogatja a gondolatot, a kormány adott volna 400 millió forintot az Expo hídépítésére azaz, hogy ez egy későbbi infrastrukturális beruházás, tehát tulajdonképpen nem is az Expo-nak adják ezt a szoszót, hanem Mohácsnak, vagyis az úttárcának. Sigray Tibor és Reimholcz Péter tervezte ezt a gyalogos-hídat, erre való hivatalos megbízás nélkül, azt hiszem, az én szép szemem kedvéért, eleve úgy, hogy ez a mohácsiaké, hogy ez a híd utólagos felhasználásra csak Mohácsra lett volna alkalmas. Nem folytatom tovább, értitek, hogy mit akartam mondani, az Expo megbukásával nyilván ez a gondolat is megbukott. Azt sem sikerült elérnünk, hogy az ideiglenes gyalogos-hídat annak az infrastrukturális beruházás-csoportnak a bugyrában tartassuk a kormánnyal, amire ígéretet tettek, hogy azok nem buknak az expóval együtt.

Szegner László: Tehát a vidéki programhoz annyit hozzátennék, hogy '93 közepétől intenzíven folyt a vidék bevonása. A baj az volt, hogy a pénzt ami egyébként rendelkezésre állt, sokáig nem szabadították föl. Valami ötszáz pályázat érkezett be, és nem olyan régen voltunk Szegeden, ahol építések voltak, meg más vállalkozó, érdeklődő emberek, és egyértelmű volt, hogy ők már nagyon rákészültek az Expóra. Meg is voltak a pozícióik, a pályázatok nagy része el volt bírálva, és valami pénz is volt hozzá. Én '93

elején kerültem a Programirodához, és azóta nagyon sok minden történt ezen a téren. A vidék számított a világiállításra.

Dévényi Sándor: Elég moslék dolognak tartom ezt, akár van pénz erre, akár nincs. Ezzel kapcsolatban van egy különvéleményem; mi maradt el volna el, mi nem épült volna meg, azt egy látogató nem tudja, legfeljebb azt mondta volna, hogy ez egy szegényes Expo, de expót mindenképp kellett volna csinálni. Ezzel visszakanyarodnék oda, amit az elején mondtam, hogy később aztán én is expo-párti lettem, mert megértettem, hogy ez a gondolat alkalmas lehet arra, hogy – noha ez politikailag soha nem volt tisztázva – azt a bizonyos konszenzust a nép végül is megtegye a politikusai helyett. Úgy érzem Magyarország mostanra már akarta az expót, olyan program kezdett kialakulni, amit mindenki megszeretett, és amiért mindenki hajlandó volt áldozatot hozni. Amikor ezt egy tollvonással megszüntették, ezzel egy állati moslék dolgot csináltak, tudniillik megint bebizonyították a magyar nemzetnek, hogy tehetségtelen, bugyuta, hülye, nem tud megvalósítani önmagától semmit. A következő lépés persze az lesz, hogy majd mi megmondjuk, hogy hogyan kell valamit megcsinálni, majd mi hozunk segítséget, majd mi megvásároljuk az OTP-t 15 milliárdért, stb, ilyen apróságok. A segítség hamarosan fog érkezni felszabadító tankokon.

Nekem az az érzésem, hogy kesergés helyett azon kell gondolkoznunk, hogy ezt hogyan akadályozzuk meg, és hogyan tudjuk az Expo kapcsán kialakult egységes gondolkodásunkat átmenteni. Hogy egy rövid intermezzo után, mikor négy évig elmondhattuk magunkról azt, hogy kormánypártiak vagyunk – amit nem reméltünk ezelőtt öt évvel se talán, hogy valaha az életünkben ezt elmondhatjuk – most újra partizánként együtt tartsuk ezt a baráti kört, és a gondolatainkat is melegen tartsuk, hogy ... gondolja mindenki tovább.

Bodonyi Csaba: Most alakult ki bennem a gondolat, hogy ezt a gyönyörű magyar pavilont, a hét házat és a Napkorong gondolatot a honfoglalás 1100 éves évfordulója kapcsán meg kellene valósítani valahol, nem ezen a helyen most már, hanem talán a Csepel-sziget végén, vagy Óbudán. Meg kellene mentenünk ezeket a terveket! Borzasztóan sajnálnám a gyönyörű magyar pavilont.

Ferencz István: Hadd illessem a magyar pavilont egy másik szóval: *perzselő ereje volt ennek a pályázaton.* Nem árulok el titkot, hogy a bizottságunk nem kapott levegőt. Csaba felvetése nagyon szívderítő. Erre Csaba, a te helyszíned volna a legjobb, a Tisza és a Bodrog összefolyásának a spicce.

Makovecz Imre: Idáig rendkívül türelmetlenül hallgattam azt, hogy *budapesti* az egész dolog és hogy a vidék az le van szarva. Én ezt teljesen másként fogom föl. Biztos kevesen olvastátok sajnos Bodor Ádámnak a *Sinistra körzet* című könyvét. Én Magyarországot egy inkább kicsi, mint közepes méretű Sinistra körzetnek fogom föl, az itt lezajló események váratlanok, nem logikusak. A bestialitás és a jóság keveredik egymással és hol az egyiknek, hol a másiknak az arcában jelenik meg annak az ellenkezője. Itt most olyan helyiségben ülünk, amely nem Budapesten van, és olyan emberek ülnek itt, akik az ország különböző pontjaiban laknak, és idehozunk egy világiállítási tervet, ami a Si-

nistra körzet kinevezett központjában van, de mindenki tudja, hogy Budapestenél szarabb hely nincs, ezért, aki értelmes, az nem Budapesten lakik, hanem vagy a peremkerületben vagy valahol vidéken és a gyávák és a nyomorultak laknak Budapesten, miközben azt mondják rájuk, hogy kivételezett állapotban vannak, és hogyha egy Budapesten élő, de soha nem Budapesten egzisztáló építész, netán Debrecenben kapna egy építészeti megbízást, akkor az ottani építészek a debreceni rádióban és az újságokban tiltakozásba kezdenek, hogy egy idegen hogy tehetette be oda a lábát? Szigetváron egy épület nyolc éve képtelen megvalósulni és a megyei központ, ugye, azt képzelem, hogy a vidék az le van szarva és fűtyül rá, hogy Szigetvár ugyanúgy Baranya-megyéhez tartozik, mint Pécs, tehát Pécs valójában ugyanolyan *apartheid* művel Szigetvárral, mint amelyet Pécs gondol önmagáról Budapesttel szemben, és Budapest úgy gondolja – ebben egy kicsit bizonytalan – hogy Moszkvához, vagy New York-hoz viszonyítva kellene tulajdonképpen apartheid tudatát átélnie. Mit beszélgetünk ilyen marhaságokról, hogy Budapest-centrikus, vagy nem? Egy Sinistra körzetben, ahol hozzá voltunk szokva, hogy faszén közbeiktatásával nyerünk pálinkát, és azt kizárólag a Sinistra körzet vezetőjének engedélyével, meghatározott emberek készíthetik, és véletlenül juthatunk ehhez a pálinkához, melynek élénk fogyasztása garantáltan halált eredményez, és ez a szórakozásunk, és ha netán egyszer, egy ilyen Sinistra körzetben, ahol így mulatnak az emberek, akik generációk során hozzászoktak az itallal megivott halál gondolatához, ha abban egyszer kisüt a nap, amit egy balfasz építész talált ki, hogy egy lézerkarikával...

Ferencz István: *Korong –*

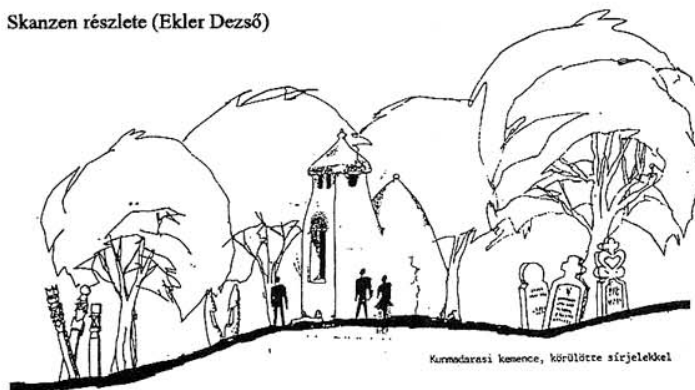
Makovecz Imre: ... ragyog föl, amihez az álomország hozzáköti magát, akkor ehhez a gondolathoz nem férhet hozzá az a gondolat, hogy *Pécs elveszett*. És hogy *nincs híd a Dunán lefelé*. A Sinistra körzet *ilyen*, kérem. A hidak egymás mellett helyezkednek el Budapesten, mindenki ott megy át, és mindenki, aki át akar menni Mohácsnál, az tús. És ha van egy másik örült, aki Salvador Dali bajuszával közlekedik, és úgy képzelem, hogy a helyzetet úgy kell megoldani, hogy Zamárdit Péccsel egy autópálya kösse össze, ez is rendben van. Csak azt ne higgyük, hogy ebben a Sinistra körzetben azáltal, hogy egy egészséges hierarchia gondolatait ráteesszük, ott az ezredesi rangban élő nagyszony, a környék főnöke, akinek sárga vatta lóg ki a füléből, az attól kezdve Brigitte Bardot lesz. Ez nem fog bekövetkezni. Mi egy ilyen szituációban beszélgetünk most itt a pincében, és ez a szituáció jottányit sem változik attól, hogy ha én úgy képzelem, hogy egy kismemizett budapesti vagyok és te úgy képzeled, hogy egy kismemizett pécsi. *Dixi*.

Dévényi Sándor: Attól, hogy mi ilyenekről beszélgetünk, attól ez a Sinistra körzet fejlődésnek indul.

Makovecz Imre: Te fiatalabb vagy, ezt nem lehet eltitkolni...

Ekler Dezső: Felvetődött itt közben a társművészek kérdése is. A saját példával szeretném megvilágítani, hogy az itt hiányolt bevonásukra minden esély megvolt. Bizonyára ismeritek, hogy az általam tervezett skanzen alapötlete az volt, (*lásd Országépítő 94/2.*) hogy valóságos paraszti épületek lettek volna fölnagyítva. Lakóházak 1,4:1, 1,6:1-szeresben, és minél régebbi emlékről lett volna szó,

Skanzen részlete (Ekler Dezső)

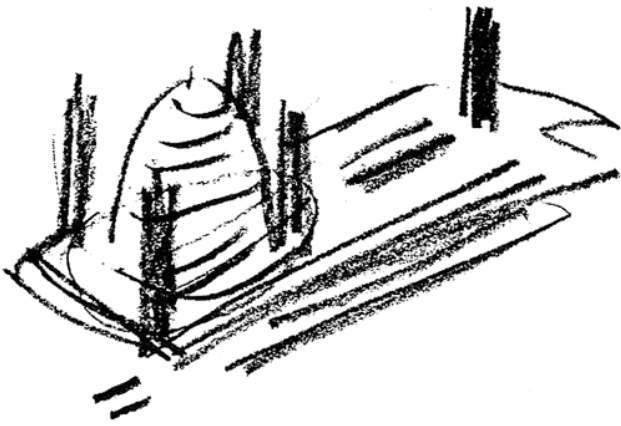
Kunmádasri kőmence, körülötte sírjelekkel

annál nagyobbra lettek volna nagyítva: 1,8:1-szeres fatorny lett volna a kapu és 3,6:1-szeres jurta lett volna végül is a táncház ebben a skanzenben. Azt a helyzetet próbáltuk megteremteni, hogy az ember a múltba, a gyerekkorába megy vissza, amikor bemegy a skanzenbe, és gyerekként közlekedik az eredetnél másfélszer magasabb tornácon, ahol az ablak-parapet a szeme magasságáig ér, és így tovább. Nos, vázlattevé szinten ez a dolog ott tartott, hogy például a galambdúcba, ami olyan léptékűre lett volna nagyítva, hogy *Erdérfaház* méretű ház állt volna a levegőben 8-10 méter magasban, ebbe a Pattantyús Gergely nevezetű iparművészeti fiú felnagyított üveg-galambokat ültetett volna, amelyek ki lettek volna világítva fönn az éjszakában, vagy a leromosodó, megdőlt parasztházba, ahol az leromosodott, oda ez az üveges fiú, kicsit megolvasztott üveg-téglákat rakott volna, a leromosodó téglafal és a romos úr átmeneteként, és üveg-porral porosított, de fölnagyított, kicsit megolvadt, nagy borosüvegeket állított volna bele. A romos konyhában a legyeket távoltartó üvegbúra fölnagyított állapotában ott lett volna az asztalon, és egy légy lett volna benne – az ő ötlete szerint – fölnagyítva, üvegből. A kályhákot a szentendre skanzen segítségével a legjobb kályhások készítették volna nagyítva, s ha kellett a házzal együtt megdőlvén, stb. Szóval elő volt készítve, tudtuk, hogy kik tervezik, s hogy kik csinálták volna.

(*Délután az egyes terveket ismertették az építészek*)

Turányi Gábor: Ott kezdeném, hogy volt körülbelül egy évvel ezelőtt egy kiállítótorny-pályázatocska a Kisvábhegyre és a rohadt Janáky képes volt megnyerni az orrom előtt, miközben tudtam, hogy az enyém sokkal jobb, de hogy milyen az élet, azt hiszem számomra ennek a kis pályázatocskának sokkal nagyobb haszna lett, mintha a pályázatot megnyertem volna.

Valami olyan mozdult meg bennem, ami számomra is meglepetés volt. Szóval olyat rajzoltam, ami után csodálkozva néztem a papírra, hogy *Úristen, én tudok ilyet csinálni, ezt én csináltam?* Na most, hogy ennek mi volt a titka, egy jó időpont-e, vagy pedig az, hogy ennek a kis épületnek nem volt funkciója, és ez volt számomra olyan megrendítő erejű, hogy valami bekattant, nem tudom. Nem kellett azzal szarzkodni, hogy itt megyek be, ott van a WC, iksz darab konyhai lefolyó, meg mit tudom én, hanem csak föl kell menni, és onnan körbe kell nézni. Na, most ez elég furcsa dolog, hogy öreg fejjel vettem észre egy ennyire evidens dolgot, hogy lehet hogy az építészet valamerre errefelé van.

A magyar pavilon első vázlata (Tirányi Gábor)

Mindezt azért mondtam el, mert van egy erős gyanúm ebben a nagy önelemezgetésben, hogy ha nem lett volna '93 őszén ez a kis pályázat, akkor '94 januárban nem tudtam volna így nekiállni a magyar pavilon pályázatának, amire Makovecz Imre protekciójával sikerült benyomulnom, hirtelen meghívásként. Én kivételesen rögtön az első nap nekiálltam, és nem tudom, hogy hányadik napon, de valahogy nagyon hamar, a program pontos ismerete nélkül valami ilyesmit rajzoltam. Az egészhez szerintem ijesztően gyermeketeg módon álltam hozzá, ennek aztán később megvolt a böjtje, mert ezt sokszorosan levették rajtam. Abból indultam ki, hogy ha ennek kiállítási pavilonnak és később építésznek kell lennie, hát akkor mi máshoz nyúlhatna az ember, mint a régi egyetemi aulához. Na most ez az aula számomra a régebbi, századforduló körüli világkiállítási meg egyéb építményeknek a kódéből ilyen kupacként jelentkezett rögtön. Ezzel azt akarom mondani, hogy sokkal több benne az ösztönös vonás, mint az átgondolt. Igazából nekem előtte kudarcaim voltak mindig az ilyen ösztönös ide-oda nyúlásokkal, azt gondoltam, hogy azért ezt most már egyszer az életemben három hónapon keresztül nyugodtan végigcsinálnám, mert hát ahhoz képest meg ijesztően hosszú volt ez az idő. Január 5-én ültem le a dologhoz, és március 25-én kellett beadni, és ezalatt én semmi mással nem foglalkoztam. Megvolt a pályázat, úgy vettem ki a pályázati bírálatból, meg egyáltalán az egész dolognak a fogadtatásából, hogy ez az egész egy sikeres valami. Azért az első pillanatban érződött, hogy voltak, akik nagyon szerették, és voltak, akik nagyon utálták. Ennek pontos mérőszámai nem voltak, ez nem is nagyon kellett, hogy érdekeljen, mert a pályázat után rögtön neki lehetett állni a

Tirányi Gábor ismerteti tervét.

konkrét melónak. Körülbelül négy hónap alatt kellett előállítani az engedélyezési tervet, ami már Kőjál meg mindenféle szempontból megfelelt.

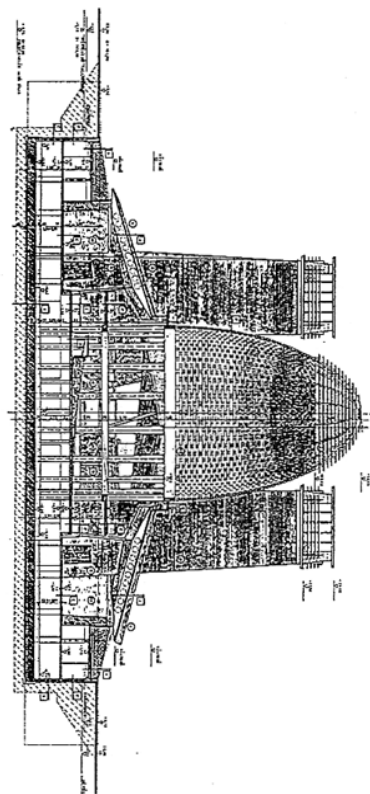
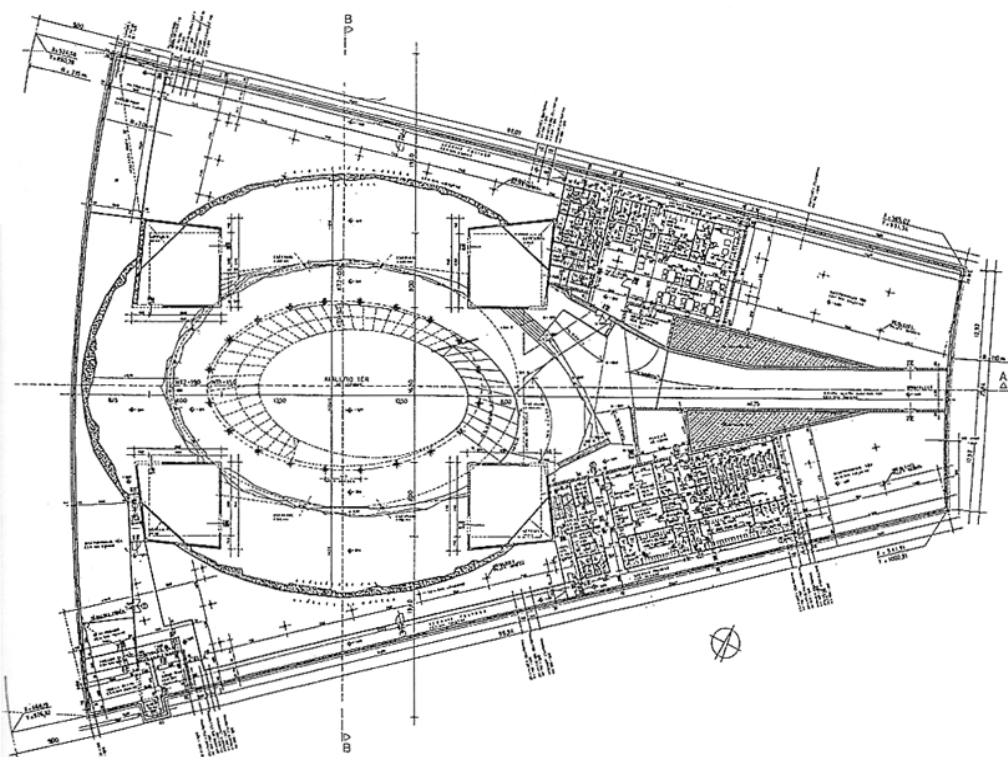
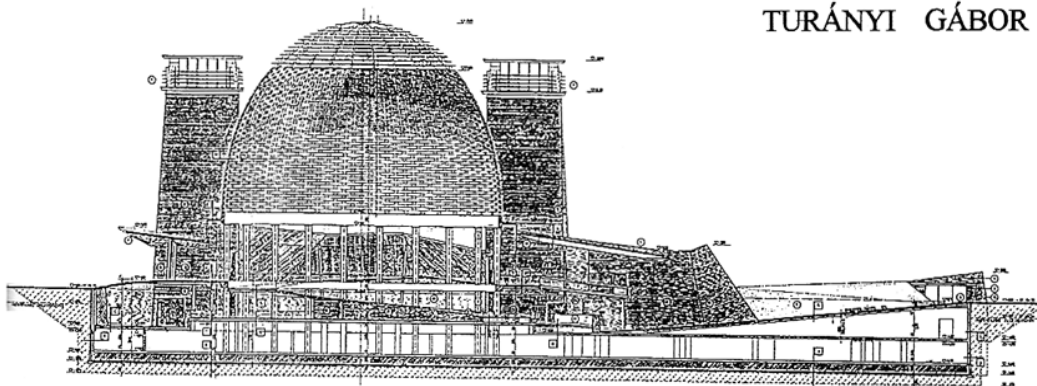
Ami érdekes momentum volt, hogy a pályázat beadásának a napján, vagy a beadás előtti napon láttam meg a paraszéri buszmegállóban Jankovics Marcellt, és vertem a fejemet a falba, hogy én tiszta hülye vagyok, hogy nem kerestem meg a pályázat csinálása közben és nem csináltuk együtt. Azt meg kell mondani, hogy teljesen hiányos volt a pályázat, hogy pontosan hogy is fog zajlani a kiállítás. Én abban a stádiumában nem voltam hajlandó belemenni és azt gondoltam, hogy ez a ház önmagáért beszél, és ebbe nem kell semmiféle kiállítási leírás. Na most elkezdtek az Expo irodán cseszegetni, hogy jó, jó, itt van ez a kupola, meg itt vannak ezek a tornyok, de hát mondja már meg mi lesz benne? Az első időben kezdtem mondani, hogy a tornyokban lesznek műalkotások, meg hangok, meg mit tudom én, a kupola alatt meg úgy majd..., hát ebből úgy látszott, hogy nagyon hamar botrányszerűvé fajul a dolog, meghűlt mindenki a vér, hogy rosszul döntöttünk, ez a hülye azt se tudja, hogy mi van benne. Én azért sejtettem, de az tény, hogy a műveltségem meg az egész ilyenfajta invencióm jóval kisebb annál, minthogy ki tudnám tölteni pontos tartalommal, azt tudtam, hogy az országot kéne ide beleszírtetni nagyon picibe. Itt jött a képbe a Jankovics Marcell, akit vésses gyorsasággal föl hívtam, hogy ha már kimaradt a pályázatból, akkor most aztán villámgyorsan, de legkésőbb két hét múlva kész kell lenni azzal az írással ami hajszálpontosan leírja, hogy mi lesz ebben az épületben. Ebből a kapcsolatból született egy kis füzetecske, amiben végül is elég pontosan és nagyon gyorsan leírta Jankovics Marcell azt a közös elképzelésünket, ami ebben az építményben történt volna.

A kiállítási pavilon épülettömbjét, a központi kupolacsarnokot, a négy tornyot és azok belső tereit, valamint a látogatók által bejárható útvonalat Kárpát-medencei magyar tér-idő kontinuumnak tekintjük, nemcsak abban az értelemben, hogy a közönség egy adott idő alatt a pavilon tereit végigjárja.

Az Expo jelmondata és szellemisége (kommunikáció egy jobb világért) ebben a Kárpát-medencei tér-idő modellben megtett "időséta" formájában valósul meg. Hogy ezen belül is a teljesség élményével szolgálhassunk, egyszerre olyan vizuális és auditív hatásokkal szeretnénk élni, amelyek a tér-idő egységét szintén kifejezik.

A terek, amelyek persze az időfaktortól elválaszthatatlanok, horizontálisan 5 bejárható – összetartozó – részre, az omphalosra, kismama pocakjára emlékeztető központi csarnok és a 4 torony az emberközpontú világ, tradicionális világkép szerinti alaprajzára épül (szűkebb világegyetemünk, a Naprendszer ellipszis alakú „körére” a négy fő égtájjal szemben (a térben) és a négy év-, illetve napszakkal (az időben). Együtt a Kárpátok koszorújára emlékeztetve a magyar nép által lakott szűkebb és tágabb hazát is modellezi...

Az épület vertikálisan is tér-idő egységet fejez ki. Három szintje a múlt (alsó szint), a jelen (középső szint), amelyben a látogató a jelen kinti nyüzsgéséből, mint a jelen valóság élő alanya érkezik, és a jövő (felső szintek: a kupola és a tornyok felső, csak látható, de be nem járható terei).

A múlt alsó szintjei az anyagi világ, a jövő felső szintje az anyagtalan, szellemi világ tere is. A látvány és a hang ennek megfelelően lent materiális, fent „éter”. A középső szint galériáján körbe sétáló látogató lepillant a múltba, és föltekint a jövőbe, látja a csarnok padozatát és a kupola boltozatát, de ezen a szinten is beléphet, benézhet a tornyokba, ahol szemmagasságban a jelen képeivel szembe-sül, lefele a múlt emlékeit látja, fölfelé a jövőbe tekint...

A látogatót a felgyülő és kialvó fények, a felerősödő és elhalkuló, egymásba folyó hangeffektusok mellett útjában a Fal tereli. A fal, mely spirál alakban viszi le a múltba, és vezeti vissza a jelenbe, egy alul nagy, súlyos és régi, felül kisebb és újabb kövekből, téglákból rakott bástyafalra emlékeztet, melybe mint a püspökkenyérbe a dió és a mazsola, beépültek múltunk emlékei. Itt egy ablaktörődék, a résben be is lehet látni, amott egy szobortorzó vagy oszlopfe, egy falba szorult 49-es ágyugolyó jelzi, hol tartunk az időben. Az út a középső szinten a jelenben kezdődik, s itt a tornyokba betekintve a mai kor rekvizitumait láthatjuk...

Ennek az egész dolognak a gyúrásában fantasztikus segítség volt még négy főiskolás srác, némelyik a tanítvá-

nyom volt korábban, szóval találtam olyat, aki dolgozik helyettem. Ez a négy srác passzírozta a Jankovics-féle írógépet valamit látványosan előadható formába, aminek óriási sikere először nem volt, mert itt van egy áprilisi levél a Dealey úrtól, a Bechtel cég szakértőjétől.

"Barsinénak korábban írt levelemnek megfelelően egyáltalán nem vagyok megelégedve a magyar pavilon tervével, amely négy toronyból és egy kupolából áll, amely egy parkolóház fölött helyezkedik el. Számomra teljesen nyilvánvaló, hogy ha egy világkiállításra tervezte volna, nem így nézne ki a szerkezet. A négy függőleges toronyban, aminek nincs igazán praktikus alkalmazási lehetősége a kiállításon, nagyon kreatív függőleges kiállítási tárgyat kell elhelyezni amit alulról szemlélnének a látogatók. A lehető legjobb alkotóművészekre lesz szükség, hogy ez megvalósulhasson. Én mindenesetre nem találkoztam olyan építésszel aki képes lenne ezt megvalósítani. Építészek szerkezeteket terveznek, nem terveznek kiállításokat. Kiállítástervezők terveznek kiállításokat. Ez egy nagy kockázattal rendelkező terület és nagy a tét. Így a legjobb kiállítástervezőket kell alkalmazni és rájuk kell bízni a tervezést. Azt javaslom, hogy vegye fel a kap-

csolatot Deril Howard és Leonard Levithan urakkal, akik mindketten részt vettek számos világkiállítási látvány megtervezésében. Az a javaslatom, hogy amennyiben az építésszek nem működnek közre, bocsássák el őket."

Az volt a szerencse, hogy a Szegner Laci volt olyan úriember, és ezt a levelet nekem nem mutatta meg, csak amikor már mindennek vége volt. Persze az embernek minden tervével ez megy. Ha családi házat csinál, azt is legalább ennyire cseszegetik. Úgyhogy ez nem volt különösebben megrázó, és ilyesfajta dolog ellen az Imre elég hathatós segítséget nyújtott, hol ordibálva, hol csöndesebben. Úgyhogy az ilyen háttértevékenységekkel együtt végighajtottunk 3-4 hónapot és az engedélyezési terv úgy készült el, hogy abból 3 hónap alatt egy majdnem kész kiviteli tervet lehetett csinálni. Tehát amikor júniusban elkészült az engedélyezési terv, addigra már működő gépészete volt, szerkezetileg már állt a kupola, Pécssett a Zsolnay gyárban le volt egyeztetve, hogy akkor ilyen kerámia elemet lehet-e gyártani, annyi idő alatt lehet-e, hányfélét stb.

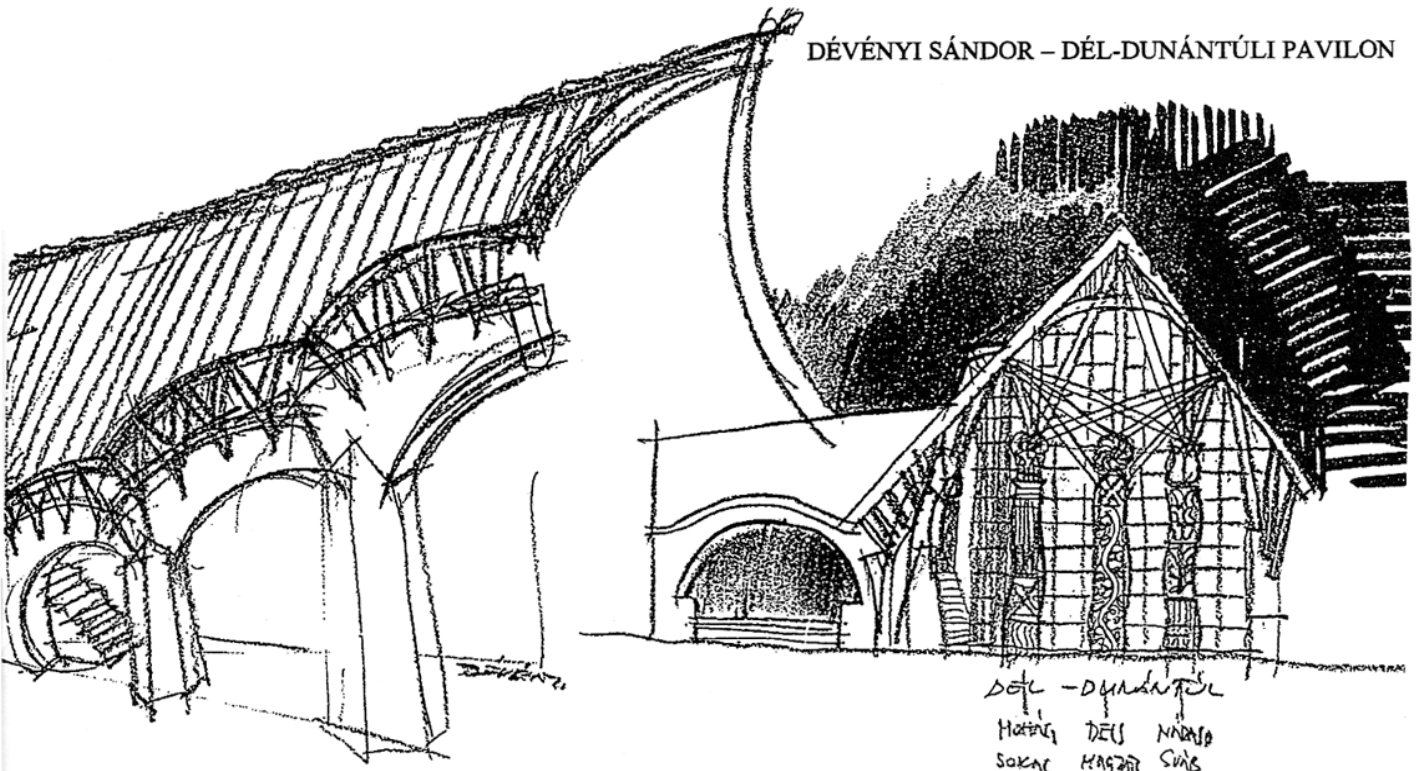
Egy fél pillanatra visszaugornék több hónapot, a kerámiáról jutott eszembe, ennek a vacaknak a műszaki vagy a mesterségbeli részét szerintem érdemes egy pár szóval végigdarálni, mert eléggé tanulságos, mert soha nem lehet tudni, hogy kinek mikor kell egy ilyen kupolát terveznie. Az első pillanatban, amikor a formai koncepció már megvolt, akkor gőzöm nem volt, hogy ennek milyen jellegű szerkezete lesz, és odáig egy rémálom volt az egész, amíg ez nem tisztázódott. Gondoljatok bele, hogy a ragasztott fatartóktól kezdve fonatszerű akár acél, akár fa szerkezetig mindenféle forgott az ember fejében, és rémesen utáltam mindegyiket. Akármelyik jutott az eszembe, baromi megoldhatatlannak látszott, Egyszerűen nem tudtam mozdulni, illetve óriási bajban voltam az egyetem későbbi ráépítésével is. Hogyha ez valami nagyon könnyű hártyszerű vagy ilyen pálcás izé, akkor hogy tud eköré, ... na, szóval nem részletezem, nagyon szar volt. A váltás a sok-sok szerkezeti erőlködés közben egy késő esti vacakoláson történt. Bujdosó Győző kollégám, aki közvetlenül abban az évben végzett az egyetemen, ő dobta be, hogy mi lenne, hogyha ez ilyen nagy darab téglából épülne, amikor szépen fölrahnának így egymásra. Akkor bennem meghűlt a vér, és az egészet magam előtt láttam, és hála istennek abban a pillanatban a statikus is azt mondta, hogy *ez oké, ez megy*, és akkor már mint a villám jött, hogy az elemeket hézagosan rakjuk és akkor ezzel a sok apró nyílással lesz megvilágítva, stb. Tehát innentől aztán beindult. Az egy más kérdés, hogy a kiviteli tervben ez a dolog hova csizmásodott le, vagy tenyeres talpasodott kicsit lefelé, én szerintem a szokásos valósághoz közelítésnél nem tragikusabb a helyzet. A pályázatban az volt, hogy nagy-nagy kerámiaelemeket szorgalmas bácsikák rakosgatnak egymásra, aztán betonvasakat húznak bele, kiöntik és kész, s nincs vele több dolgunk. Lassanként kiderült, hogy az a beton ott majd összeviszsa csurog, ezek a kerámiaelemek mindenütt letöredeznek meg minden, tehát a végén a zsaluzás maga lett egy olyan trükk, ami a rakosgatásos jelleget kiadja, és a nagy kerámiaelemek helyett kerámia burkolat lett belőle, de ez nagyon szellemes megoldásokkal. A kiviteli tervezésnek az izgalmaira csak egy utalás, elég elgondolkoztató dolog volt, hogy mennyire legyen ez a dolog fagyálló. Ha csak egy telet kell átélnie, és mondjuk a kiál-

lítás után rögtön ráépül az egyetem, egy tél akkor is tél. Föltételeztük, hogy négy évig nem épül még rá az egyetem, avval nem számoltunk, hogy soha nem épül rá. Ez megint nagyon érdekes műszaki jellegű kalandozás volt, hogy ez az öt éves időtartamra való tervezés az vízvezetésben, fagyállóságban, kutyafülékben végig az épületen mit jelent. A részletekbe nem akarok belemenni, csak úgy mondom, hogy ez jó volt. Azon a bizonyos július 27-i napon éppen egy lágymányosi barakban baromira veszekedtünk a tornyoknak a téglaburkolatáról. Hát nyilván az ember egy kézfelfoghatóbb meg egy téglásabb téglá dolgot akart, de hogy az nem eléggé fagyálló, ha meg eléggé fagyálló, akkor olyan lesz, mint a mezőtúri téglá. A két góré, a kivitelező főnökök, fél 12 körül gyanúsán kisomfordáltak a szobából. Addig nagyon részt vettek az ügyekben, aztán eltűntek. Egy negyed óra múlva kimentem utánuk, hogy nélkülük nem lesz döntés, hát a pasik ott ültek a rádió mellett, várták a 12 órás híreket. Akkor mondták be, hogy Expo nincs. A jó polgári mérnöki viselkedésre jellemző, hogy ezt az egész témakört aznap délután pontról pontra befejeztük. Tehát volt egy 5-600 oldalas tender az épületre, és amikor bemondták a déli krónikában ezt az izét, akkor a felénél tartottunk, olyan 5-ig, 6-ig végimentünk a füzetben, lezártuk és mindenben megállapodtunk. Egyébként hasonlóan a Ferencz Pistához én másnap beletettem egy nagy ládába az egészet. A számítógép közben köpködi ki azokat a kiviteli lapokat magából persze, azóta is azt hiszem jönnek ki a rajzok.

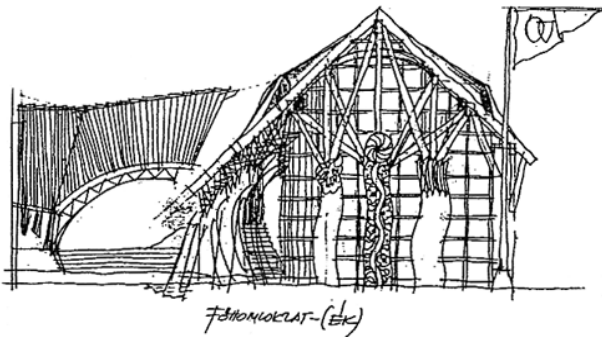
Dévényi Sándor: Itt jókat röhögünk a Bechteléknek ezen a dumáján, de ez valahol egy borzalmas súlyt rak ránk és lehet, hogy az építészetünk jövőjét meghatározza. Egy közeli építész ismerősöm járt nemrég Washingtonban, és elment a modern művészetek múzeumába. Végignézte az egész kiállítást, és nem találta sehol az építészeti részt. Oda ment a teremőrhöz, megkérdezte, *ugyan már mondja meg hol van itt az amerikai építészet kiállítása.* A teremőr, mint egy hülyére, úgy nézett rá, és azt mondta, *az építészet uram, az nem művészet, az biznisz.* Ezt értjük mindannyian, csak hát Amerikában ez már tény. Itt mi meg még próbálkozunk ezzel, azzal.

Ekler Dezső: Az a jelző izgat, amit ezek valamiféle szemölcsként odabiggyesztettek, miszerint „*historizáló*” építészeti emlék lett volna az expóból. Ezek a fajta szövegek, amelyek rendszerint rosszul vannak fordítva, mert *nem is lehet* őket jól fordítani, nagyon emlékeztetnek a Révai meg Gerő féle, oroszról rosszul fordított jelentésekre, akik irányt próbáltak szabni akkor a magyar építészetnek. Ez egy azzal egyenrangú, és nehezen megemészthető dolog. Szeretném megkérdezni Szegner urat, máig tisztázatlan a számomra, hogy hogy a fenébe került ide a Bechtel cég és milyen jogosítvánnyal, milyen alapon, hogy itt dirigáljon? Szerkezetileg, jogilag ez hogy nézett ki?

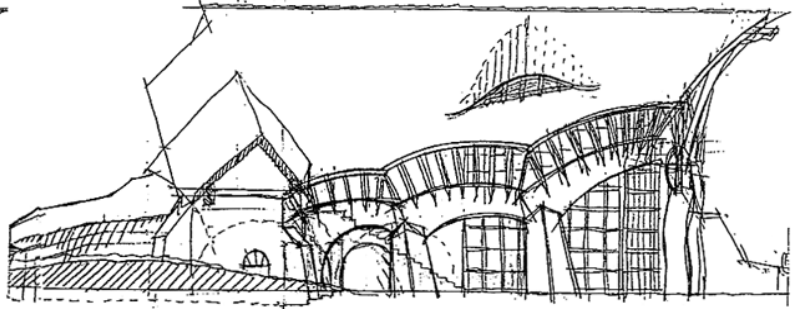
Szegner László: Hát jóval előtünk kerültek ide. A világkiállítás igazi adminisztratív előkészítése '87-től folyik, amikor egy tárcaközi bizottság alakult. Mindenki tudta, hogy a világkiállítás területéről, stb. dönteni csak olyan tud, aki nemcsak Hungexpót rendezett, meg karácsonyi vásárt. Volt 3-4 szakértő a világból, akik meg voltak hívva időnként, amikor történt valami. Volt helykijelölő pályázat, zsűritagok voltak, végignézték a helyszíneket, kezdték megismerni Budapestet ilyen szempontból, és a végén egy zártkörű

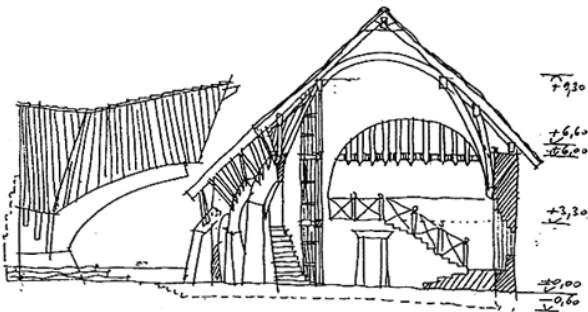
DÉL - DUNÁNTÚLI
MAGYAR DÉL MAGYAR
SOKAC MAGYAR SÁKS

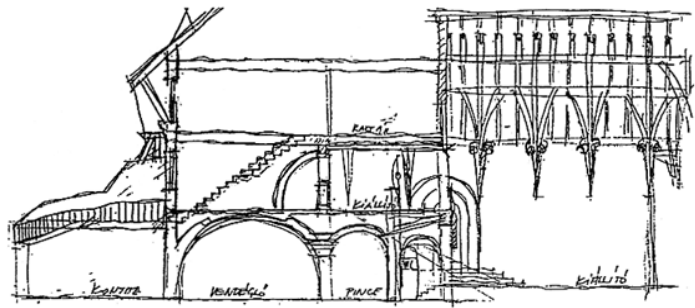
FŐBEMUTATÓ (EK)

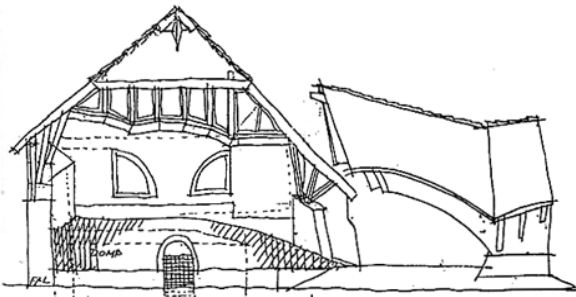
Dél felől: Homlokzat

+7,930
+6,60
+5,20
+3,20
+0,00
-0,60

Művelet

Dél nyugati: H.

pályázat eredményeképpen a Bechtelék adták a legkedvezőbb ajánlatot arra, hogy a világkiállítás technológiáját folyamatosan szolgáltatassák. Erre kötöttek egy szakértői szerződést, amelyet most fognak felmondani éppen, mert most már véglegesen véget ért a funkciójuk.

Hogy ki mennyire veszi figyelembe egy szakértő véleményét, az a résztvevőkön, és a vezérkaron múlik. Az volt a legkellemetlenebb, hogy ez a szakértői közreműködés nem úgy történt, hogy én a szomszéd szobában leültem velük beszélgetni, noha megtehettük, meg is tettem sokszor; de amikor valami lényeges dologról véleményt alkottak, akkor

eszük ágában sem volt sem nekem, sem a Barsiné Pataky Etelkának azt elmondani, hanem kifaxolták Kaliforniába az ő véleményüket, ott felülvizsgálták, feldolgozták, majd körbejött a vélemény, megkapta Pataky Etelka, s ha ő fontosnak tartotta, akkor szólt nekem, hogy most itt tartunk. Ez alatt eltelt körülbelül hat hét. Mi gyártottuk közben a masterplanokat meg a beépítési terveket, amikor megkaptuk az elsőre a véleményt, akkor már a harmadik alternatívánál tartottunk. Pataky Etelka kapta a levelet, mi letettük a legújabb rajzot az asztalra, és kiderült, hogy nem ugyanarról beszélünk. Ez egy háború lett a végén. Mentek körbe a levelek az egész világon, az Etelkától csapódtak le a kritikák, egyre rosszabb véleményeket kaptunk, aztán egy kicsit, mondjuk, javuló volt a helyzet, amíg a végén aztán azt mondták, hogy na, ez jó, de közben úgy nézett ki, hogy abba kell hagyni az egészet, hogy ez az építészeti team, meg ez az egész ügy nem működik, olyan kemény vélemények jöttek Kaliforniából. Végül a beépítési terv kapcsán kiderült az, hogy az a városrendező kertész tervező, aki itt volt Magyarországon három hónapig és megcsinálta azt a beépítési tervet, az a bizonyos Mike Driscoll, az kapja meg mindig a Bechtelék anyagát, és az véleményezi. Na, most őneki csak a magáé tetszett. És hosszú idő kellett nekem, hogy rájöjjenek arra, hogy mindig az ő tervéhez van hasonlítva az, amit mi csinálunk. Ezt én hiába mondtam a Bechteléknek, ők ezt nem is tudták kezelni, mert mindez a főnökségükön keresztül működött. Amikor személyesen eljött a Bechtel cég egyik elnökhelyettese, Keen úr, és kérte, hogy én is mondjam el a véleményemet. Akkor a végén azzal állt föl, hogy azért mi csak csináljuk meg a mi magunk magyar világkiállítását. S azt mondta, hogy ezt el fogja intézni Kaliforniában. És ettől a pillanattól kezdve fogadták el az építészeti tevékenységünket. Tulajdonképpen Mike Driscollt le kellett állítani, ez volt a lényege a dolognak.

Ekler Dezső: A Bubu megjegyzése azért többről szólt, mert ez a dolog valóban az építéset jövőjét vetíti előre. Valóban egy KGB-s stílusról van szó. Én csak a magam praxisából kiindulva tudom, hogy például üzletet, benzinkutat, áruházat tervezni, ma már csak ilyen keretek között lehet. Hogy példát mondjak, történetesen ellipszis alaprajzú üzlet-házat terveztünk egy városközpontba boglyaívvel, aminek a földszintjét és pincéjét nehezen tudja eladni a megbízóknak. Most éppen a Plus meg a Profi nevű áruházláncoknál üzlettel, akikhez elmentünk, és ott a magyar tisztviselők a fejlett multinacionális mammutcégek képviselőiben ránéznek a tervre, és azt mondják: *görbe falakat nem lehet építeni, ab-*

Dévényi Sándor ismerteti tervét

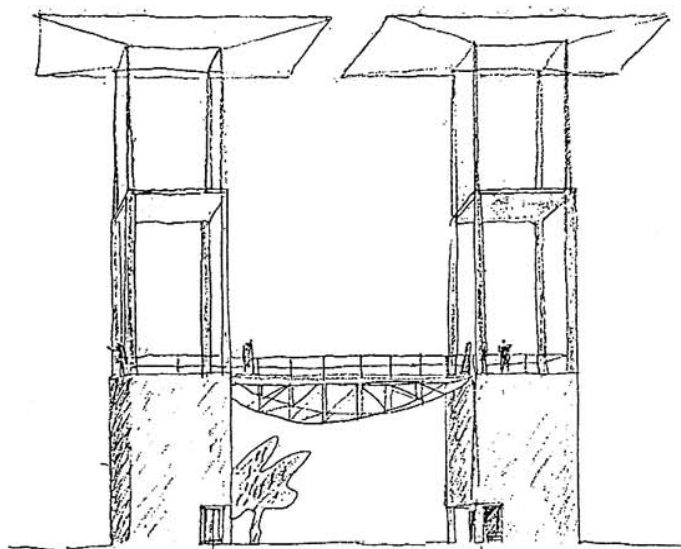
lakokat be kell falazni, és a kamionnak a fordulási sugara 13 méter, stb. Ha ezt teljesítjük, akkor tovább tárgyalhatunk. Az áruház nekik ma ideálisnak egy barak, ami rácsos tartóval van lefedve, a legmaximálisabban kizsigerelt konténeres fuvarozásra, rakodásra szerkesztve. Gyakorlatilag hadtáp-szállítmányozás az egész biznisz. Utána odaadják a típustervüket, ami jó esetben magyarra fordítva van fölírtozva, és be van rajzolva egy 60-as, 70-es években épített orosz típusú lakótelep két házsora közé, körbe van véve parkolóval és az egész egy téglalap. Ránézel a rajzra, ami Siófok belvárosába készült, és akkor megérted, hogy a lakat összezárult. Az egyik oldalon az elmúlt negyven év bolsevizmusa, a másikon a hadtápkapitalizmus. És ezek a csókák diktálnak. Fölvásárolták az áruház- és boltláncokat. Na, fiatalok, itt a magyar építéset jövője, mert a Bechtel története ugyanerről szól. Őneki egy kiállítási csarnok ablaktalan hangár, ahol semmi nem zavarja a kiállítás szerelvényezését, beszállítását és elszállítását. És ha nem viselkedsz rendesen, jelentéseket küldözgetnek rólad a központnak.

Szegner László: Hogy ez mennyire lesz jövő, az attól függ, hogy hogyan fog egy beruházás lezajlani. Azt tudom mondani, hogy nagyon föl fog értékelődni, sőt ebből a szempontból máris nagyon felértékelődött a hatóság szerepe. Ugyanis a nyugati befektetőknek a magyar adaptáló tervező mintha nem is volna, csak arra való, hogy aláírjon. Ami etikailag és jogilag nem is lehetséges, de így működik. Ellenben a hatóságtól elfogadják a véleményt, mert ugye az osztogatja a pecsétet. Na, most ha a hatóság önmagában nem elég erős véleményalkotó, akkor meg kell támogatni valahogy. Ez szerintem az építésznek a legfontosabb tennivalója.

Bodonyi Csaba: Laci, de ezek azért félnek még a hatóságtól, mert azt hiszik, hogy ugyanolyan erősek, mint ott-hon. De hamarosan ki fog derülni, hogy nem így van, és abban a pillanatban már gátszakadás van, mert sem az építésszek, sem a hatóság nem tud ennek megálljt parancsolni.

Szegner László: Annyira a különbség, hogy általában ezek a beruházók nem viselik el a bírságolást, meg az egyéb jogi procedúrákat sem. A magyar link beruházó, aki már megtanulta a kiskapurendszert, az föl van készülve, bekalculál 12 millió kártérítést, de ők nem tudják megtenni, nincs rá apparátusuk, nincs rá pénzük. Ennyivel jobb a helyzet, egyébként a mai építésigazgatási helyzet az tragikus.

Dévényi Sándor: Finta Jóska nincs itt, nem vele kezdjük a bemutatást. A második tájegység a Dél-Dunántúl, amelynek az itt látható terve azt az állapotot tükrözi, mint ami előtt Turcsi találkozott a Jankovics Marcellal. Hogy mi van benne, azt én se tudom, de én még nem találkoztam, és most már nem is fogok találkozni azzal, aki ezt megmondja. Az elvét az előbbi felszólalásban már elmondtam, hogy a tájház hármassága funkcionálisan is összekösse az expó szívet, a főterét az élő magyar vidéki valósággal. Ennek megfelelően ez az épület is három részből áll, egy kiállító-térből, egy étkezdéből, és az utazási irodából. Megállapodtunk hosszas huzavona és Ferencz Pisti fantasztikus szervező képessége folytán, hogy mekkorák legyenek ezek a házak, hol legyenek, milyen magasak, milyen tömegűek. Természetesen a szomszédom, Makovecz Imre, meg még néhányan egészen mást csináltak, mint amiben megegyeztünk, én mindent betartottam. A rendszer az volt, hogy telekha-

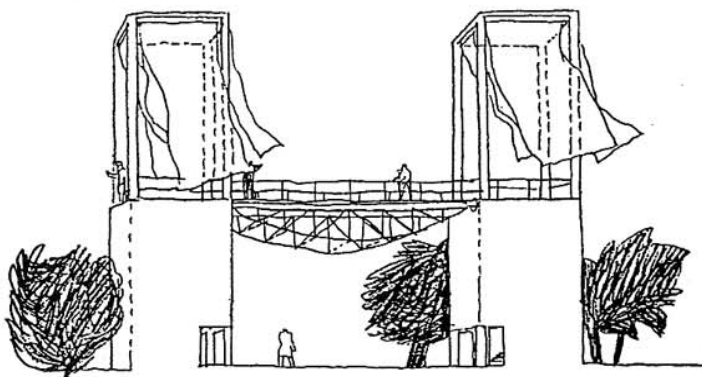

Expo alatt
(megülésigitt vizuális)

táron álló fésűs beépítést imitáló épületek legyenek, amelyek jellegükben hordozzák a tájegységet, de nyilván nem archaizáló módon. Még néhány apróbb építészeti részletben megegyeztünk, például, hogy minden tájegységet egy 6 méter magas, 1 méter vastag fal választ el egymástól, ez a Pifinek volt a találmánya, amit mindenki magáévá tett, kivéve Fintát, a másik szomszédomat, hogy csak érezték, hogy a vidéket hogy elnyomják. Ugyanis Finta kitalálta, hogy egy Dél-Alföldi, zsebben hordható, faragott beretvatokot nagytól föl körülbelül 398:1 arányban, és abban rendez be egy kiállítást. A pechem az volt, hogy a beretvatoknak mind az öt homlokzata meg van faragva és a Baranya felé eső homlokzata is, állati nagy tulipánokkal, meg svasztika motívumokkal, ami az én kiállításomban nem tudott igazán szervesen beleépülni, de hát ez biztos az én hibám, nem az övé. A falnak egyébként még volt egy sajátossága, hogy mivel 1 méter vastag volt, ebbe bárki szabadon behatolhatott, akár jobbról, akár balról. Én ezt úgy használtam ki, hogy kukucs-káló lyukakat hagytam ahol át lehet lenni a szomszéd megyébe. Maga az épület rendkívül egyszerű elven alapul, egy hagyományos oldalháton álló magyar, íves tornácos épület, amelyik ki van egészítve egy Baranyára szintén jellemző, keresztbe állított sváb csúrral a kert végében. Még van egy zseniális gondolat ebben a tervben, ami annyira újszerű, hogy félve mondom ki, az épület homlokzatán megjelenik három tartóoszlop, amelyekről ágas-bogas életfaszerű motívumok indulnak. Ennek a három életfának az ágai teljesen összefonódnak, és mintegy együttesen tartják ezt az iszonyú nagy tetőzetet, a törzsük azonban úgy van kifaragva, hogy a faragott díszekben a Baranyában és Tolnában élő három nemzetiség magára ismerhet, hogyha nagyon észnél van. Az egyik a horvát, a másik a magyar és a harmadik a sváb, a német nemzetiség.

Reimholcz Péter: Én nem tudtam azt a gondolatot semmiképpen sem magamévá tenni, de mivel mások magától értetődőnek tekintették, tiltakozni sem akartam ellene, mármint hogy a feladat az, hogy építészeti eszközökkel Komárom, Fejér és Pest megyét egy házba kvázi idevarázsoljam. Nekem az ország központját, nagy múltját, a királyságot, a hatalmat, szóval valami olyan komolyságot juttatott

Expo-torony, a kiállítás ideje alatt és a zárás után (Reimholcz Péter)

Expo után
(széplátta vizuális)

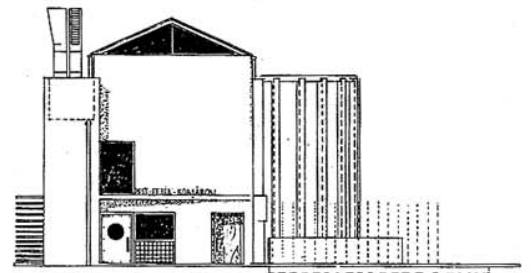
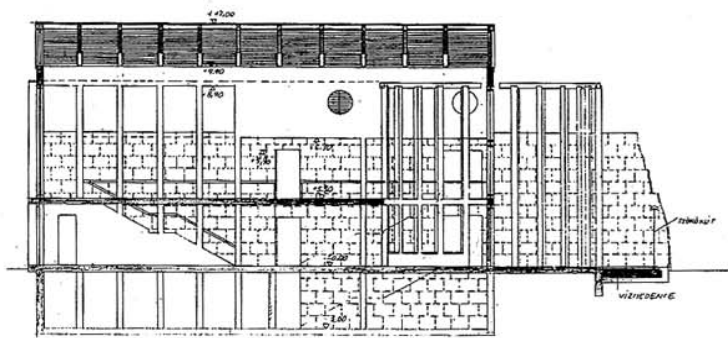
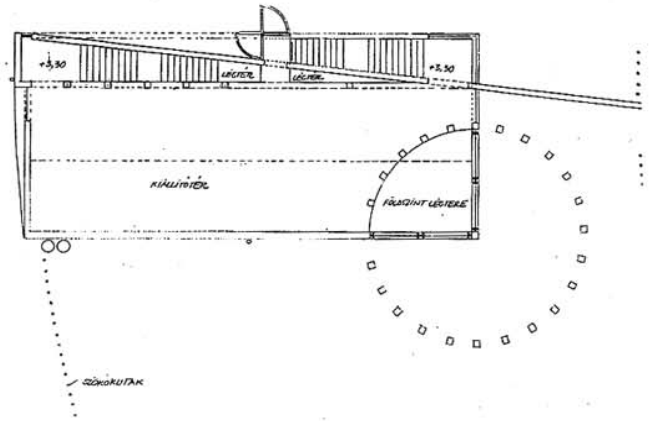
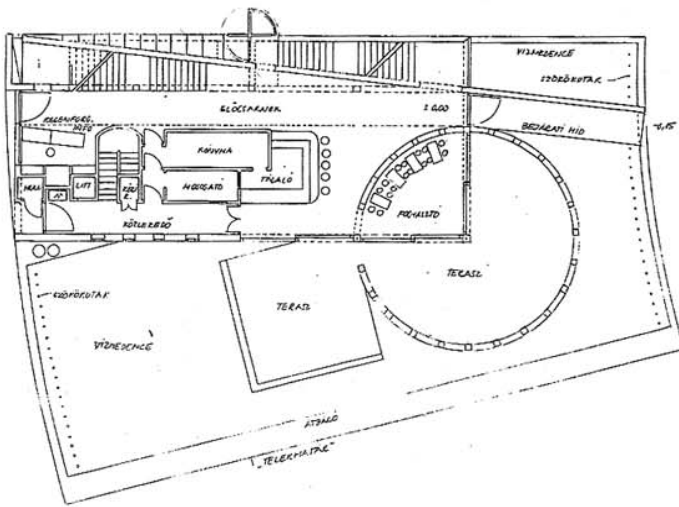
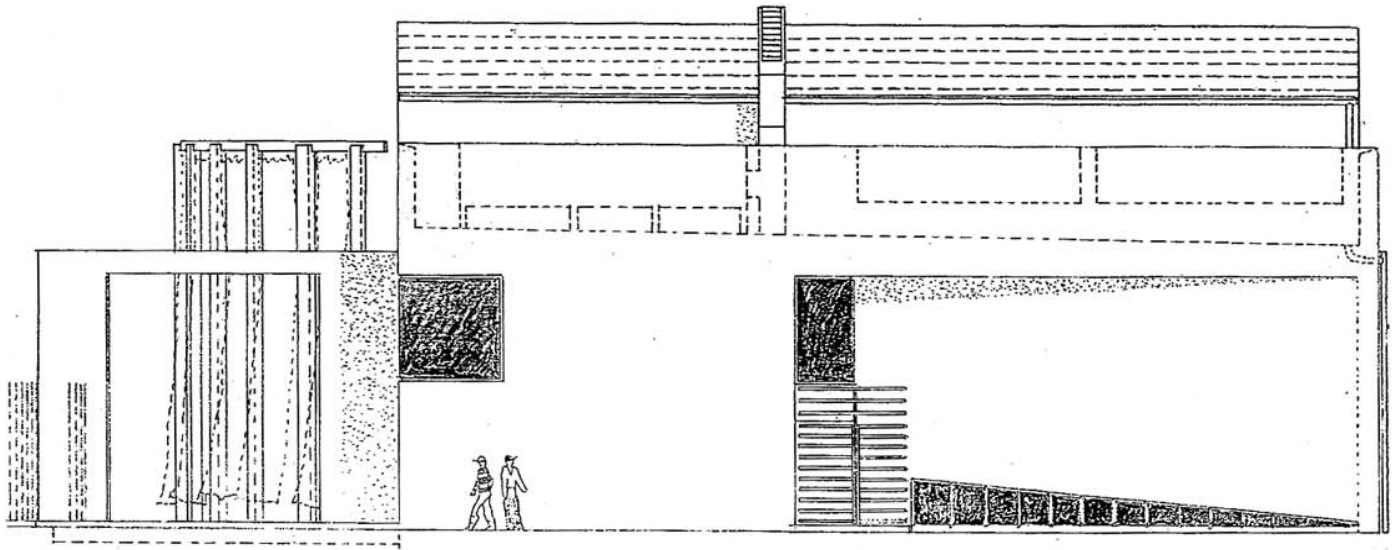
az eszembe, amelyikbe a három megye nem passzolt volna bele, ha a megyehatárok egyáltalán komolyan vehetők vagy értelmezhetők ebből a szempontból. A néprajzi jellegzetességeket, pláne nem láttam olyannak, amivel itt érdemes lett volna foglalkozni, és meg is állapodtunk egymás között, hogy itt az alkotó személyisége is lehet oka a házak különbözőségének, tehát ezt a vonalat ragadtam meg, mert tele voltam mondanivalóval.

A legszélső ház volt az enyém a másik végén, mint amiről Bubu kezdett mesélni, egy 20x10 méteres téglányi épület, amelyet az egyik telekhatártól a másik telekhatárig tartó nagy fal szabott ketté. Ez a fal egy lépcsőteret határozott meg, amelyben a szükségesnek tűnő kényszerpálya helyezkedett el: egy földmenetel, egy emeleti kiállítóter megtekintése és egy elmenetel. Ezt a mozgáspályát a belső oldalon a földszinten egy kis étterem szolgálta volna ki, amely egy belső fogyasztótérből és két külső teraszról állt. Az egész telket kis mélységű vízmedencének gondoltam el, amelyen minden a vízen lebegő felületnek látszott. A teraszt sűrűn négyszögletes oszlopokkal körülkerítettem, azzal gyakorlatilag hozzacsatoltam ezt a teret is a belső térhez és elválasztván a külvilágtól, a nyüzsgő Expótól. Egy olyan lehetőséget akartam kikísérletezni, hogy mi van ha a teraszt körülvevő oszlopokat összekötő gerendákra nagy, földig érő fehér textileket akasztanának? Ugyanis egy virtuális térhatárolással még inkább védetté tehettem volna ezt a területet.

Reimholcz Péter ismerteti tervét

REIMHOLCZ PÉTER –
KÖZÉPMAGYARORSZÁGI PAVILON

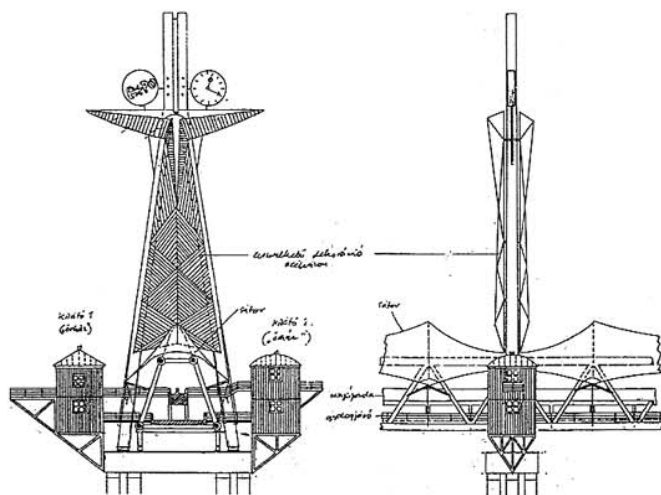
A telekhatárnál, azaz a medence szélén, ahol az épület mellett hátul is meg elől is medence volt, ott pedig vékonyka, de magasba szökő szökőkutak vannak mint egy kerítés, ami hanggal és vízzel lezárja a terület szélét. Talán az Esztergom, Fehérvár, Buda dolognak köszönhetően, meg a választott építészeti témának is megfelelően adódott, hogy Budakalászon, vagy Budafokon kibányászott fehér mészkőből épült, egyszerű hasábforma házat gondoltam el, ami kívülről és belülről ugyanazt az arcot mutatja.

Én ezzel a dologgal az expóhoz való viszonyomat akartam lerajzolni. Ez a ház elkülönülő, befelé forduló, az Expóval tulajdonképpen nem azonosuló épület és építészet, de mégis az Expo területén. Azt hiszem, hogy ennél jobban nem tudom elmondani, hogy ez mit jelent. Én érzelmileg nem tudtam teljes mértékig azonosulni a közös törekvéssel, amit itt egy kicsit szeretnék megmagyarázni. A Bechtel féle szövegből kiemelt rossz fordítású szó értelmezését is szeretném ezzel adni, a magyar historikus építészet megfogalma-

zás, azt gyanítom, a Bechtel nem lévén építészetileg tájékozott, a magyar *organikus építészetet* jelenti. Utólag örömmel hallom, hogy számotokra is érdekesek, vagy izgalmasak, voltak azok a viták, amelyek során azzal próbálkoztam, hogy elfordítható-e még ez a dolog attól a megítélésem szerint nem aktuális demonstrációtól, mármint a magyar organikus építészet világdemonstrációjától, ami mint vízió, a telepítésből és Imre meg Dezső tanulmányából élénk vetült. Így utólag, és nem akarok semmiféleképpen sem ennek a szép napnak a végefelé ünnepontó lenni, tehát ne így fogjátok fel, azt gondolom, hogy nem sikerült legyőznünk azt, ahogy Ekler mondaná a hadigondolatot, ami bevonult a körbe, bevonult ebbe a flekkbe, akkor is, ha mégoly erősek is azok a kifejezések, amelyeket az Imre tornyai, leginkább az Imre tornyai, de talán a hét ház bizonyos elemei is és más részletek is jelentenek. Én úgy gondolom, hogy sokkal fontosabb számomra pillanatnyilag az a tapasztalat, amely ennek a szép vízióknak és annak a tárgyi avulás irányába már elindult világnak az örületes különbözőségéből adódik. Én valószínű, mint egy olyan típusú építész, aki szeret a környezet egészéről és nemcsak egy részének a sikeréről gondolkodni, kudarcként élem át ezt. Részese vagyok ennek a kudarcnak, nem tudtam megfordítani, vagy elmozdítani ezt az irányt egy másik irányba, de ha már beszélünk erről, akkor ezt más körülmények között valószínűleg el nem hangzó vallomást, ezt fogadjátok szeretettel. Köszönöm.

Ha még egy mondatot hozzáfűzhetnék az elhangzottakhoz: az előbb Turcsi azt kérdezte, hogy miért nem szeretem az ő házát, ez a nyilván elterjedt vélemény onnan ered, hogy egy Kis István nevű idősebb kollégánk írásmunkákra ragadtatta magát a munka kapcsán és az elég rosszul működő memóriájának a segítségével mindenféle szellemes fogalmazványt körözött és juttatott el szerintem olyan helyekre is ahová elég rossz, hogy eljutottak. Ebben a leiratban tévesen úgy lettem aposztrofálva, mint aki Turcsi házát nem szereti, holott ez nem igaz, és azért hozom most ezt szóba, mert az ősiségnek ez a mélysége, amit félállapotában ez a ház mutat, ez egy 1996-ban nyíló vilákiállításon olyan jelenség lett volna, ami nem számított arra, hogy a tárgyi közeg részévé váljon. Elidegenült tőle, nem is szervezi azt, és nem is lesz a része soha. Ettől függetlenül ez a ház zseniális, de az én célom az, hogy a minőségnek ezt a sikítót, kimondását ne kelljen megtenni, hanem olyan csöndes minőséggel helytállni, amely a rossz dolgokhoz, a hadigazdálkodás végtermékeihez képest nem képeznek bántóan nagy űrt, vagy bántóan áthidalhatatlan környezeti szakadékot. Tehát a jóság irányába való előremenekülést sem tudom elfogadni.

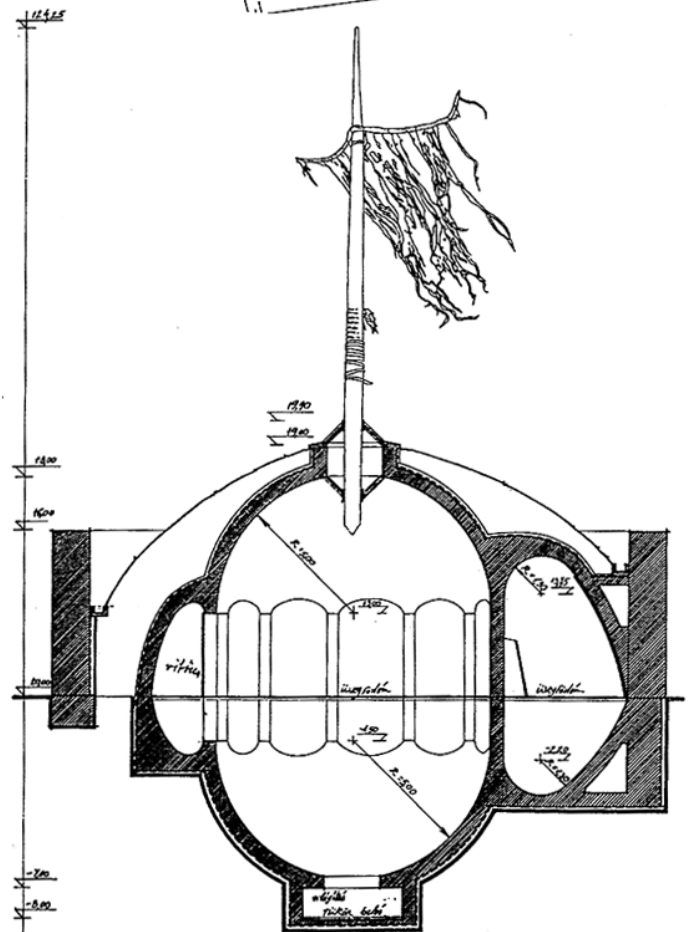
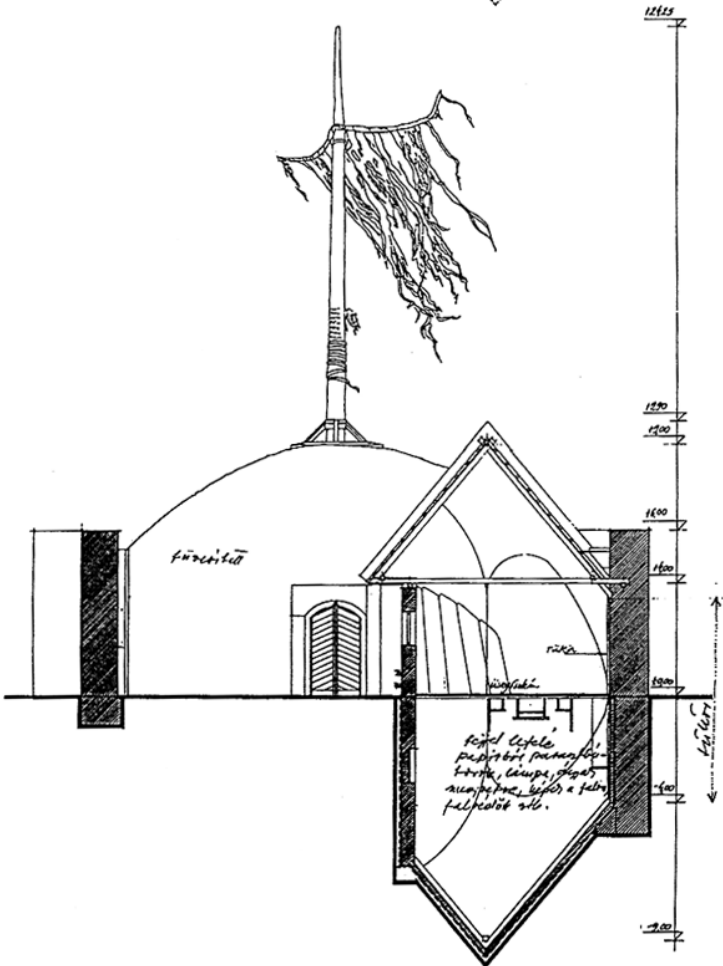
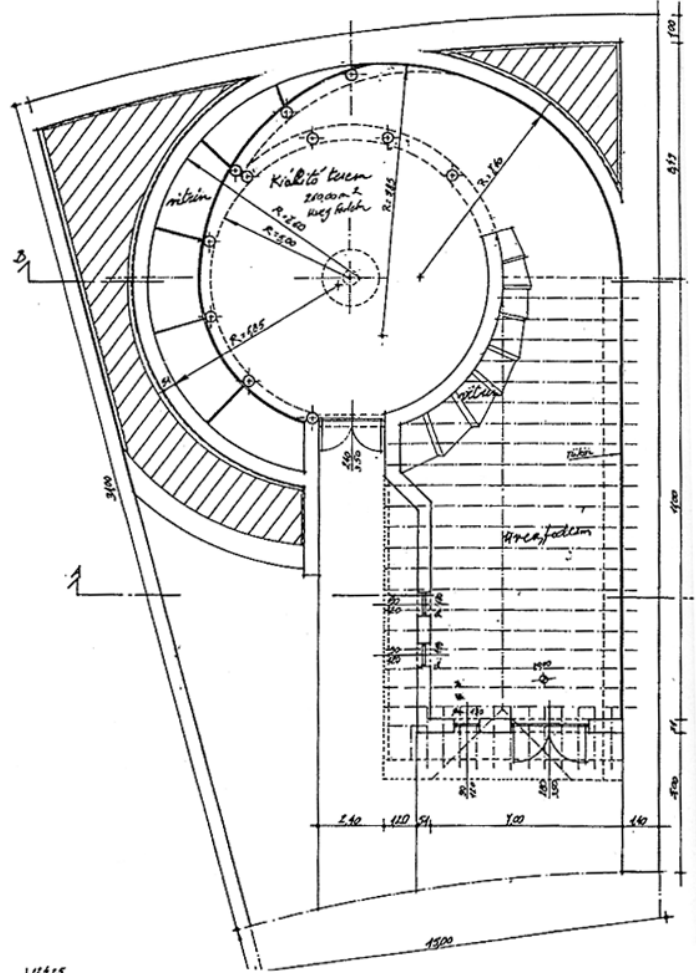
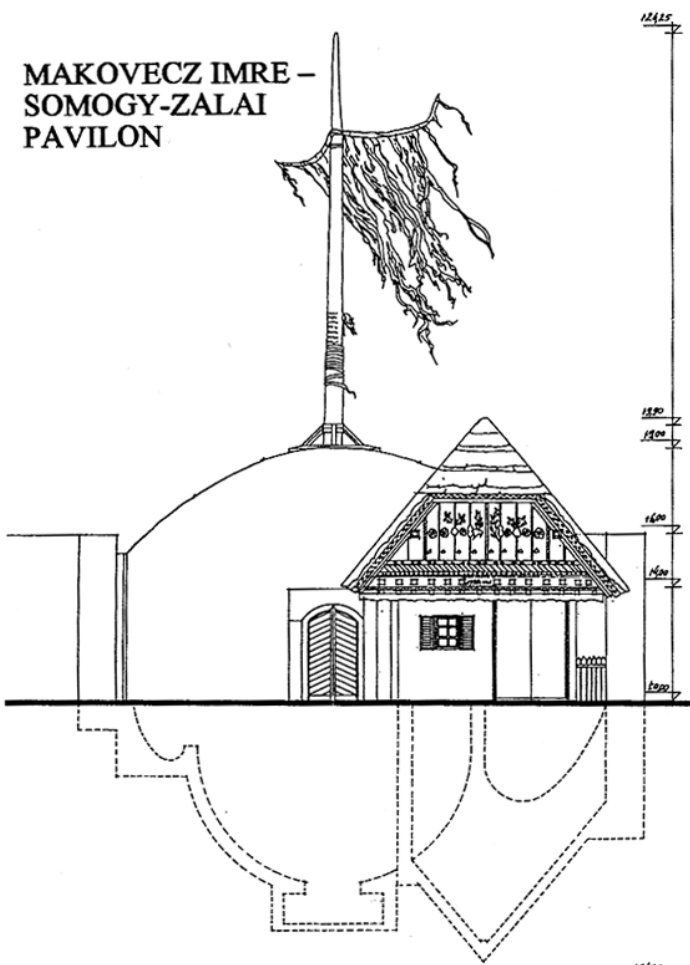
Megpróbálom még egy példával megvilágítani, mire gondolok. Az expóval kapcsolatos egyik víziót elmondták az Öcsiék, ez az Expo körkörös elrendezésének, hogy úgy mondjam építészetivé átköltött víziója. A másik a kiállítási technológiából és a kiállítás lehetséges racionális megszervezéséből, a terület gazdaságos felhasználásából, és értelmes kiosztásából álló, és stilisztikai közlésekkel még nem operáló elgondolás. Ebben az utóbbiban az építészeti világ, tapasztalataim szerint, egyfajta elvontsággal, absztrakt formákkal szokott párosulni, szemben a másik világ realiztikus ábrázolásmódjával. Ennek a kettőnek az egymással szembekerülése pillanatában állt elő Ferencz Pista egy olyan, szférikus ötlettel, amelyben ennek a kettőnek a saját

szerűségei és jellegzetességei és egymásnak feszülése érdektelenné vált. Ez a dolog a Napkoronggal ebből az ellentétpárból hirtelen kiemelte az egész ügyet, és azt mondta, hogy ezek a problémák érdektelenek, az érdekes az, hogy van ennek az ügynek egy mindannyiunkat megmozgató és átmelegítő fontossága és ezt egy szimbólummal helyettesítette. Ha ez a hármasság érzékelhető, amiből a Napkorong látható a tervekben, az organikus rész ismert, akkor szerintem ebből ki kell, hogy derüljön, hogy mi van a harmadik helyen. Körülbelül annyira, mint amennyire én tudom pillanatnyilag, holott én képviseltem ezt a harmadik vonalat. Én tehát a Napkorongnak köszönhetem, hogy bár az Expo építészete meggyőződésem ellenére alakult úgy, ahogy mégsem kellett felülvizsgálnom a részvételemet a dologban.

Makovecz Imre: Az elvi különbözőségektől, vagy magából az építészetből, vagy bármiből, amit egyébként nagyon fontosnak érzünk az egész világkiállításnak a politikai helyzetéből, én most egyet emelek ki, mert itt túl sok a fiatal. Hallottátok, hogy a Bechtel milyen kapcsolatban volt önmaga központjával. Ha a neveket kicseréljük, és San Francisco helyett Moszkvát írunk, és a Bechtel helyett Szovjet Tanácsadó Testületet, és a feljegyzések és számítógépek helyett futárszolgálatot és egyebeket írunk, akkor ez nem a Kádár korszak, hanem a *Rákosi korszak!* Tehát a nagyon kemény centralizált gondolkodásmód, a káderek viselkedésmódja és szóhasználata, a félreértések karaktere, az mind egy könyörtelen centralizált hatalom adminisztrációjának jellegét viseli magán. És ez a behelyettesítés, vagy ha úgy tetszik *hamis ráismerés*, ez az én számomra rendkívül fontos. Tudjátok mi a hamis ráismerés? Bergson nevét nem tudom ki ismeri, ő írt egy könyvet erről. Nagyon egyszerűen lefordítva a hamis ráismerés az, hogy mondjuk gurul előtted egy laszti, így ugrál lefelé a nem tudom min, bemegy a bokorba, és úgy érzed, hogy *te ezt már láttad, és tudod előre, hogy mi fog történni.* Ez egy sajátos hangulat. Egész biztos, hogy gyerekkorában a társaság nagy része ezt átélte, később ez általában eltűnik. Ez a hamis ráismerés, ebben az esetben *történelmi* hamis ráismerés. Tehát amikor például azt mondják, hogy a magyarországi szerves építészetnek mélységesen fontos a népi építészet és annak hagyományai. Nem igaz, kérem. Ez a hamis ráismerés kategóriájába tartozik, tehát hogyha valaki elkezd járni a vidéket, ugye azt mondja, hogy hú, de gyönyörű a nem tudom milyen faragás és

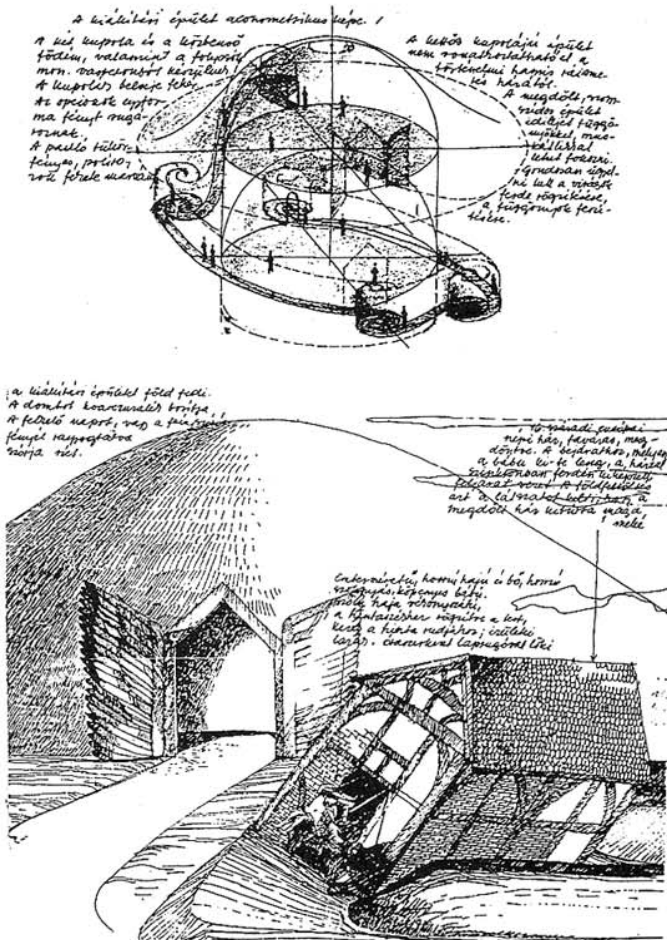
MAKOVECZ IMRE -
SOMOGY-ZALAI
PAVILON

hogy milyen gyönyörű a háromszatú parasztház, és akkor most mi megyünk tovább ennek a mentén, és akkor ködmön, meg hétszentség meg minden, ez a hamis ráismerés kategóriájába tartozik. Azonos és mégsem azonos, mert nem ugyanakkor történik és nem az. Ebben a különös vízióban, tudniillik, akiknek az idejét, vagy hogy mondjam történelmét a hamis ráismerés képével megidézzük, azok az emberek már régen nem élnek. És az a tény, hogy már nem élnek, az nem jelenti azt, hogy sose éltek, és hogyha arra gondolok, hogy ezek az emberek éltek, és az ő számukra az, amibe fölöltöztek, amilyen tárgyakat használtak, amilyen házban laktak, amilyen környezetet kialakítottak a maguk számára, abban semmi édes nem volt, abban semmi szép nem volt, az maga volt az élet. Az modern volt. Azaz tehát, hogyha az ember egy Mantegna képet néz meg, azt úgy kell megnéznie, mint egy mai festőnek a képét, mert ha nem úgy nézi meg, akkor nem látja a Mantegna képet. Mantegna nem lesz attól szép, mert régen volt. Hogy a Mezei Gábornak egy történetét hozzam ide, ez ugyanarról szól, a 30-as években a Japán kávéházban, beszélget egymással két ember és az egyik azt mondja, hogy *Uram, a tizes évek voltak az igaziak, hát Ady Endre, hát az költő volt, de ma kérem, egy költő sincs.* Akinek ezt mondja, az József Attila.

Tehát, ha arról van szó, hogy a szerves építészet valamit megidéző a népi építészetből, és ezt formálisan és ezzel az édességgel teszi, az legjobb esetben hamis ráismerés, de egyszerűen beszélve szar, mert nem az, mert nem arról szól,

Kiállítási épület terve, 1978

anakronisztikus és ostoba. Mélyebbre kell tudni menni, ha egyáltalán valakit ez komolyan érdekel. Ez nem formai kérdés. Na, most ebből a gondolatból szeretném nagyon egyszerűen elmondani, hogy ez a kis ház mit tartalmaz. Két elemből áll, az egyik egy zalai parasztház, változtatás nélkül, minimál artos gesztus nélkül, tehát nincs nagyítás, pont akkora, amekkora, de ki van belezve. Mellette van egy domb, amely dombban van egy gyűrűvel ellátott kupola és ez a két tér egymásba ér, egymásba kapaszkodik. Ez a gesztus át van emelve egy a 70-es években egy német nő megbízásából készített vázlatból. Mint egy kép, át van ide véve, azzal az eltéréssel, hogy ott egy dél-németországi épület volt, ferdére állítva, direkt megdöntve, és az volt ráírva, hogy a hamis ráismerés háza. És annak az ajtaján volt egy hinta, merev kötelekkel, azon ült egy kitömött nő, és a ferde hinta automatikusan járt ki-be, a muskátlik is ferdén nőttek az ablakokban, úgy ahogy van, egy katasztrófális hamisítvány. A dombban fönt volt egy kupola és alatta volt egy másik; a felsőből az „S” jel lejárása árán lehetett lemenni, fönt is volt egy kiállítás és lent is volt egy kiállítás, és a két kiállítás egymásnak tökéletesen megfelelt, csak az alsó szinten lévő kiállítás egy kicsit szürkébb volt, mint a felső, és az ajtók is ugyanúgy voltak az alsó szinten megcsinálva, tehát amikor valaki lement ezen a jelen, akkor azt hitte, hogy visszaérkezett, mert úgy van vezetve ez a séta, mintha visszaérkezett volna a földszintre, ki akart menni az ajtón, és nem lehetett. Ez a régi terv van itt újra megrajzolva azzal az eltéréssel, hogy ebben a kupolában nem ismétlődik a dolog, hanem a Sevilla-i pavilonból át van lopva az üvegfüdém és minden felsőnek megvan a reciproka fejjel lefelé, azzal a különbséggel, hogy a parasztháznak az egyik fala a felső párkánytól a fejjel lefelé lévő párkányig *tükör*. Tehát, ha valaki ezen az üvegen áll, akkor megbillen a valóság érzéke, a felső tér üres, az alsó térbe pedig fejjel lefelé, természetes másolatban parasztbútorok vannak, fejjel lefelé állítva, tehát falitéka, szekrény, ágy, asztal, szék stb, és a térben nincs más. A hátsó tér azonban kiállítási terület, hogy mi van benne, halvány fogalmam sincs, nem kerültünk el odáig, mert egyetlen tárgyalás, illetve kettő jött csak létre, a zalai, somogyi társasággal. Ami ezen kívül rajta van a házon, az ugyancsak önplágium, vagy csoportos plágium, a domb tetején van egy fa, amibe be van csapolva két ág jobbra és balra, és körülbelül 300 folyóméter nemzetiszín szalag lóg rajta feliratolva. Ez az a jel, amelyet Árpádhalomnál a Makona állított nyolcvan valahányban, március 15-ére egy nap alatt az ottani kunhalomra. Tehát az én történelmemnek, vagy az én belső szellemi pályafutásomnak a lenyomataiból eklektikus módon van összerakva az, ami itt látható, azzal a reménnyel, hogy jó lesz a somogyiaknak és a zalaiaknak ...

Visszatérve arra, ami a számomra mérhetetlenül fontos, hogy olyan politikai környezetben, melyben ennek a szerencsétlen országnak a nyomorult értelmiségét 45 év alatt a felvilágosodás sötétségéből táplálkozó aljas és sötét erők szétcincálták darabokra, és ahol olyan helyzet állt elő, hogy az emberek nem tudnak egymással hátsó gondolatok nélkül beszélgetni, ez egy történelmi precedens, hogy mi egymással beszélgettünk, és most akármit is sikerült ennek a bandának Magyarországon létrehozni, én bízom abban, hogy az a heterogén emberekből álló, de egymás felé irá-

nyult együttlét annyi erőt ad, ami elég ahhoz, hogy olyan gondolataink szülessenek, amelyek bennünket ezen az időszakadékon, amibe most kerültünk, át tud vinni, és ebből a hitből engem ki nem mozdít az Atyaúrsten sem.

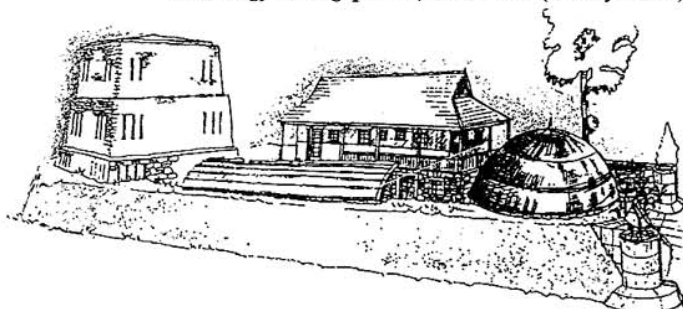
Bodonyi Csaba: Folytatom, ahol az Imre abbahagyta, mert én amiatt vagyok itt, amit ő az utolsó mondataiban elmondott. Ezért jöttem el ide, mert ugyanolyan fontosnak és aktuálisnak tartom, amit mondott. Egyébként a tervről beszélnék, csak előbb némi disputa itt kialakult, és arra reagálnék. Kezdjük ott, két szomszéd összekülönbözik és elmegy a bíróhoz. Az meghallgatja az egyiket, azt mondja, *igazad van fiam*. Meghallgatja a másikat is, azt mondja, *igazad van fiam*. Erre azt mondja az irnok, *de hát bíró úr, nem lehet mind a kettőjüknek igaza!* Erre azt mondja, *tudod mit, neked is igazad van*. Muszáj az *organikus* fogalmat kissé kiterjeszteni ahhoz, hogy ne legyen ebből demarkációs vonal, vagy politika. Tehát én azt állítom a bíró nyomán, hogy a szándékoktól függetlenül minden épület valamilyen nülától különböző szinten organikus is, és egyik organikus építész sem tud teljesen az lenni. Ez egyszerűen a háttérben működő természeti törvények miatt van így, amittől mi nem tudunk megszabadulni. A magyar organikus építészetnek a Wright-i építészet csak távoli rokona, még csak nem is testvére, bár szellemében az, de formájában nem az. Az egész élővilág rengeteg teremtményt hoz létre, ami mind különböző egymástól és az organikusán értelmezett tárgyi világ is ilyen, rengeteg formailag egymástól különböző tárgyi teremtményt tud létrehozni. Én szükségesnek tartom bővíteni az organikus építészet és az organikus szemlélet fogalmát, és akkor lehet, hogy Turcsi háza is beleérthető ebbe, vagy a Ferencz Pista féle platonikus gondolat is.

És akkor most jön a borsodi ház. Borsod, Heves, Nógrád, Észak-Magyarországnak hívják, sokáig gondolkoztam, van-e olyan jegy, vagy építmény, vagy expresszív formatömeg, ami az egészet ki tudja fejezni. Biztos van, nem találtam meg, azt az utat jártam végig, hogy leltároztam azokat a jellemző építészeti vagy tárgyi elemeket, amelyek ezt a régiót jellemzik, felsorolásszerűen ilyen volt a borsodi földvár, mint a környékre és Szabolcsra jellemző legrégebbi elem. Ilyen maga az, hogy ez egy hegyi terep, ilyennek találtam az ómassai pontosabban újmassai őskohót, szinte kultikus építményhez méltó ereje van, mint a mexikói piramisoknak. Európában három van ilyen, ez volt az ősforrása a most haldokló diósgyőri kohászatnak, ez az első ilyen építmény Fazola Henrik által építve. Ilyen a hollókői világörökség Nógrádban, ilyen az egri barokk hangulat, és a

Bodonyi Csaba ismerteti tervét

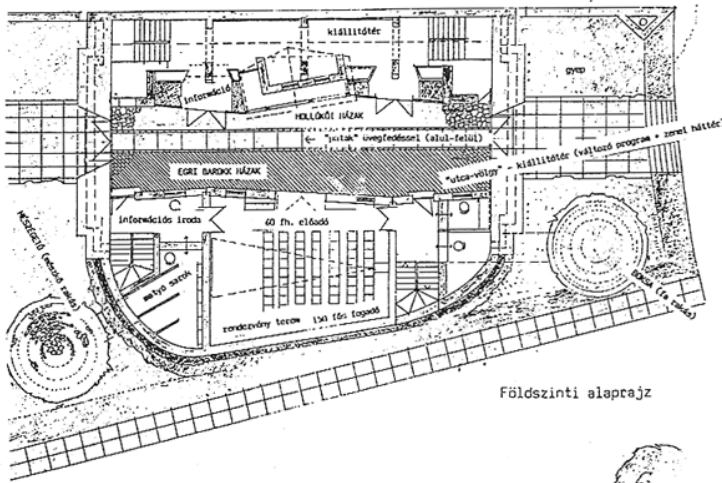
Észak-magyarországi pavilon, első variáció (Bodonyi Csaba)

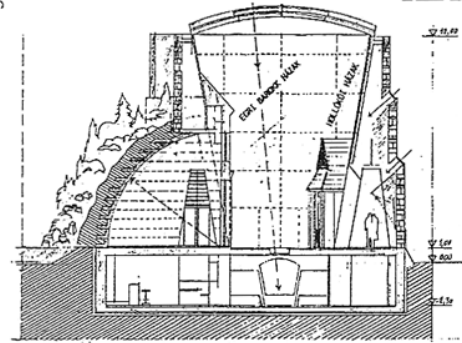
víziváros jellege Egerben, ilyen a jó vörös egri bor és a még jobb tokaji fehér. Ezeket az elemeket próbáltam összeépíteni több variációban, és én mindenképpen azt szerettem volna, hogy a táj ismerjen önmagára, a külföldi úgysem ismer itt semmire, őbenne legfeljebb érdeklődést kelt. Nem mondom el az összes variációt, volt amikor ezek szervesen egymás mellé sorolva jelentkeztek, vagy egy földvárba beépítve, majd később egy völgszerű építmény alakult ki, ami tulajdonképpen egy hollókői utca és egy barokk egri utca megépített homlokzata egy felülvilágítóval és az utolsó variáció szerint a végfalak tükrösítésével végtelenítve, tehát olyan, mintha egy hosszú utcán járnánk, s az oldalt nyíló terekben különböző események folynak. Aztán mikor ezt megrajzoltam, komoly bírálat érte, akkor nagyon mérges lettem és csináltam egy szerintem jobbat. Képzelték el egy zöld rézsút, ez az észak-magyarországi lejtős vidék, sziklakert és mászható. Az egyik oldalán végig egy belül járható fal van, ami a Ferencz Pista rendezési elveiből származik, de ez függőleges közlekedést tud. Ez a két fal közötti közlekedő sáv, és a kiállítószáv is fehér kőből van, a zöld rézsúbe pedig az ómassai kohó tömege van, mint egy síremlék beállítva. Ez egy centi vékony fehér kőből készült, transzparens felület. Úgy képzelték el, hogy ez este fehér tömegként világít, nappal meg áttetszik belülről. Az a fajta fény hatja át, ami kívül a Nap. A lejtő alatt borozó van, pince, illetve kiállítóter, és a hátsó falon egy újabb bejárat, azt hívom én egri kapunak, és ezen a ferdén lecsapott falvégen üvegmozaik utalás van egy hollókői házra. Tárgyaltam is egy üvegekészítővel, aki színes üvegből csinálta volna meg, ha erre sor kerül. Ennyi az egész. Hát, nem tudom, hogy ez most organikus-e vagy sem.

Ekler Dezső: Nem tudom pontosan, hogy az én házam átlépi-e az Imre által megfogalmazott határt vagy sem, de biztos vagyok benne, hogy a valóságban nagyon jó lett volna, vagy jó lenne. Tudom, hogy a többiek szemében túl merev elképzelés és a többiekkel összehasonlítva azt is fontos tudni, hogy én egy változatot rajzoltam csak, s bár lett volna ok rá, hogy módosítsak rajta, én kitartottam emellett, vállalva azt is, hogy lehet, hogy ezzel kilóg a többi közül. A többiek valamennyien eltáncoltak attól, amire még ennek a háznak a gondolata született, miszerint ezek egyszerű nyeregteretős tömegek. Visszatérve az egész eredetére, a hét ház alapötlete Ferencz Pistától jön, aki első ötletében rögzítette a hét vezér házát, Bubu ezt megspékelte azzal a gondolattal, hogy a magyar tájakat is képviseljék egyszerre, a szerencsétlen és önkényes elosztás viszont tőlem származik, mert az egyes építészeti tájakhoz próbáltam kötni. Az nyilvánvaló volt, hogy Csabának Észak-Magyarországot, Bán Ferencnek Kelet-Magyarországot kell képviselnie, Bubunak meg

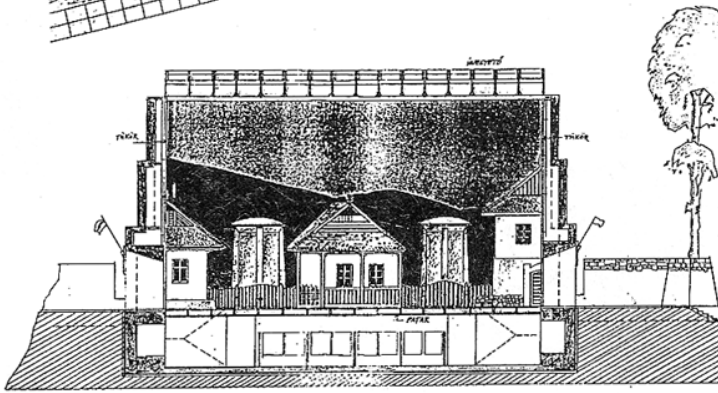
BODONYI CSABA ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI PAVILON - KÉT VARIÁCIÓ

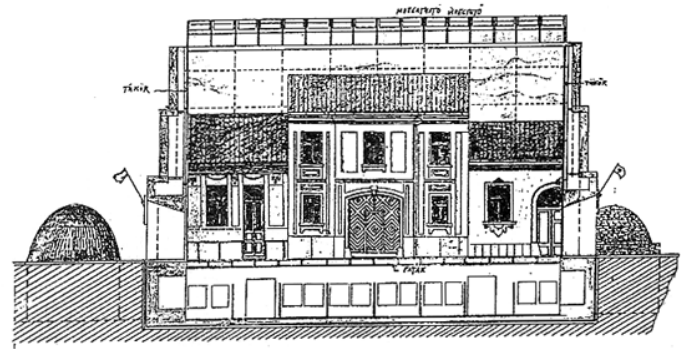
Földszinti alaprajz

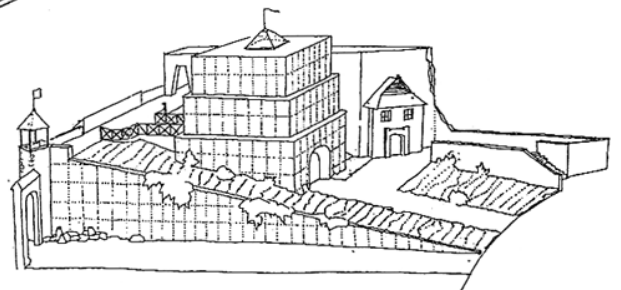
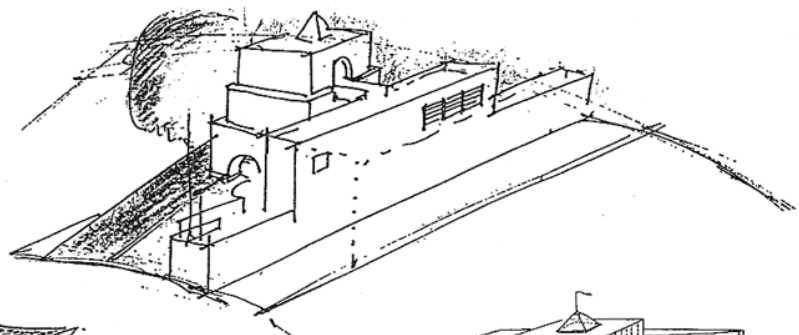
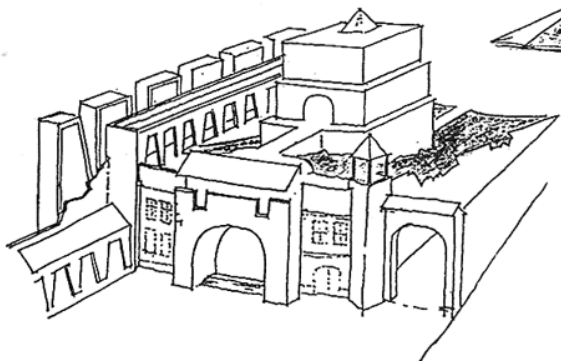
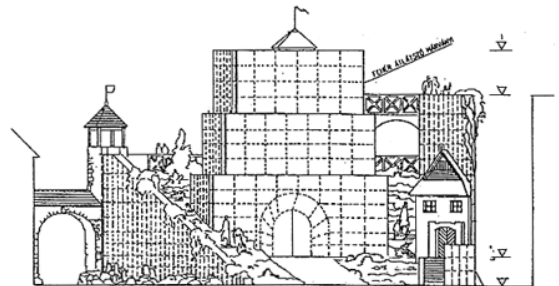
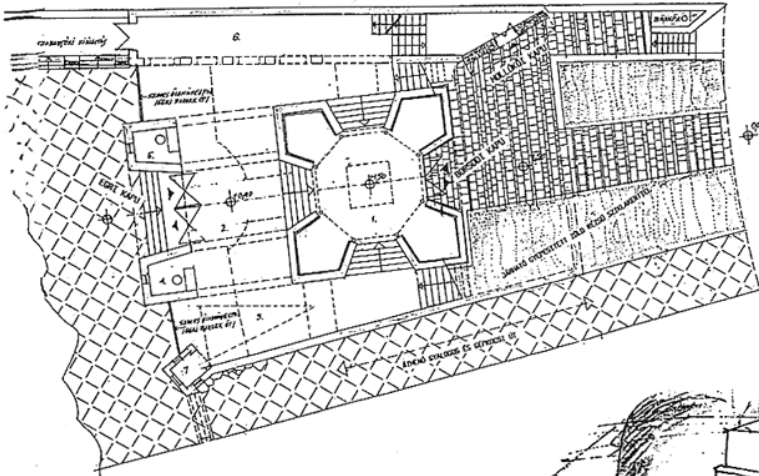
Keresztmetszet

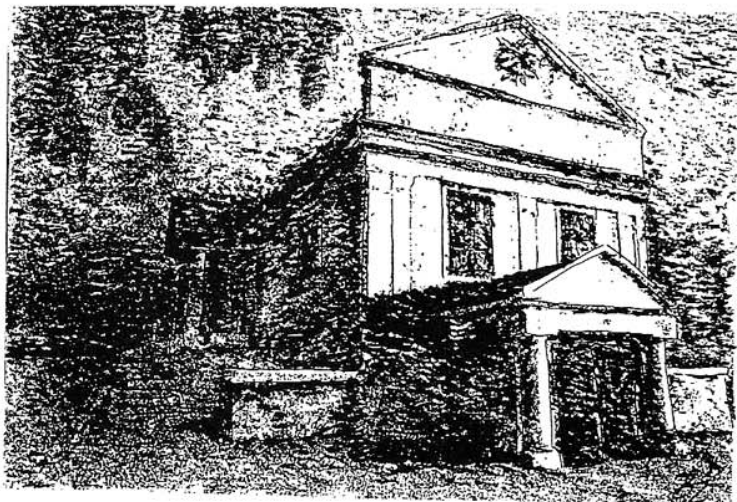

Hosszmetszet (belső) Hollókői utcaképpel

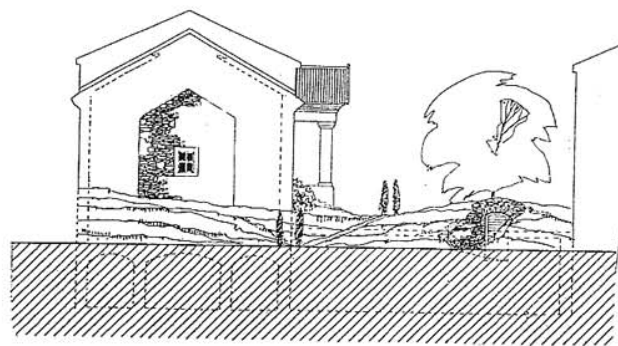
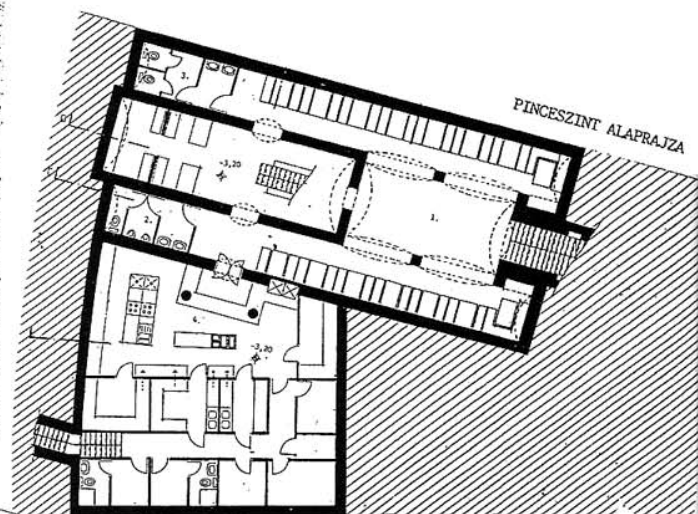

Hosszmetszet (belső) Egeri utcaképpel

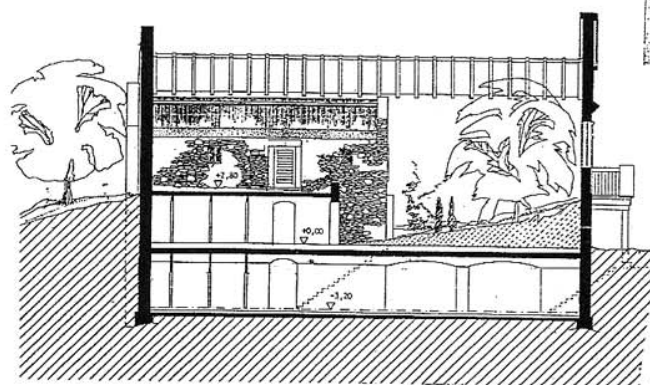
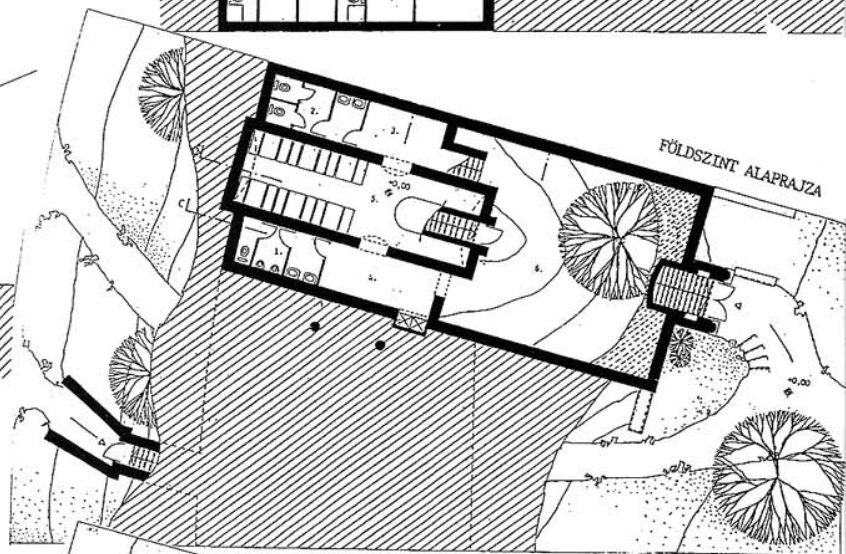

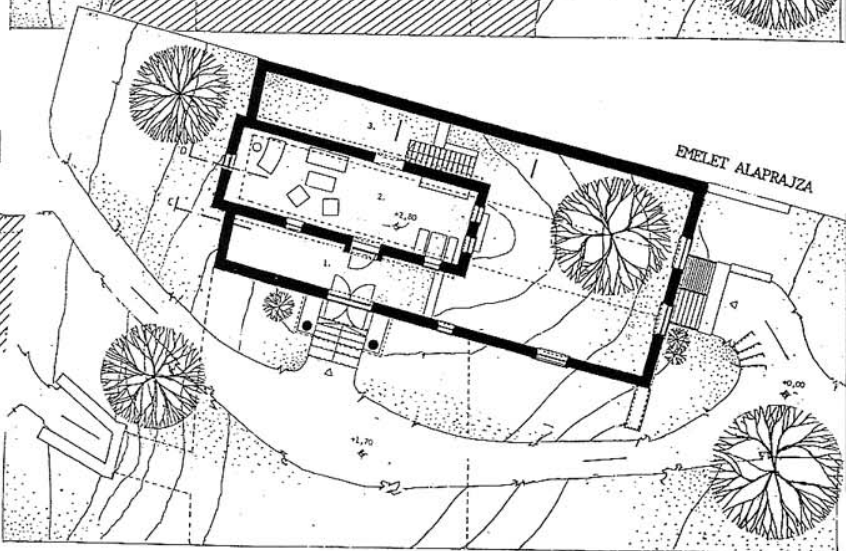
NYUGAT-MAGYARORSZÁGI PAVILON EKLER DEZSŐ

NYUGATI HOMLOKZAT

C MECSZET

Dél-Dunántúlt. Fintát Erdéllyel kötöttük össze, Imrének meg Zalát kellett kapnia. Én a Vast akartam, lévén szombathelyi. Ennek a levét itta meg Bubu, át lett telepítve kissé kelet felé. A nyolcak nevében én üzleteltem a házakkal a megyék küldötteinél, amikor Pestre össze voltak hívva, az én tisztem volt eladni az ötletet. A tájegységenkénti felosztás eredendően a Nagymagyarország térképen történt, és a mai perifériákhoz mindenütt értelemszerűen hozzátartoztak az

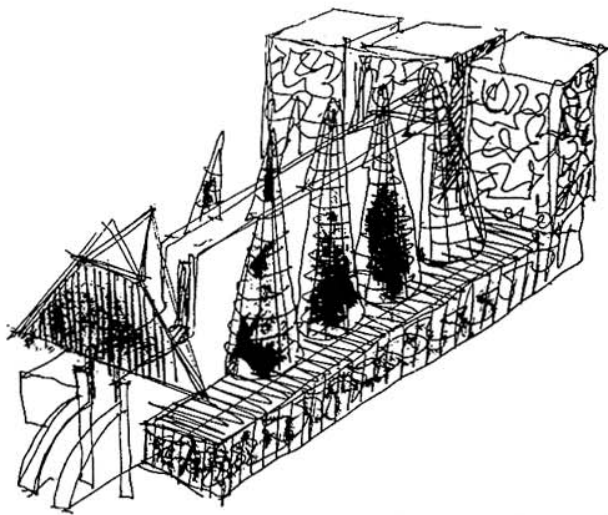
elcsatolt részek. Az SZDSZ-es politikai biztosok tiltakoztak, hogy önékik határon túli megyéket is kellene képviselniük, sőt a Pest megyei fiú nyíltan kimondta, hogy jobb azért nem mutogatni Nagymagyarország térképét hivatalos Expo-térképként. Így került szegény Finta Békésbe, amihez persze semmi köze nem volt, hogyha a többieket vesszük alapul. Mellbevágó tapasztalat volt, hogy ilyen majrások voltak ezek a fiúk.

Na, most ez a ház Vas, Győr-Sopron és Veszprém megyét képviselte volna, s nekem kezdettől fogva az volt a vízióm, hogy a tájegységet a közép felől, a Balaton felől kell nézni. Így máig természetes számomra, hogy mondjuk Győr-Sopront és Veszprémet a Balaton felől nézve egy Balaton-felvidéki ház testesíti meg. Az a Hamvas Bélás idill, ahogy a Káli-medencében egy Balaton-felvidéki vincellérház áll, mellette mandulafa, diófa, a pincétől finoman föl-kanyarodó út a kódisálláshoz, és kész. Egy ilyen konkrét ház úgy gondolom, általánosabb értelemben is megtestesíti Magyarországnak ezt a vidékét. Úgyhogy ez egy Balaton-felvidéki ház lett. Kis dombra ültettem. Az alapgeg egy Makovecz Imrétől is megtanulható alapfogás, de hát a történeti építészetben is ismert ez: *ház a házban*. A nagy házban van egy kicsi ház. Ez pontosan fedí azt a funkciót, amit terveznünk kellett: a nagy ház kiállítótér, abban van egy kicsi ház, az a kocsmá, a nagy házban a kicsi ház maga is kiállítási tárgy, és a pincében van a borozó-étterem. A kicsi háznak az emeletén, a tetőterében pedig az információ idegenforgalmi iroda. Az érdekesség az a dologban, hogy a Balaton-felvidéki vincellérházak rendre úgy születtek, hogy volt egy középkori, vagy középkor utáni öreg pince, kicsi nádfedéles, kőfalú ház, és arra épült rá a XVIII. század végén, a XIX. század elején a klasszicista uradalmi vagy királyi épület úgy, hogy gyakran a régi pincére előre és fölé toldva, vagy azt megbővítve építették az új nagy pinceházat. Tehát minden jobb fajta vincellérházban benne van a kicsi pince most is. Így ez a képlet a valóságban történetileg is benne van, a klasszicista házban benne van az emlékezete, a gyerekkora annak a háznak. Tehát ez több, mint geg. Ezt aztán úgy kell megcsinálni, hogy kicsit föl kell nagyítani a házat ameddig azt a Ferencz Pifi rendezési terve megengedi, hogy egy csarnokféle jöjjön létre. Így a régi kicsi ház akkora lehet, amekkora; a nagy ház nagyított és ki van belezve, a tetjén nem ér össze a tető, ezért beesik az eső és besüt a nap, s ha kintről a főtérről lemegyek a házba a nagy ház pincejárátán, akkor nagy pincébe jutok, ahonnan bejutva a kis ház pincéjébe, és onnan feljőve, furcsa, egyszerre belső és egyszerre külső térbe érek, ez a nagy háznak a belső kibelezett tere, ahová nyilvánvaló, fűvet és fát kell ültetni, és ahonnan kifelé nézve a Duna felé, tehát kelet felé, magasan két nagy ablakot látok, amin át úgy látom az eget, mint amikor gyerekkoromban nem látok ki a vincellérház tiszta szobájából a Balaton felé, csak a Balaton fölött az eget.

Ekler Dezső ismerteti tervét

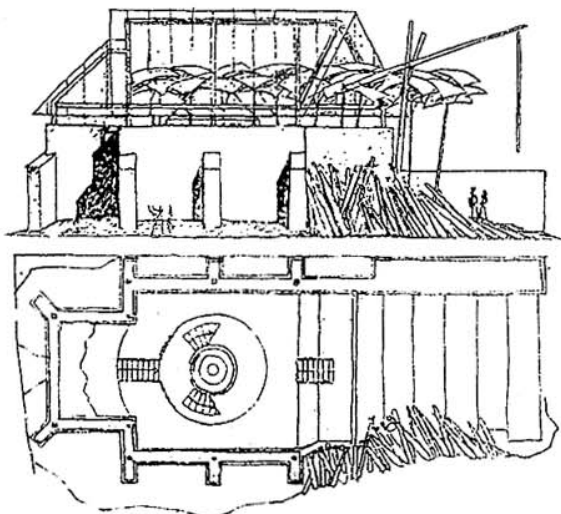
Ferencz István: Két úr nem tudja ismertetni a Hét házas koncepcióját, de éppen a Dévényi Sanyi megkönnyítette a helyzetemet, hiszen ő elmesélte nagy vonalakban Finta József tervét a borotvatokkal. Azt tudni kell, ő az erdélyi tereletről átcúsúzott a békési vidékre, ami nagy szomorúsággal töltötte el, de rendkívüli szorgalommal behozta a sok hiábavaló korai vázlata miatti lemaradást. A tervnek az a lényege, hogy tárgyi és valós architektúrális elemeket rakott egymás mellé, három tömegről lévén szó, és mindegyikre a háza égboltját terítette rá üveg tetővel.

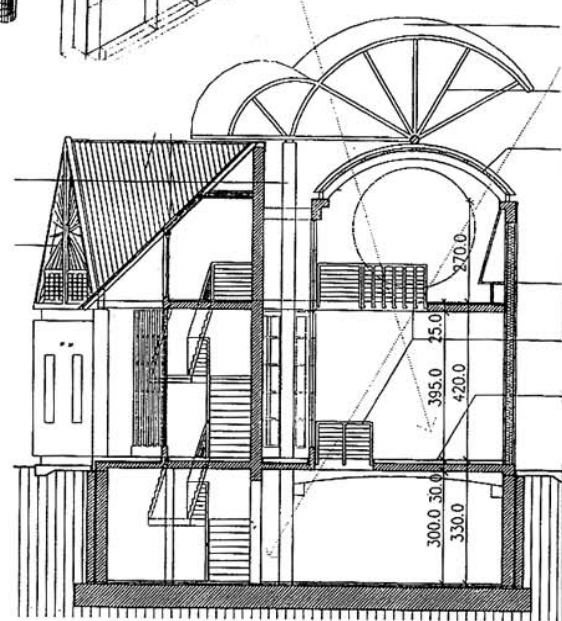
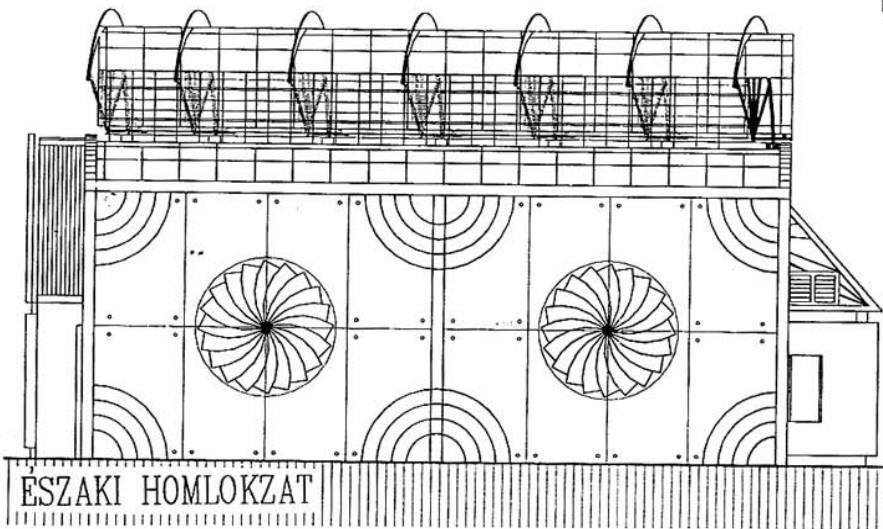
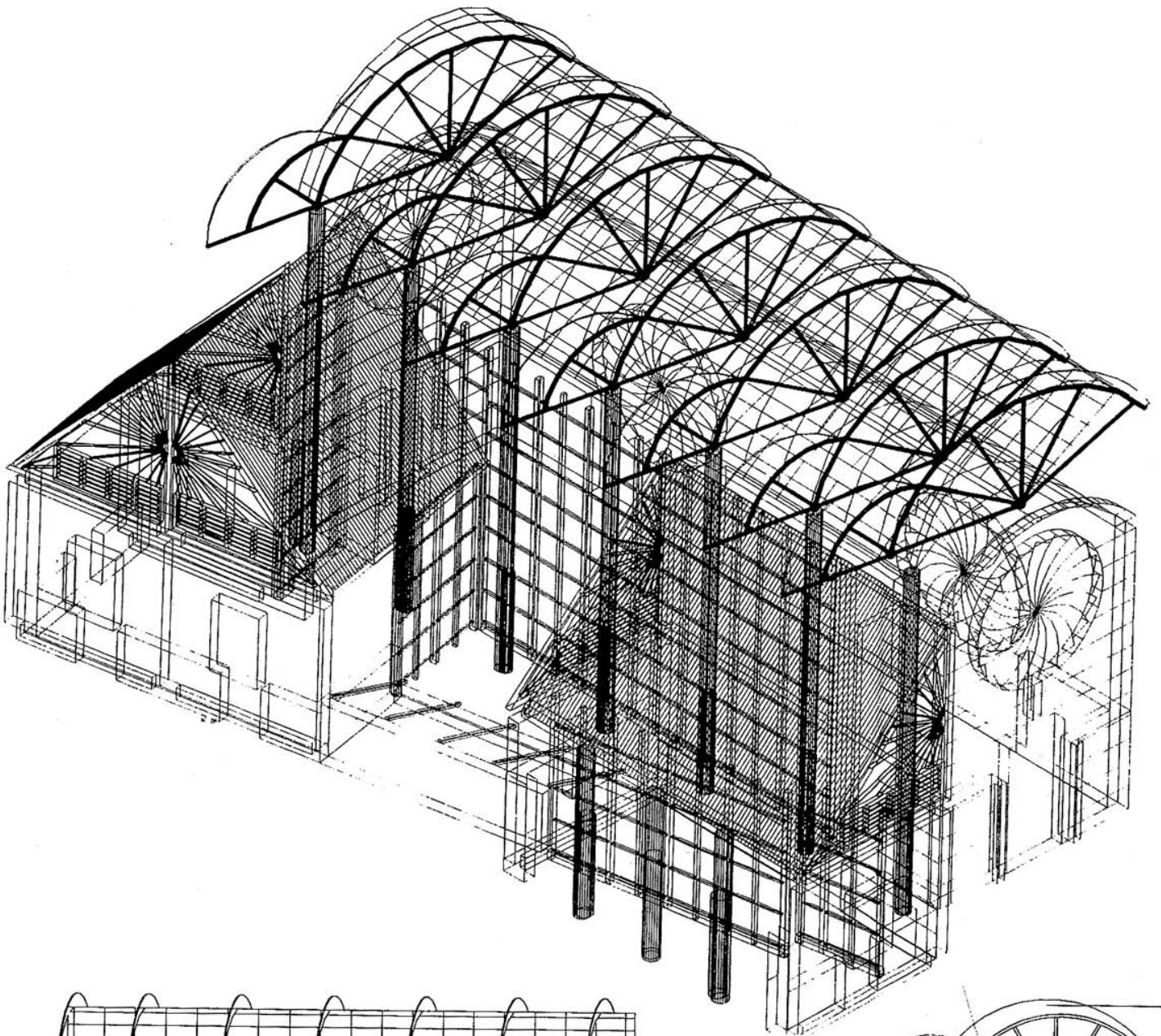
Erdélyi pavilon vázlata (Finta József)

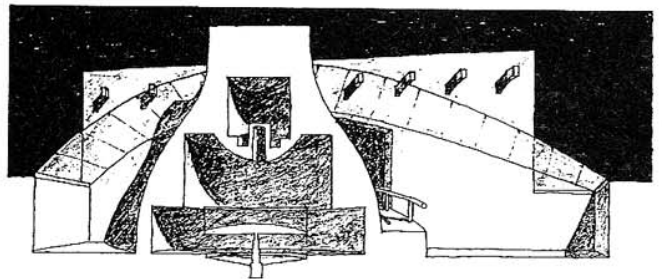
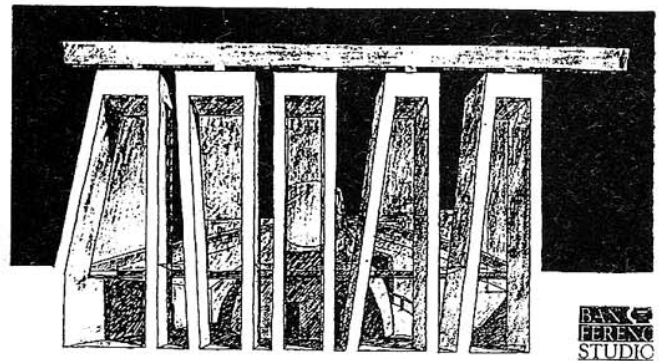
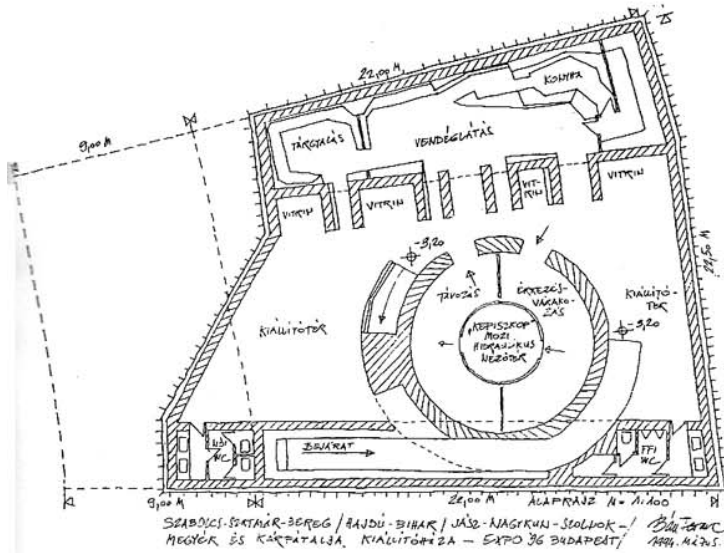
Ugyanígy említek Bán Ferencről is egy-két nagyon jellegzetes dolgot. Az ő építészetében megjelennek azok az erős elemek, amelyek még akkor is erőt sugároznak, hogyha kulissza természetűek, én azt hiszem, hogy Feri minden mozdulatában fél a gyengeségtől, tehát a legkisebb ceruzavonása is valami elemi erőt kell, hogy sugározzon, ez abból is látszik, hogy egy parasztporta nagyságrendű pavilon perspektívája, amit megrajzolt, egy monumentális középület

Kelet-magyarországi pavilon vázlata (Bán Ferenc)

dimenzióját érzékeltető valami. Mielőtt én a hét házra rátérnék, egy pár szót arról, hogy itt többször elhangzott a *Pifi*, meg a *Ferencz Pista*, és ha ugyanakkor végignézitek a nyolc építész múltját, nagyságát és teljesítményét, akkor én

igazából nem tudom, hogy kerültem bele a körbe, de rendkívül jól esett a meghívás annál is inkább, mivel én úgy éreztem, hogy rendkívül felkészült vagyok egy világkiállításon való munkára. Ezt azért merem elmondani, mert amióta fölröppent a hír a 80-as évek végén, hogy világkiállítás

lesz Magyarországon, én egyfolytában dolgoztam ezen a világkiállításon. Ezt értsétek úgy, hogy hatodmagammal ülök egy irodában és minden nap misszionárius módjára készítettem föl a gyerekeket erre a nagy lelki aktusra, hol sikeresen, hol sikertelenül. Tehát amikor a Szeigner úr telefonja rám-

csörgött, az borzasztóan jól esett, mert úgy éreztem, hogy belül tökéletesen fel vagyok töltve erre a helyzetre. Lényegében két típusú szerepet töltöttem be a közös munka ideje alatt. Egyik a varázsteremtő, a másik pedig a hétköznapi rabszolga. A Napkorong, a hét ház, a főtér dolgát úgy képzeljétek el, hogy ez úgy született, szinte váratlanul. Én négy éven keresztül arra a csodára vártam, amit az *ünnep* jelent. Sosem élt bennem a vilákiállítás ügy, hogy ez miféle nagy-szerű építészetet fog létrehozni, hanem úgy, mint hogyha életemben először kellene ünnepelnem magyar tulajdonságokat, mint vendéglátó készség, szeretetmegosztó készség, emberség megosztó készség és még sorolhatnám, nagyvonalúság, nagylelkűség, olyan kategóriák, amelyekben úgy hiszem, nem szűkülökünk. Ismeritek azt az állapotot, amikor ül az ember a kiviteli terv mellett, és rühelli és igyekszik a felületét a legkisebbre húzni az asztal mellett, hogy nehogy fölösleges mozdulatokat végezzen, és van az a pillanat, amikor az ember úgy befelé sír valami miatt, és akkor érzi, hogy a zsigerei között a könny úgy csurog lefelé egész a lábfejáig. Tulajdonképpen a gondolat befelé ejtése és teljes lényével való azonosulása volt az a pillanat, amikor csak előrebuktam az asztalon és rárajzoltam a Napkorongot egy gimnázium kiviteli tervének margója fölötti kis cetlire. Tudniillik, ez szó szerint így történt és ennek utólag lehet egyéb magyarázatát adni. Annyit tudni kell, én nagyon komolyan vettem azt az adottságot, hogy körkörös és cikkely rendszerű városstruktúráról van szó. Ezenkívül volt az a szlogen, hogy „kommunikáció egy jobb világért”. Én ezt úgy fordítottam le magamnak, hogy ezt a szót a világon mindenütt tudják, meg hogy jobb világnak kellene következnie az ezredfordulón és nekünk adatik meg, hogy az emberi találkozások színterét mi fogalmazzuk meg. Így a szót komolyan véve kerestem magamban befelé fordulással azt a szimbólumot és azt az erőt, amely nem tud elavulni. Tudniillik a vilákiállítások szimbólumai elrozsdásodnak, elavulnak, gyakorlatilag devalválódnak. Kerestem magamban azt a képet, ami ettől mentes, és úgy gondoltam, hogy semmiféleképpen sem építészeti eszközökkel keresez a megoldást, hanem egy ünnep kategóriát meghatározó erős belső és mindenki számára azonos súllyal megjelenő képet kell itt valahogy fölvezetni. A Napkorong úgy állt elő, hogy mindenkiben valami belső megnyugvás történt attól a héttől kezdve mindenki a Napkorongot, mint erős jelet már be is kalkulálta a tervébe. Na, most, hogy ez mit jelent? Remélem az itt ülőknek nem kell megmagyarázni, hogy mit jelent ez a kép. Erős támadások értek házon belül, hogy ez egyáltalán nem kommunikációs jel, én erre még csak nem is voltam hajlandó válaszolni, hiszen tudtam, hogy mire megy,

hogy kikezdjenek ebben az ügyben. Engedjétek meg, csak azért, mert még ma is kedvelem ezt a dumát, amit egészen az elején leírtam, hogy ezt elmondjam. Azért tartom fontosnak, hogy ne sikkadjon félre az a lényeg, amely nyolc építésben és azt hiszem a magyar építészet egész társadalmában, akik különböző nézetekkel részt vettek a meghívásos pályázatokon, mozgósító erőként hatott.

„Budapest, Bécs közös vilákiállítási gondolata meghíusult. Most is, mint máskor, cserben hagyottan, egyedül feszülünk a nagy kihívásnak. Bizva népünk átfogó képességeiben és nagylelkűségében, nyugodtan mondhatjuk: nekünk jár ez a kihívás. Kellő hittel, minden kishitűséget félretéve, nekünk őszinte kiállással kell megtisztelnünk a világot. Csodát kell teremtenünk. A varázslat nem kerül pénzbe. Sok millió lélek együttmozdulása erre képes, nem is beszélve arról, hogy 1996 honvisszafoglalásunk 1100 éves ünnepe.

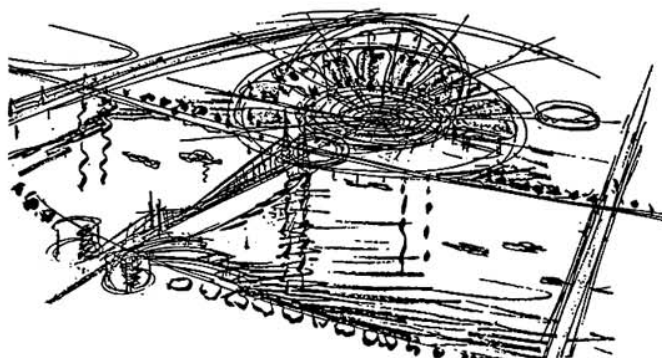
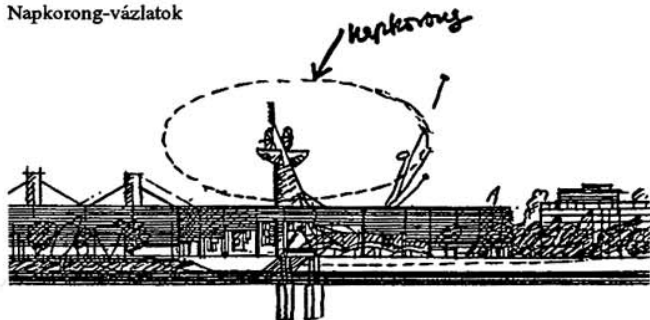
A két pólus: honfoglalás és „kommunikáció” egy jobb világért mit jelent? Reményt és tettvégyat.

A gondolatmenet: a kommunikáció legegyszerűbb eleme a jel. Jel, amit mindenki félreérthetetlenül egyformán ismer; jel, mely nem közömbös – mágikus; jel, mely nem kisa-játított; jel, mely tiszta. És miért éppen a NAP? Epizód: a szerelmes legény kedvese kegyeiért lehozza az égről a csillagot. Nekünk ezek után egy dolgunk marad, hogy lehozzuk a világ és ünnepünk tiszteletére a Napot, melynek fényéhez mindenki hozzáköthesse magát és létrejöhessen a mindenki lelkébe beégő ezredvégi nagy találkozás.”

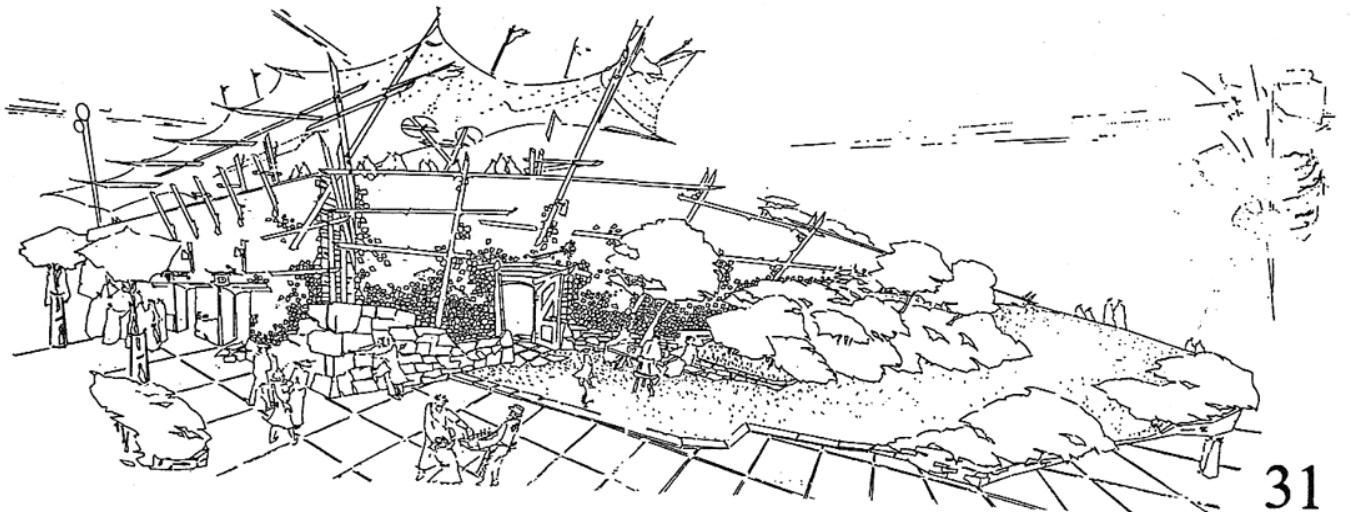
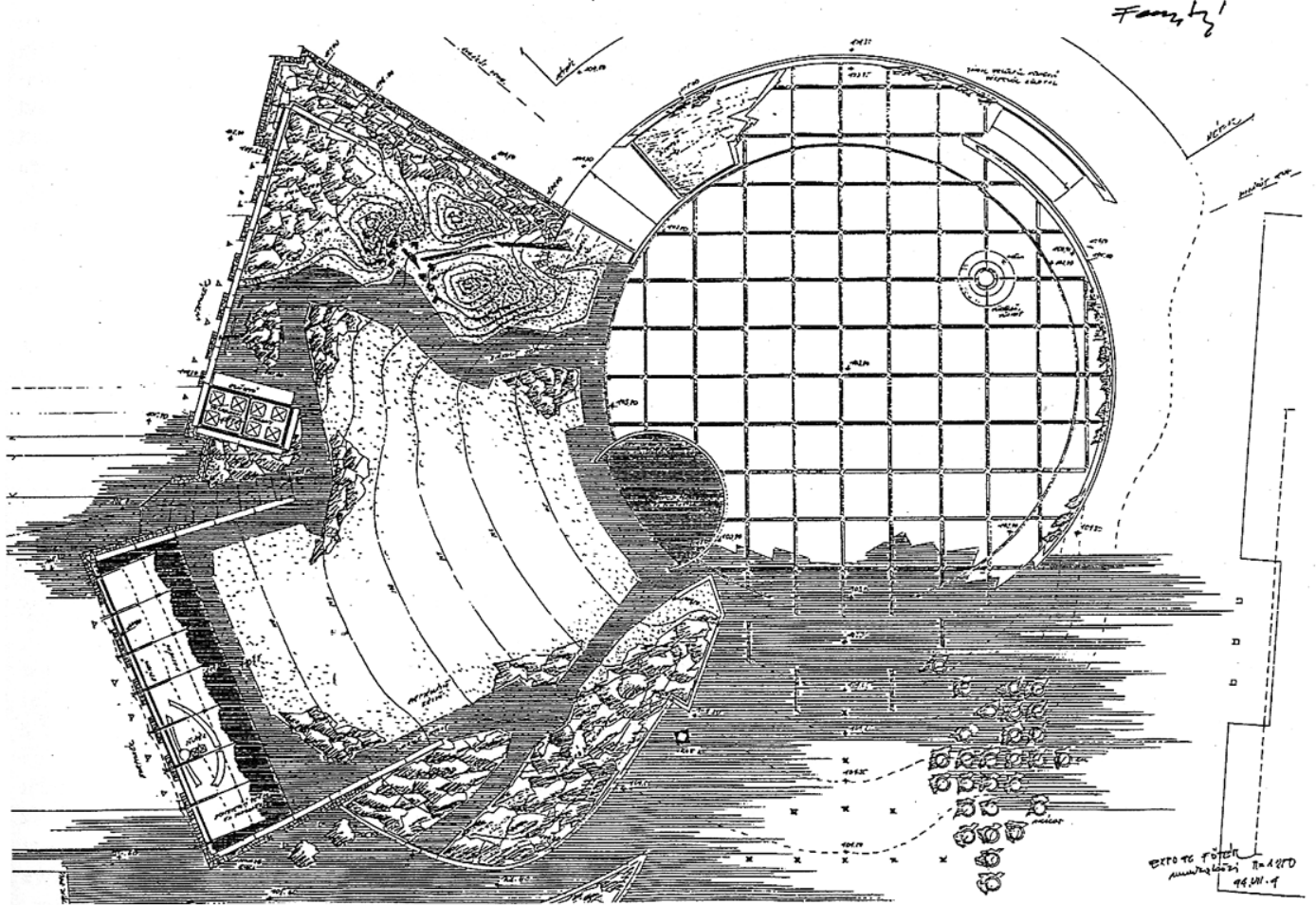
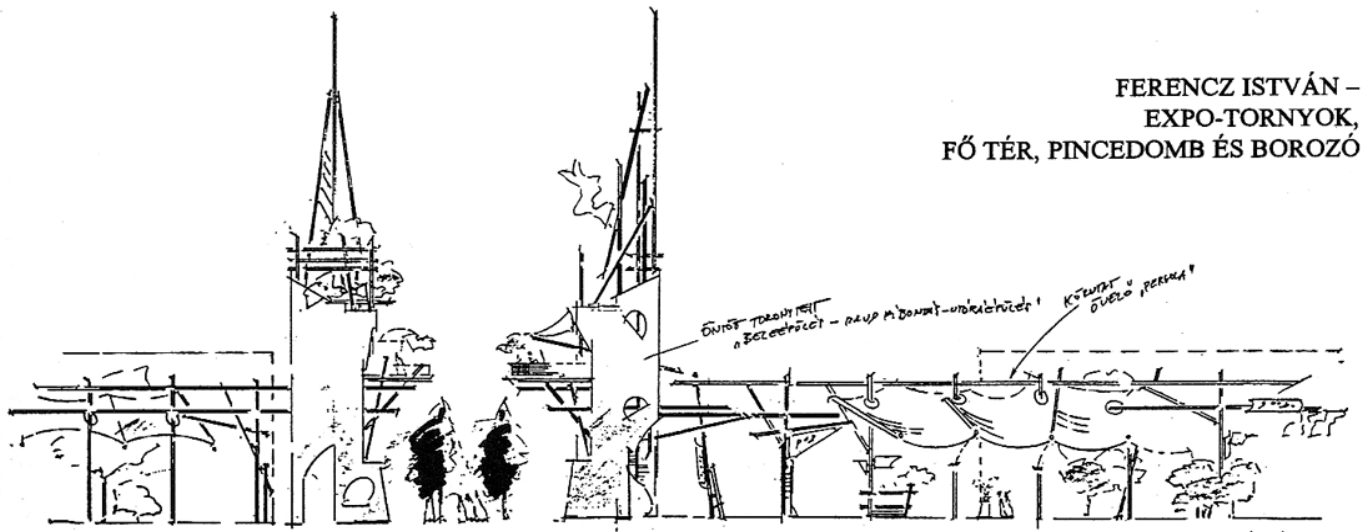
Még annyi magyarázatot tennék hozzá, hogy a Napkorong mérete, geometriája, az, hogy van egy természetes határ, a Duna, ez maga a csoda. Két híd közötti terület, egy kiegyensúlyozottnak mondható tengelyes felállás, erre a gyűrűs rend, a gyűrűs rendnek a végső következménye egy bizonyos közép, a vásári közép, és az erre ráboruló korong, amely a vilákiállítás nyitásán megjelenik és a zárőnnepen távozik. Ez szimbolizál egy földi és egy égi egybeváogáságot. Tehát úgy gondoltam, hogy a szimbólum és a vilákiállítás struktúrája, amelyre majd ráépül az a gondolati rend, amelyet rengeteg részértékkel támogatott a csapat, az így teljes körre változik. Ennek volt a nagy ledőfése, amikor azt kellett hallanom, hogy *nincs gondolatisága a vilákiállításnak*.

Ezzel együtt megszületett a hét ház gondolata is, amely szerves része volt az indító gondolatnak. Az üres tér, a szó szerinti vásártér természete, hogy üres, hogy akkor telik meg, ha a népek behúzódnak. Egy ilyen szlogen mellett, hogy „kommunikáció egy jobb világért”, a világ kiállítói és a köznép is azt gondolja róla, hogy itt Samsungok és egyéb technikák lesznek bemutatva és valóban ezek is lettek volna bemutatva a nagy cégek részéről. Azt is tudni kell, hogy a

Napkorong-vázlatok

FERENCZ ISTVÁN -
EXPO-TORNYOK,
FŐ TÉR, PINCEDOMB ÉS BOROZÓ

VÁNDORISKOLA 1991-94

A Kós Károly Egyesülés téli konferenciája alkalmából első ízben rendezték meg az Építész-szalont. A résztvevők legújabb terveikből, vázlataikból, illetve elkészült munkáik fotóiból rögtönöztek kiállítást, és választ adtak az ezekre vonatkozó észrevételekre, kritikai megjegyzésekre. Az élénk és hosszú beszélgetés leginkább Sáros László terveivel, Bodonyi Csaba saájopetri templomával és az esztergomi É-11 Építésziroda munkáival foglalkozott. Az Építész-szalont a továbbiakban a konferenciák első napjának ismétlődő programja lesz. Az ott bemutatott munkákra, az elhangzott véleményekre és ismertetésekre lehetőségeink szerint visszatérünk.

A konferencia utolsó napján került sor másodízben az Egyesülés vándoriskolásainak diplomavédésére. A mesterekből álló zsűri előtt, amelynek meghívott vendége volt dr. Böhönyei János építész úr, a Magyar Építész Kamarája és Szövetségének elnöke is, a végzős vándoriskolások bemutatták diplomamunkaként elkészült épületeiket. Munkájuk elismeréseképpen négyen kapták meg az Egyesülés diplomáját; személyes bemutatkozásukat, és a vándoriskolás éveikről szóló értékelésüket hagyományunkhoz híven közölgük a következő oldalakon.

Az új diplomás vándoriskolások: balról – Holecz János, Litkei Tamás, Halas Iván és Kovács Gábor

Halas Iván (1967)

Diploma: BME Építészkar 1991

Tevékenység:

1991-1994 Kós Károly Egyesülés Vándoriskolója

KAPOSTERV Kiszövetkezet, Kaposvár

(Kampis Miklós és Lőrincz Ferenc)

FORMA RT., Keszthely (Jankovics Tibor)

AXIS KFT., Budapest (Salamin Ferenc)

Dévényi és Társa Építész Kft., Pécs (Dévényi Sándor)

1994-től Dévényi és Társa Építész Kft., Pécs

Fontosabb munkák:

- Tetőtérbeépítés, Kaposvár 1991-93, Lőrincz Ferencsel
- Kápolna (terv), Sántos, 1991-
- Trixler ház, Pécs, 1991-93, Jankovics Tiborral

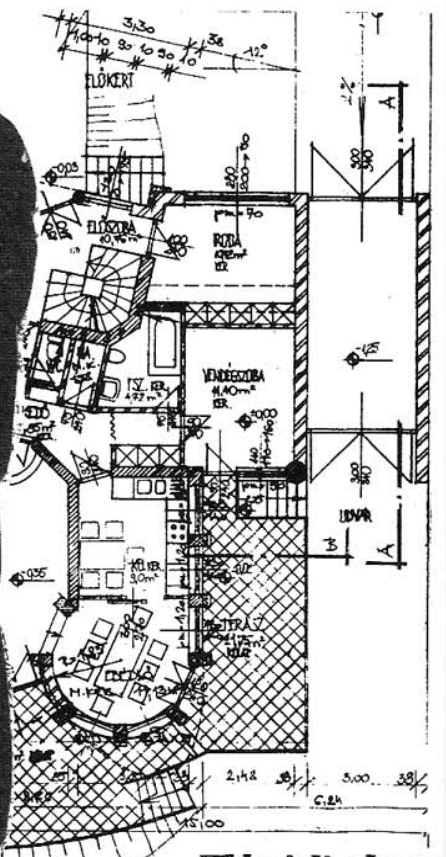
- Pannónia Pezsgőgyár pincehasznosítás (terv), Pécs 1993.
- EXPO'96 Egyetemi terület-színház (terv), Budapest 1993, Dévényi Sándorral
- Haraszti Pál háza, Pécs 1993-95.
- EXPO'96 DISCO (terv), Budapest 1993, Dévényi Sándorral, Baranyai Bálinttal
- Zámbo, Üzletház (terv), Pécs 1994, Dévényi Sándorral

Túl fiatalon lettem vándoriskolás – még meg sem kaptam az egyetemi diplomámat – szeptemberben felvételiztünk, s az egyetemi diplomavédésre csak október végén került sor. Az első otthonom a KAPOSTERV lett, Kampis Miklós szellemi és Lőrincz Ferenc szakmai vezetésével. Az egyetemi diplomázás fáradalmait szerettem volna kipihenni, de önálló munkákat kaptam – többlakásos tetőtérbeépítés szemkört az irodával, s harangtoronybővítés kápolnával egy közeli faluban. Az előbbinél kiderült a tapasztalatlanságom – Francinak újra kellett terveznie az épületet. Az utóbbiból viszont most, három évvel a tervezés után talán lesz valami, s ez újbóli alkalmat jelent Francival való együttműködésre. Nagyon nagy bizalmat kaptam az irodában – Borbás Gábornak egy hónapig készítettem a TB székház látványmakettjét, de otthon – nem jártam be dolgozni. Soha senki nem ellenőrzött, elhitték, hogy csinálom. A KAPOSTERV otthonmá vált, s ebben nagyon sokat köszönhetek Melittának, Grátz Antinak és Rác Tamásnak, akik a saját otthonukba is befogadtak – ott írtuk a Betlehemi Mesterek c. vándoriskolás színielőadás szövegét.

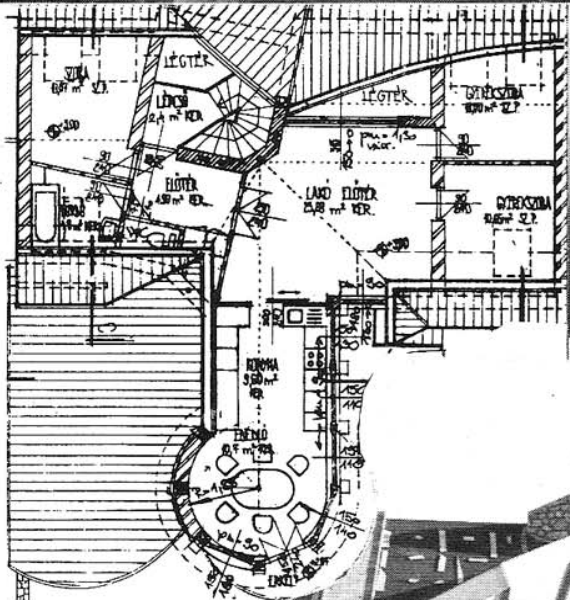
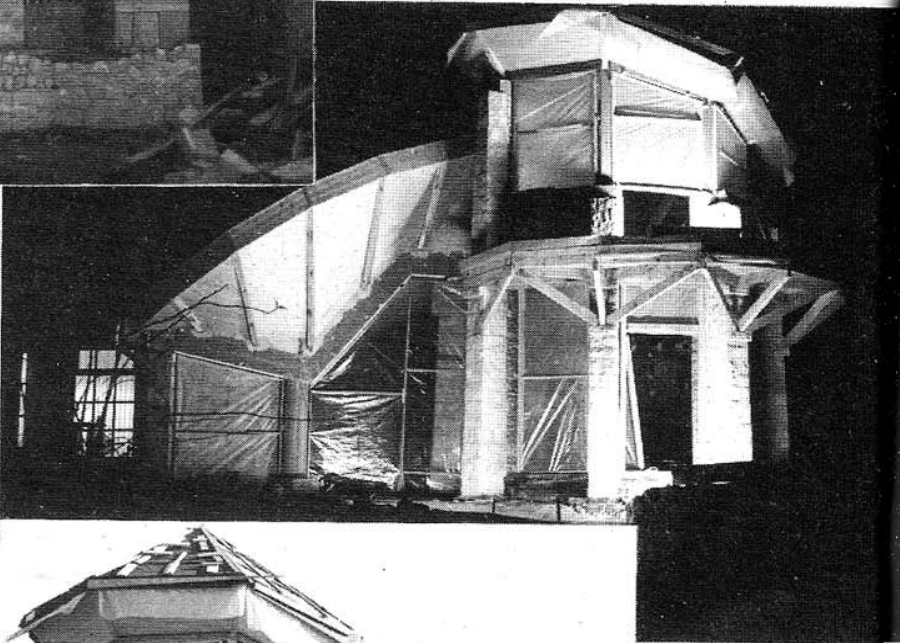
A második otthonom a FORMA, Keszthelyen - a régi FORMA a Fő utcai kertés házban, s az új FORMA a Fórum üzletházban. A régi FORMÁT jobban magaménak éreztem. Akkoriban nagyon kevesen dolgoztunk ott, volt amikor csak ketten Füzes Antival – a fiatalok előző évben hagyták ott a céget – Bárándi Tibor, Fehér Pisti – mégis az otthonukba fogadtak, náluk laktam – a nappali egyik sarkában barikádoztam el magam. Sokat voltunk az irodában, sokszor vacsoráztam Füzes Antiéknál, sokszor beszélgettünk meg találkozózt Tiborral vasárnap este 9-re, akkor értem vissza Pécsről. A FORMÁ-nál ért az első vándoriskolás évfolyam diplomázásának a híre – nagyon megijedtem, hisz nekem nem volt önállóan tervezett épületem – s kértem egy feladatot Tibortól. S bár korábban önálló munkát nem kaptam, egy pécsi családi ház engedélyezési és kiviteli terveit bízta rám. (Azt hiszem a bizalommal kicsit visszaélve a kivitelezés során nem tartottam a kapcsolatot Tiborral.)

A FORMÁT külföldről is látogatták, előbb két német sráccal mértük fel Kaposváron a Dorottya cukrászdát hangos német-angol számháborúval, majd egy brazil fiúval jártuk a Keszthely környéki hegyeket gomba után kutatva. Aztán ősz lett, vége a nyárnak, s ott kellett hagyni a keszthelyi irodát.

A harmadik otthonom az AXIS illetve a MAKONA építészirodák közös tárgyalója lett – kicsit zajos munkahely,

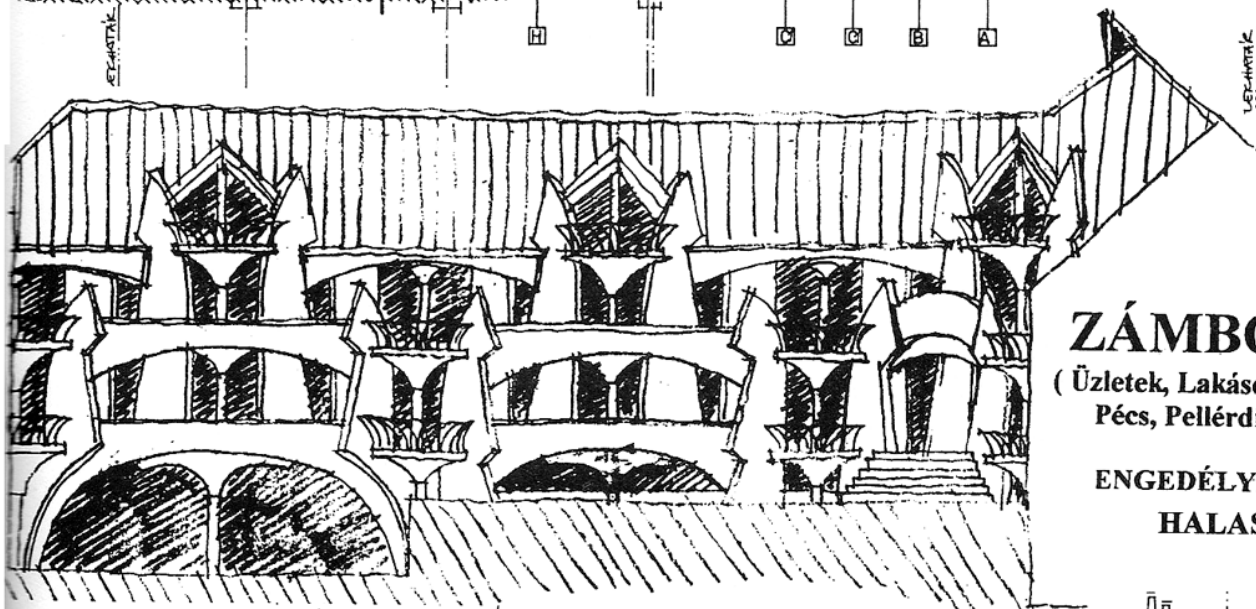
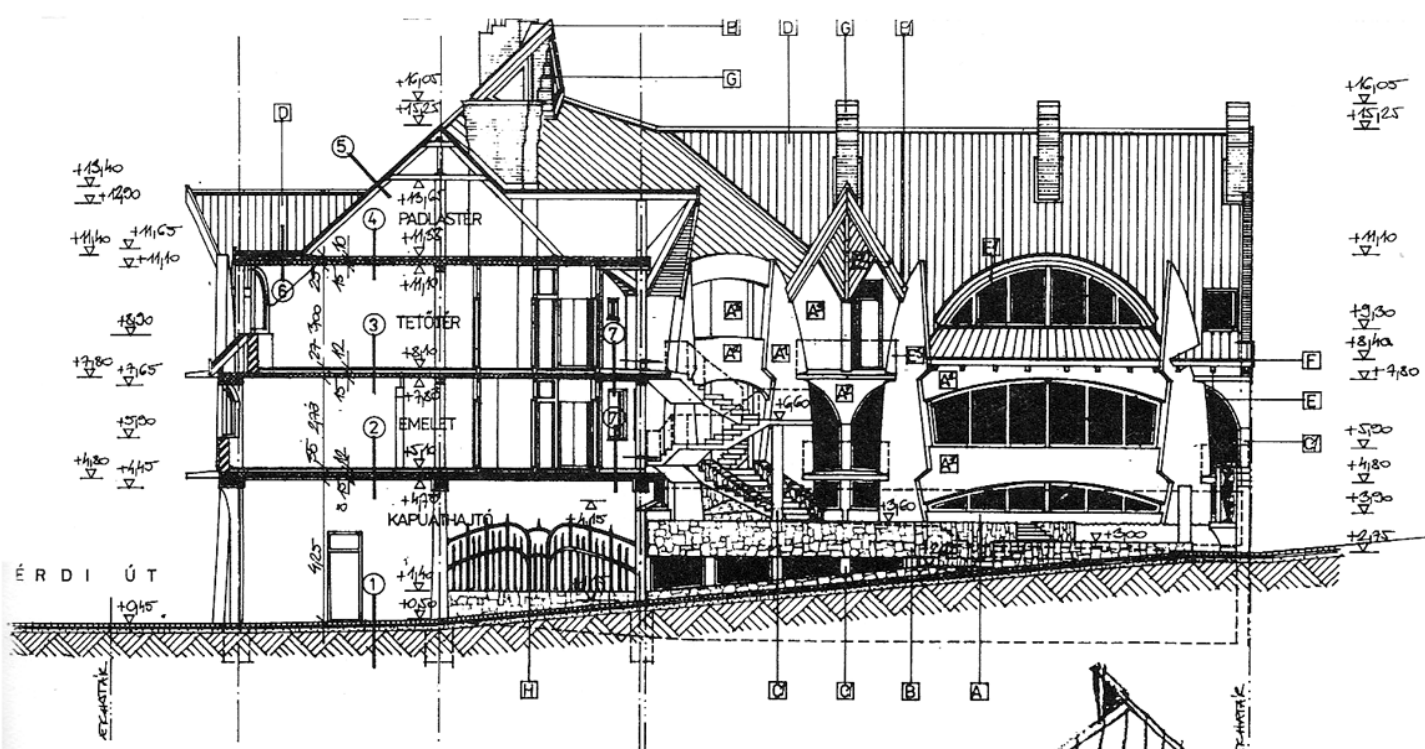

Földszinti alaprajz

VÁNDORISKOLA
DIPLOMAMUNKA
HALAS IVÁN
ÉPÍTÉSZ

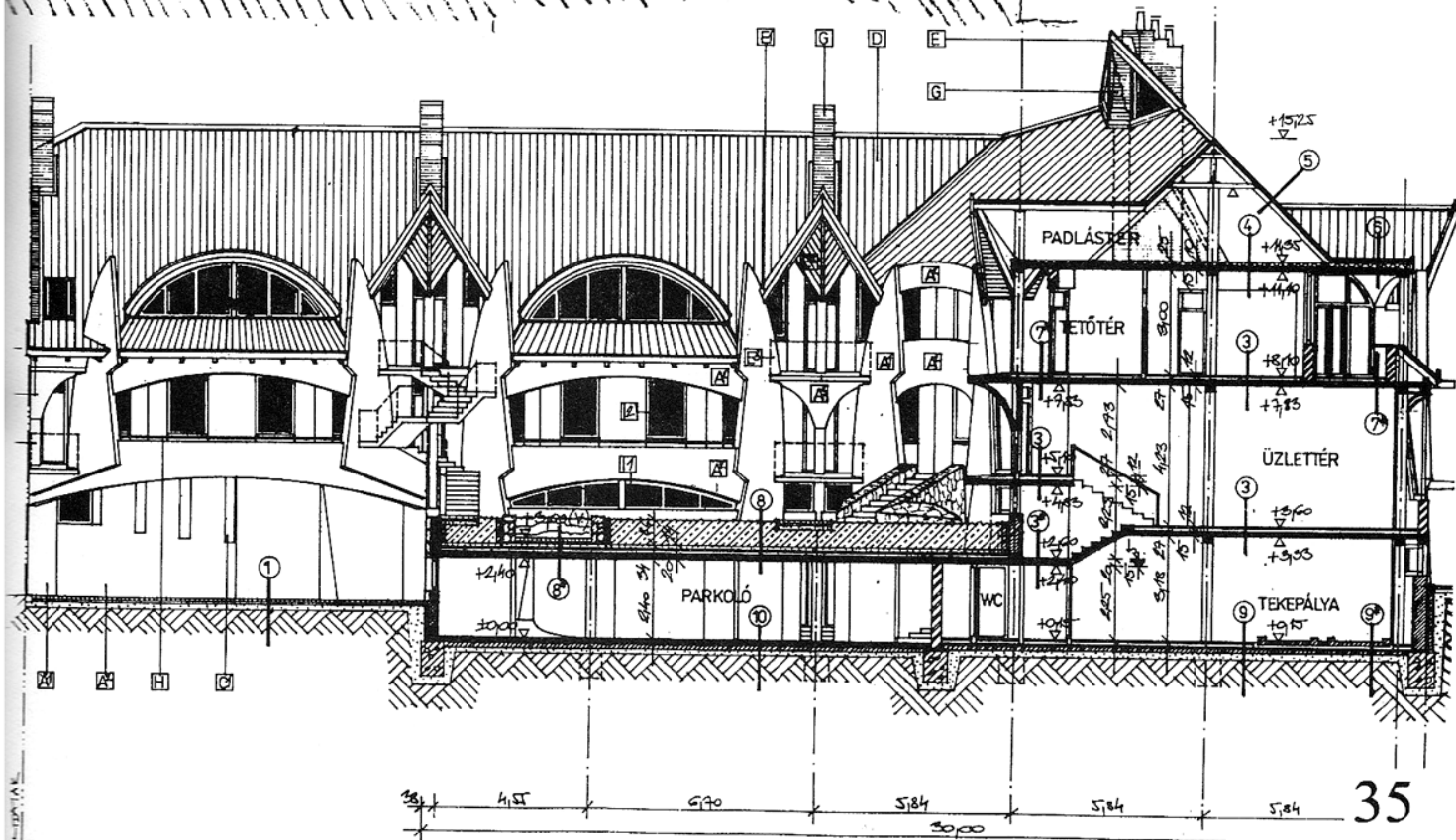
HARASZTI
PÁL
HÁZA
PÉCS, 1994

ZÁMBÓ - HÁZ

(Üzletek, Lakások, Söröző, Iroda)
Pécs, Pellérdi út hrsz:5448

ENGEDÉLYEZÉSI TERV
HALAS IVÁN

főleg napközben, ha tárgyalás folyt, s közben néhány faxot is kaptak a cégek. Ott Patyival újtuk az ipart, aztán Daviddel és Peterrel, a végén már öten voltunk – Ernő is odaköltözött. Éjszaka nyugalom volt, csak az akvárium bugyborékolta halkán, derengő halványzöld fényben a langyos melegben.

S reggel kezdődött minden előlről – néha hazamentem az albérlésbe az utolsó 19-es villamossal. Kiviteli terveken dolgoztam, előbb Salával, majd Vincze Lacival – akkor már benn az igazi AXIS-ban. Vincze Laci nagyon szigorú tudott lenni – egyszer nagyon összevesztünk – Salának Angliában voltak, s nekem Sala egyik családi házáat kellett volna rajzolnom, de már három hete nem voltam otthon Pécsen. Laci szerint rajzolnom kellett volna, szerintem meg hazamenni. Talán neki volt igaza...

A negyedik otthonom Pécs – a Dévényi és Társa KFT és az Otthonom, az igazi, a feleségem meg a kislányom, vagy talán az előző az igazi otthonom (?), vagy talán az előző összes iroda az igazi otthonom, a vándorlás??

Túl fiatalon lettem végzett vándoriskolás, túl fiatal ahhoz a „szabadságban fogant felelősség”-hez, amit Makovecz Imre az előző vándoriskolás évfolyam útravalójaként megfogalmazott.

Egy közülünk, vándoriskolások közül, sehol nem talált otthonra a vándorlás két és fél éve alatt – ez talán nem csak az ő hibája volt...

Szeretném, ha a két otthonom, a Dévényi és Társa Kft és a családi otthon közti harmóniát megtalálnám, s ebben az irodában még sokáig segíthetnék az újabb vándoriskolásoknak igazi otthonra találni, ahogy én is megtaláltam azt.

Holecz János (1966, Szolnok)

Diploma: BME Építészkar, 1991

Vándorállomások:

KVADRUM Kft., Budapest (Zsigmond László)

AXIS Kft., Budapest (Salamin Ferenc)

FORMA RT., Keszthely (Jankovics Tibor)

Dévényi és Tsa. Építész Kft., Pécs (Dévényi Sándor)

B&D Műterem Kft., Szolnok (Deák László)

Fontosabb munkák:

– Szabadkai Népközépület bővítése, 1991-92

Zsigmond Lászlóval

– Morrison Panzió, Perbál, 1992 Salamin Ferencsel

– Ravatalozó bővítése, Szerencs 1992-94

– APEH-irodaház bővítése, Zalaegerszeg 1992

Füzes Antallal

– Városközpont, beépítési terv, Héviz, 1993

Jankovics Tiborral

– Polgármesteri hivatal bővítése, Hevesbük, 1993

Jankovics Tiborral

– EXPO-gyalogos híd, tervpályázat, 1993

Dévényi Sándorral

– Uradalmi épület átalakítása, Villánykövesd, 1993

Dévényi Sándorral

– Ferencvárosi lakóegyüttes, tervpályázat, Bp, 1993

Dévényi Sándorral

– Panzió, Siófok, 1993 Dévényi Sándorral

– Zöld Iskola magastető terve, Szolnok, 1993-94

Deák Lászlóval

– OTP-bankfiók belsőépítészeti terve, Szécsény, 1994

Deák Lászlóval

Számomra a vándoriskola eddigi életem legsűrűbb időszak, melynek minden élményét és tanulságát még a mai napig sem tudtam feldolgozni. A vándorlás nemcsak a számtalan terv és épület, műleírás, részletrajz és határidők között űrlő taposómalom; nemcsak egymás utáni műhelyek, mesterek és munkatársak, barátságok, búcsúzások, újabb lakások, szomszédok és kocsmák, költözések és sok-sok óra vonatozás pillanatképeiből összeállt pikareszk. Az egyes állomásokon eltöltött félévek önmagukban is zárt életszakaszok, az adott iroda és város által megszabott keretek közti életmóddal, az ideiglenességet felejtető határokkal.

Ahhoz, hogy ez érthetőbb legyen: én a családommal együtt vándoroltam, s ezzel nem vagyok egyedül a vándorok között.

1991-ben szereztem diplomát az Építészmérnöki Karon, s még ezen a nyáron megnősültem. Feleségem munkahelye kötött minket Budapesthez, de nekem nem volt állásom. Az utolsó pillanatban jelentkeztem a Vándoriskolába; korábban az Egyesületről, a Vándoriskoláról nem tudtam, nem hallottam.

Az említett kötöttség miatt első állomásul egy budapesti irodát választottam. A KVADRUM-nál Zsigmond László útmutatásával kezdtem megismerni az organikus építészetet, a Kós Károly Egyesülés történetét. Jánosi János, és az ekkor már kivált Ekler Dezső jóvoltából önálló feladattal is próbálkozhattam. A KVADRUM után átültem az AXIS Építészirodába; akkoriban ezek az irodák a Zay utcában működtek, egymás melletti helyiségekben. Ám ez a vándorlás nem csak jelképes mozzanat; ebben a műhelyben az előzőtől lényegesen különböző építészeti tevékenység folyt.

Az itt töltött fél év alatt a munka utáni baráti beszélgetések a Bástya borozóban, a kirándulások mély nyomot hagytak bennem és munkatársaimban egyaránt. Ők erről egy oklevélben emlékeztek meg, melyet a búcsúzáskor adtak át.

Salamin Ferencről kaptam azt a feladatot, ami később a diplomamunkám lett.

Ezen a nyáron született első fiunk, így Keszthelyre már hárman költöttünk. Itt nagyon szép helyen béreltünk lakást, pár percre az irodától.

Keszthelyen – a korábbi munkahelyektől eltérően – párhuzamosan futó több munkába kellett bekapcsolódnom. Megismerhettem egy nagyvolumenű fővállalkozással foglalkozó részvénytársaság működését, megfigyeltem az ebből fakadó sajátos érdekek érvényesülését a termelési folyamatban. Jankovics Tibor mellett Füzes Antallal, és egy volt vándorral, Rácz Tamással dolgoztam együtt.

Keszthelyi élményeimet leginkább a város, a téli Balaton, és a dombvidék határozta meg.

Pécs volt a következő állomás, és a legtelítettebb félév. Az irodában ketten voltunk vándorok Halas Ivánnal, és a közös munkák mellett önálló feladatokat is kaptunk. Ezen a nyáron készítettem el a diplomamunkám terveit is.

Dévényi volt az a mester, aki leginkább tanítványnak tekintett minket. Nap mint nap leült mellénk, s nagy türelemmel segített, magyarázott. Halas Iván itt befejezte a vándorlást – irigylem érte.

Egy remek hangulatú búcsúesttel zártuk a félévet.

Utolsó helyszín: Szolnok. Mesterem, Deák László kezdetől fogva felnőtt építészként kezelte. Egy nagyobb lélegzetű feladat volt az első munkám, ami a helyi politikai érdeellentétek miatt nem valósulhatott meg. Ezután belsőépítészeti feladatokat kaptam. Az ezzel kapcsolatos, számomra újszerű problémák megoldásában Blazsek Gyöngyvér és Dorozsmai Annamária nyújtottak segítséget.

Nagyon hasznos félévet töltöttem itt, ahol a hétköznapiakon is tudtak ünnepelni.

Végezetül: köszönöm valamennyi mesteremnek és munkatársamnak bizalmukat és barátságukat.

Kovács Gábor (1967, Balassagyarmat)

Diploma: 1991, BME Építészkar
1988-90 A Kari Papír c. építészkarújság főszerkesztője

Vándorállomások, mesterek:

AXIS Építésziroda (Salamin Ferenc)
KAPOSTERV (Lőrincz Ferenc)
Dévényi és Társa (Dévényi Sándor)
Farkas, Öveges és G. Nemes (Farkas Gábor)
Ekler Építésziroda (Ekler Dezső)
1994-től az Ekler Építész Kft. munkatársa

A mesterek a diplomamunka ismertetését hallgatják

Főbb munkák:

- Rákóczi utcai vásárlóudvar, Szerencs – Salamin Ferencsel 1991
- Thermal Hotel, Somogyaszaló – Lőrincz Ferencsel 1992
- Kultúrház, kapu és belsőépítészet, Kötcsse (részben megépült) 1992
- Nyaraló, Fonyódliget (megépült) 1992
- Páll-ház, Bonyhád – Dévényi Sándorral 1992
- Horváth-ikerház, Balassagyarmat (épül) 1993
- Ágoston-tér beépítési terve, Pécs – Dévényi Sándorral (épül) 1993
- Egészségház, Újhartyán – Farkas Gáborral 1993
- STOP vendéglő, Felsőlajos – Farkas Gáborral 1993
- Családi ház, Técső, 1993
- Orvosi rendelő, Kecskemét, 1993
- Németh-ház, Bicske, 1994
- Borászati üzem, Neszmély – Ekler Dezsővel (épül) 1994
- Ravatalozó, Ond – Balassa Endrével (épül) 1994
- Narr-ház II., Felsőszenterzsébet – Ekler Dezsővel 1994-95
- Irodaház, Budafok, 1994-95

Pályázatok:

- Kereskedelmi és szolgáltató egységek, Budafok, 1990 (BME hallgatói pályázat, Nagy Miklóssal, I. díj)
- Nagykanizsa, Erzsébet tér revitalizációja, 1992 (Bors Istvánnal, Kampis Miklóssal, Rácz Tamással és Rácz Tamásnéval; I. díj)
- Zalaegerszeg, Piac tér beépítése, 1993 (Bozsódi Csabával és Pankotai Gyulával; megvétel)
- Ond, ravatalozó 1994 (Balassa Endrével; vándoriskolás pályázat, I. hely)

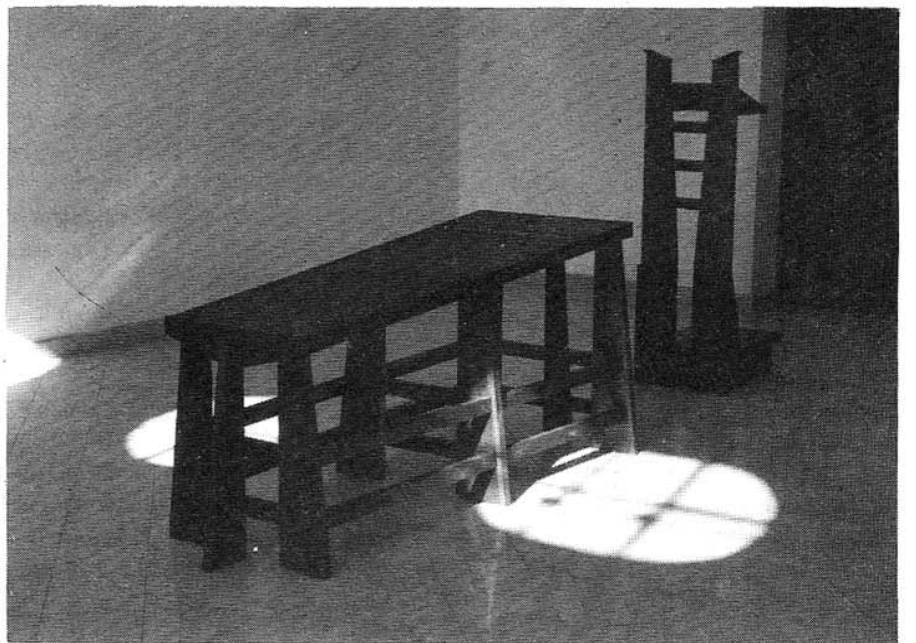
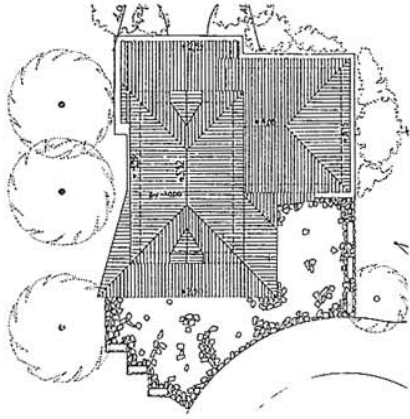
Gyermekek (Jakubecz Andreával):

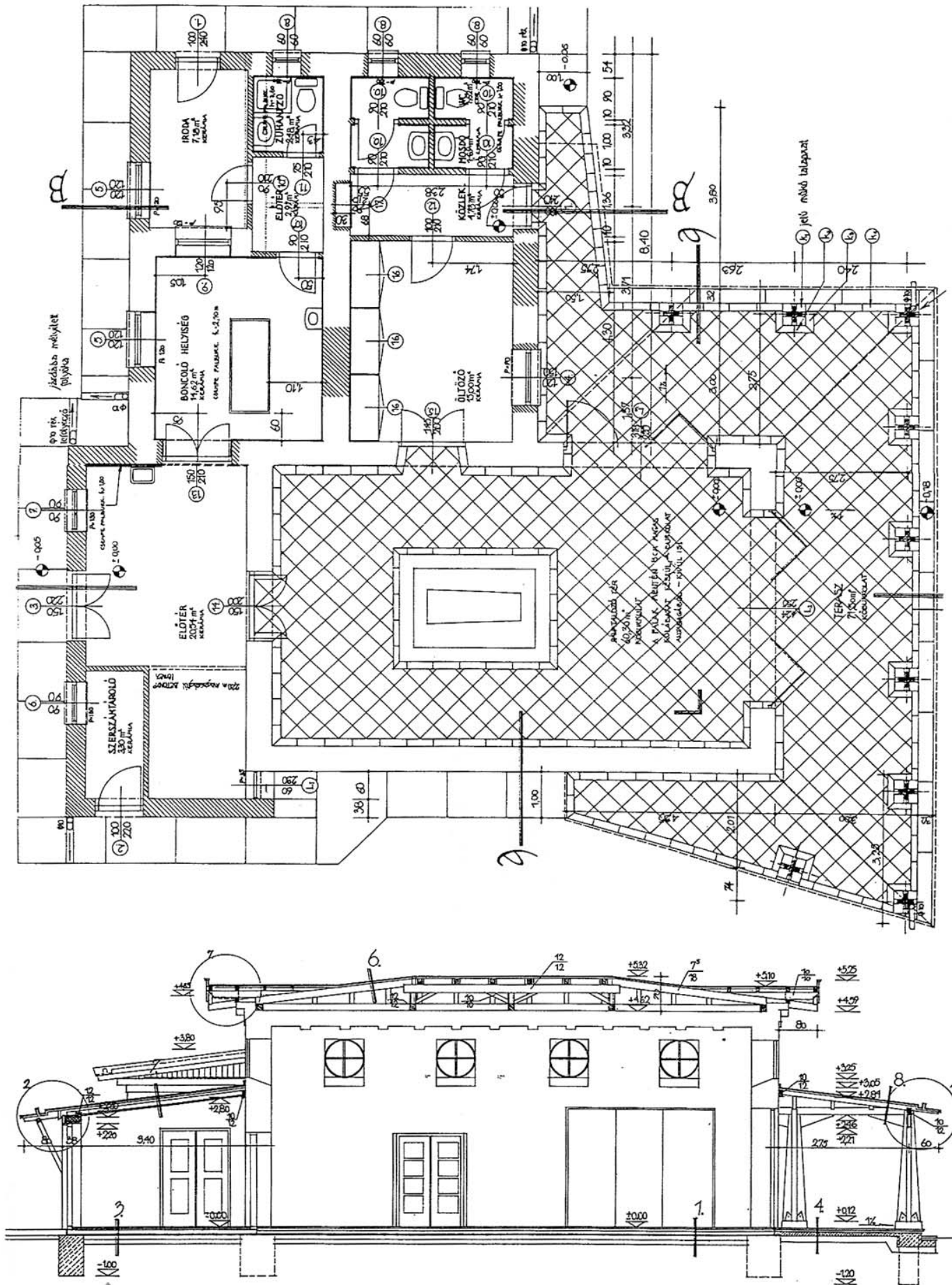
Boldizsár (1991), Sebestyén (1993), Domonkos (1994)

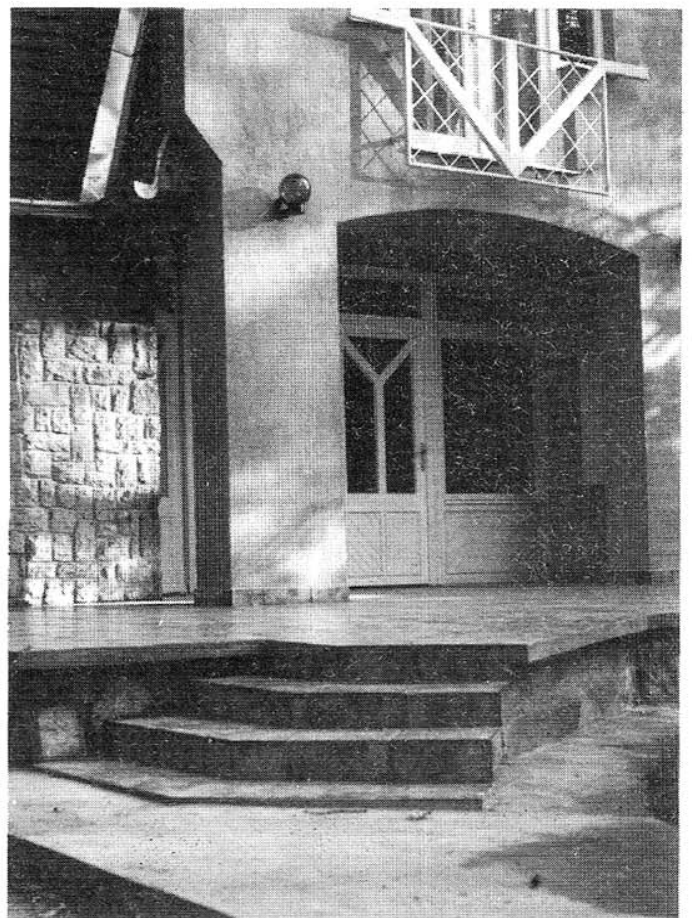
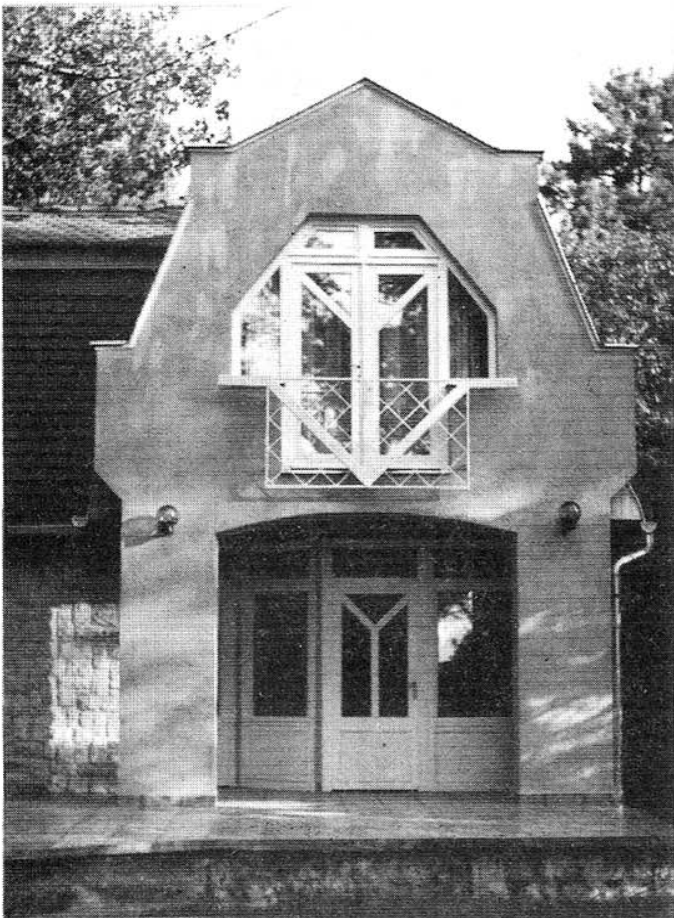
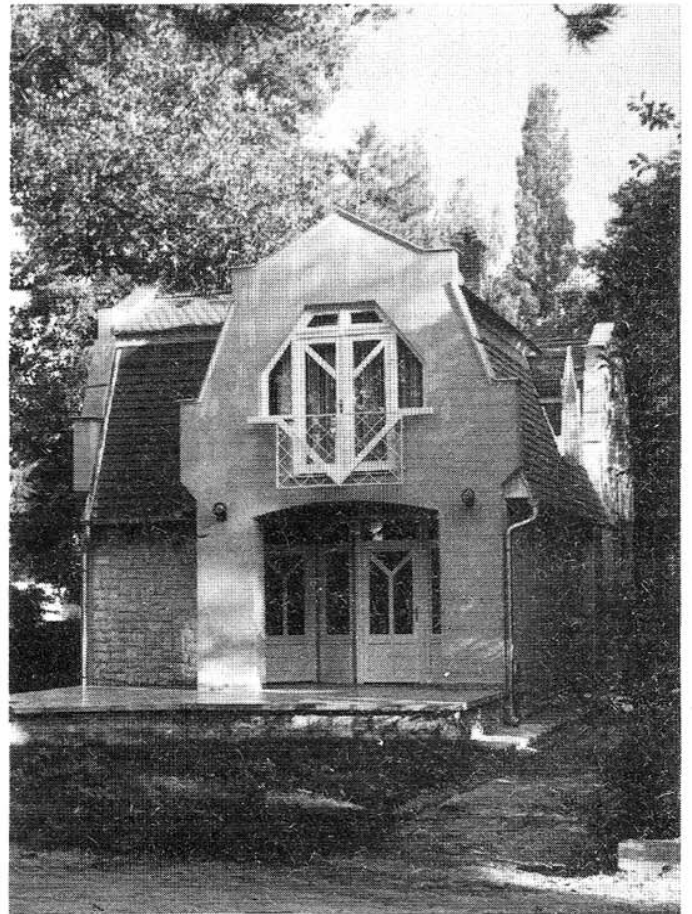
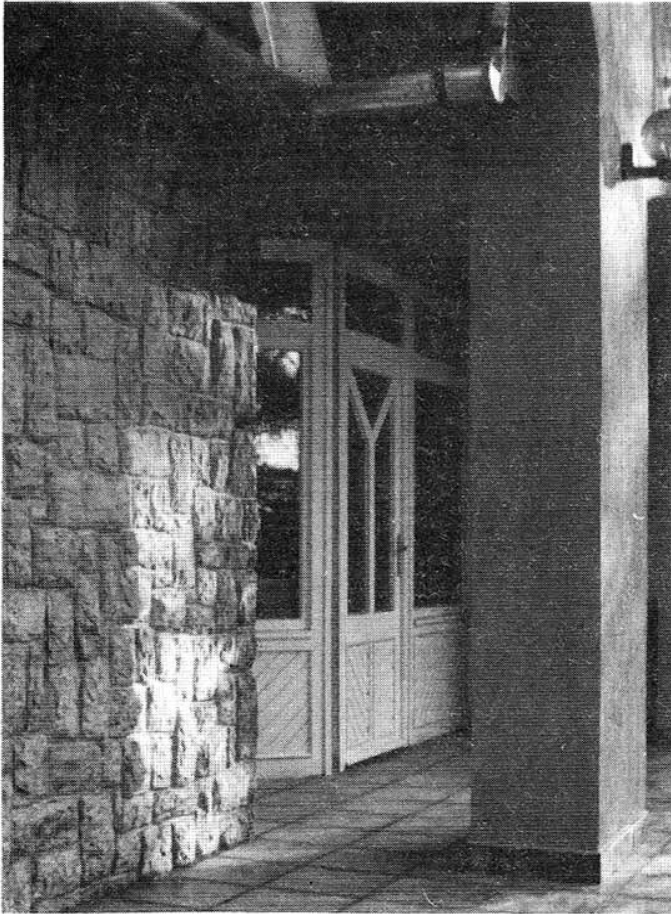
Harmadéves egyetemista voltam, amikor az első vándoriskolás felvételi felhívást olvastam. Izgalmas kezdeményezésnek látszott, persze nekem akkor még az egész egyetem utáni világ nagyon távolinak tűnt.

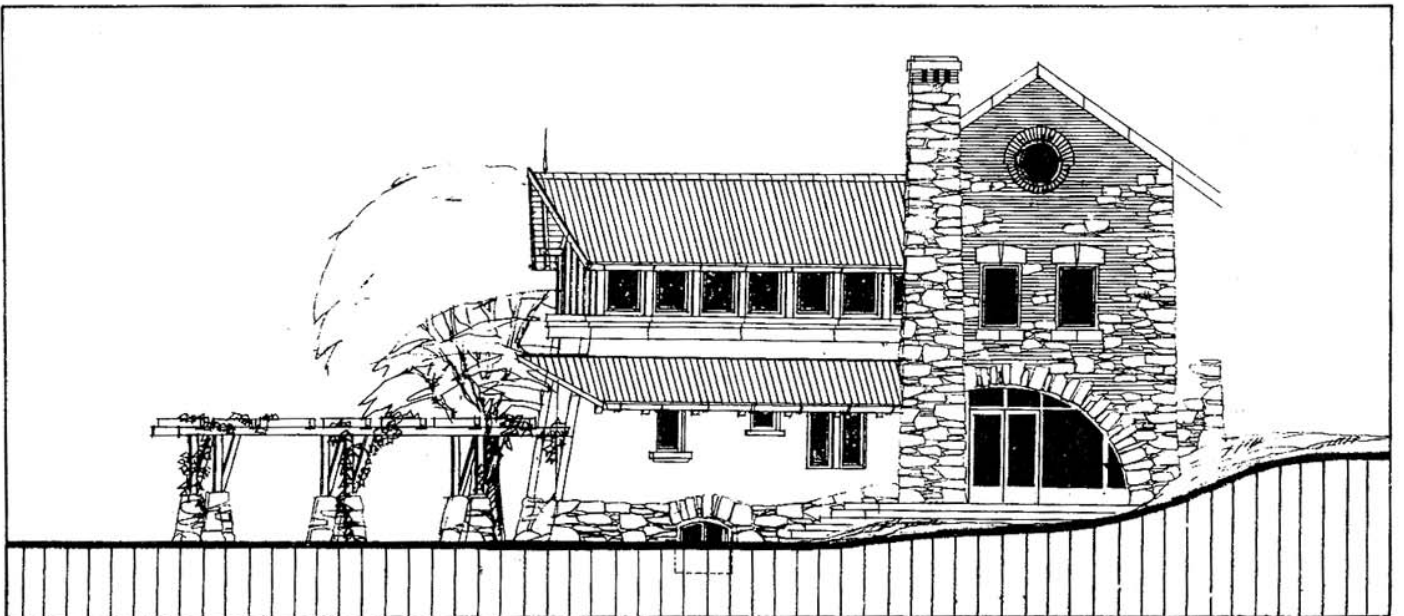
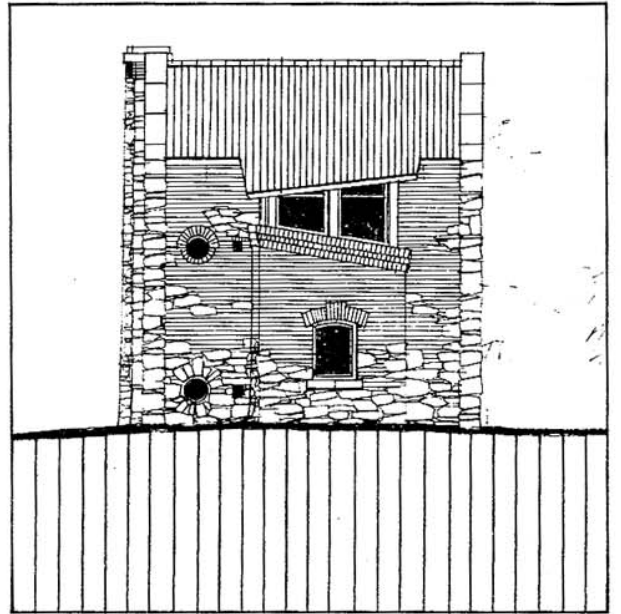
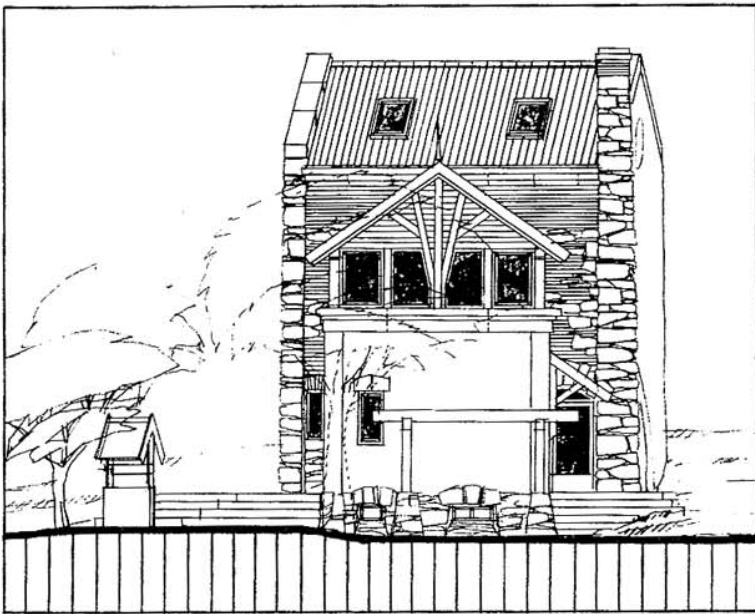
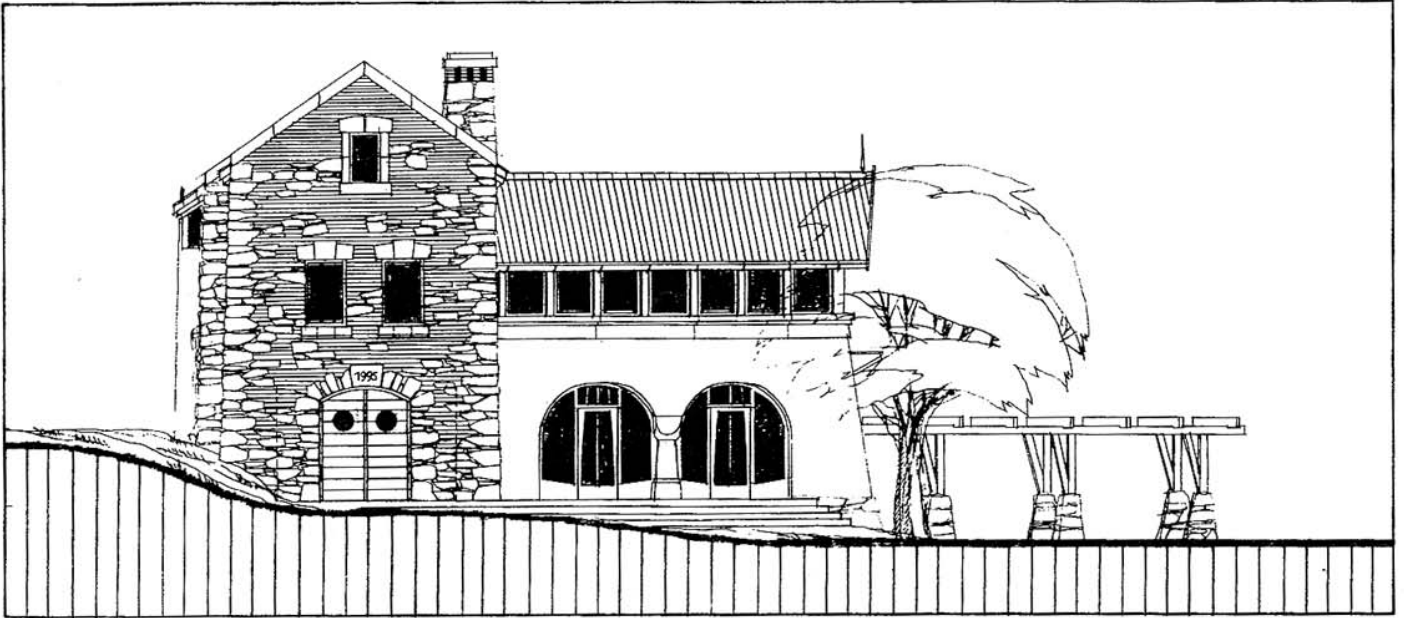
Végzősként konzulensem – mesterem, Cságoly Ferencet kérdeztem, mihez fogjak a diploma után. Ő azt javasolta: néhány évig mindenképpen valaki „nagy-mester” mellett dolgozzam.

HOLECZ JÁNOS
SZERENCÉS, RAVATALOZÓ
FELÚJÍTÁS ÉS BŐVÍTÉS,
VÁNDORISKOLAI
DIPLOMAMUNKA
TERV: 1992-94
KIVITEL: 1993-94

A zsüri – Kamps Miklós zárszavát tartja, mellette balra Dr. Böhönyei János

1991 nyarán frissen végzett építészként néhány – nem igazán tetsző – állásajánlatot elvetve találkoztam ismét a vándoriskolai pályázat kiírásával. Már csak két hét volt a határidőig, de jött az ős, valamit tenni kellett, és én úgy döntöttem: megpróbálom.

A sikeres felvételi után először az AXIS-ban dolgoztam Salamin Ferenc mellett. Indításként – úgy érzem – sokat kaptam és tanultam tőle, illetve az iroda többi tagjától. Ez jelentett olyan apróságokat, hogy hogyan kell kinéznie, és mit kell tartalmaznia egy-egy adott tervnek; kikkel és mit kell egyeztetni a munka során, de jelentett persze építészeti kérdéseket vagy emberi magatartást, viselkedést adott helyzetekben.

Jó volt, hogy nem túl nagy a korkülönbség mester és tanítvány között, ugyanakkor nehezen tudtam megszokni Sala kicsit kimért, talán túl hivatalos stílusát. Emögött persze egy tudással és energiával teli ember állt, akinek félmegjegyzéseiből is sokat tanulhattam.

Érdekes és jó munkákon dolgoztam. Első állomásként jó volt Pesten a Makona Egyesülés keretén belül tevékenykedni, mert itt sűrűsödnek az események, itt a legtöbb az információ az Egyesülés, de az azon kívüli világ életéről is.

A KAPOSTERV – mint egy nagy család. Ehhez biztos hozzájárul az iroda helye is, hogy egy önálló, udvarral bíró házban van, de nyilván elsősorban az ott dolgozó emberektől függ a hangulat. Már odaérkezésünk napján, sőt másnap is nagy lakomák voltak (Halas Iván vándorbúcsúja, majd egy névnap köszöntő), és ez a jó hangulat egész nyáron át tartott. Persze hogy nyár volt, hogy egy vidéki városban laktam és dolgoztam, mind hozzásegített ehhez. Reggel felültem a biciklire, legurultam a dombról, és már benn is voltam az irodában. Este ugyan fölfelé kellett tekerni – no de akkor már hazafelé ment az ember.

Mikor a vándoriskolát elkezdtem, egy gyerekünk volt, s a végéig született még másik kettő. A vándorlás során végig jött velem a családom is.

Mesterem, Lőrincz Ferenc az együtt töltött időt tekintve nem foglalkozott sokat velem, de ha nem is volt jelen éppen, mindig éreztem, hogy figyelemmel kíséri, amit csinállok. Jó volt, hogy rögtön az első héten elvitt a balatonpartra, megmutatta a házait, s közben egy jót beszélgetve kezdtük megismerni egymást. Az, hogy önállóan, majdhogynem a mélyvízbe dobva hagyott dolgozni, pihentető és felszaba-

dító volt, különösen azután, hogy az AXIS-ban Sala erősebb befolyása hatott rám. (De az meg akkor azért volt jó.)

Kaposvár, és a környező somogyi-zselici dombok sok-sok kirándulás és biciklizés emlékeként is megmaradnak bennünk. Szenna, Bárdudvarnok, Almamellék, Somogyhát-ság, a kaposdadaai arbotérum; a fürdés a Töröcskei-tóban vagy a Desedán azóta is eszünkbe jutnak. Akkor volt itt utolsó vándorállomásán Rácz Tamás (*Körte*) is, akitől, mint végzős vándortól, szintén sokat tanulhattam; emlékezetes Kamps Miklós atyai szeretete és véget nem érő történetei az ebédek közben. És a többiek, akiket még hosszan lehetne sorolni – a KAPOSTERV-ben az emberek egymásra figyélése nagy többletet, többlet-energiát ad a munkák végzéséhez is.

Pécsre, Dévényi Sándorhoz kicsit félve mentem. Makovecz Imre mellett az ő munkáit ismertem korábbról is; mindig is érdekelt, ki az az ember, aki ezeket csinálja. Ugyanakkor ilyen nagy mester mellé menni dolgozni – ehhez bátorság kellett. Végül is nagyon jó kapcsolatba sikerült kerülnünk, önálló munkát is kaptam Tőle – ami az öregebb vándorok szerint korábban nemigen volt szokás – és amit rábízott, igyekeztem becsülettel elvégezni. Talán ezért is ajánlotta fel a fél év elteltével, hogy szívesen lát munkatársaként, és nekem fájó szívvel kellett nemet mondanom, hiszen távoli célom az volt – és most is az – hogy egyszer majd szülővárosomban, Balassagyarmaton éljek és dolgozzam.

Pécs gyönyörű város – bár teljes, szinte mediterrán szépsége csak tavasszal, gyümölcsfavirágzáskor mutatkozik meg. Mi télen voltunk ott, de azért így is jó visszagondolni az ott töltött hónapokra. Éppen a pécsi fél év után született meg második fiunk, s már övele együtt költöztünk újabb állomáshelyemre, Kecskemétre.

Megint egy vidéki város, sajátos hangulattal, az irodában sok fiatalal, jó társasággal. Sajnos, röviddel megérkezésem után az irodán belül feszültté vált a „főnökök” és beosztottak közötti viszony. Ezt én, félig kívülállóként, újonnan odacsöppentként furcsán éltem meg, hiszen egyrészt a beosztottakat is megértettem, másrészt többi mesterem elbeszéléseiből jól ismertem azokat a gondokat is, amikkel a főnökök küszködtek.

Farkas Gábor személyében egy sok tapasztalattal rendelkező, nagy tudású mestert ismertem meg, aki igyekezett tudása legjavát átadni és segítségemre lenni; aki velem szemben korrekt és határozott volt. Örömmel hallottam utóbb, hogy az irodán belüli feszültségek átalakulások árán ugyan, de feloldódtak.

Sok, és érdekes munkán dolgoztam. Nyár lévén, megint sokat kirándultunk, pályázatokat csináltunk, biliárdoztunk vagy leruccantunk a Balatonhoz – zajlott itt is az élet. Dolgoztam számítógépen is – amit korábban nem tartottam sokra. Itt rájöttem, hogy ha ésszel használja az ember, és ura tud maradni a gépnek, s nem az uralkodik őfelette, akkor igen hasznos segítő társ lehet. De azért oda kell rá figyelni.

Végül ismét Budapestre, Ekler Dezső mellé jöttem dolgozni – azzal a titkos szándékkal, hogy talán innen sikerül a legkönnyebben hazafelé mozdulnom. Emellett persze nem kis részben Dezső – számomra akkor még nem igazán ismert, de töredékeiben is igen érdekesnek ígérkező – gon-

dolgozómódja és építészeti világa is vonzott. *A legjobb Makovecz-tanítvány* – hallottam már róla; hatalmas mennyiségű tudás birtokában van, és tudásából Mestereim közül bizony ő adott át legtöbbet.

Itt is gyorsan sikerült belerázódnom a csapatba, megtaláltam a helyem, jól érzem magam – olyannyira, hogy jelenleg is itt dolgozom, vállalva a lakó- és munkahelyem közötti ide-oda utazgatást is. Egy nagy munka, a neszélyi Borászati Üzem *kettes számú* embereként tanultam rendkívül sokat, talán többet, mint az egész vándorlás alatt.

És itt, a vándorállomásokon végignévezve ki is derül a vándoriskola egyik hibája is. Fél év alatt ritkán fut át egy munka a tervezés kezdetétől az épület megépüléséig. Mindenütt csak a folyamatok részeit ismeri meg az ember, de a kép nem áll össze egészé. Az egyik helyről az engedélyezési terv elkészülte után odébb kell állni, a másikba egy kiviteli terv kellős közepén csöppen oda a vándor. Az Ekler Építészirodában töltött most már több, mint egy év alatt volt lehetőségem rá, hogy egy munkát teljesen végigkísérjek.

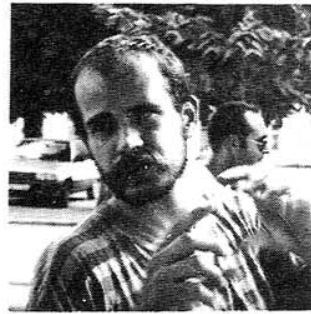
Persze, ha egy-egy helyen több időt töltene a vándor, akkor a vándorlás időtartama nyúlna túl hosszúra. Abból pedig a két és fél – három év bőven elég. Mi elég kalandozó természetűek vagyunk, de azért az ötödik költözködéskor már éreztünk némi fáradtságot-fásultságot.

A félévenkénti változások ugyanakkor nagyobb változatosságot kínálnak. Ilyen rövid idő alatt ennyi irodát, ennyi embert megismerni más módon lehetetlen volna.

És bár ezek a cégek Egyesülésbe tömörülnek, és elkötelezik magukat az organikus építészet eszméi mellett; akkor is mindegyik más és más. Máshogy szerveződnek, máshogyan szerzik meg és osztják el a munkát, mások a munkamódszereik, más a főnökök és beosztottak viszonya, más az építészeti felfogásuk, másképp osztoznak a pénzen, stb.

Olyan a vándoriskola, mint amikor az étteremben valaki végigkóstolja az étlapot. Vagy legalábbis egy részét. És amikor az evésnek vége, eldöntheti, melyik ízlett a legjobban. Amikor a vándoriskolának vége, és egyszer netán – akár saját céget alapítva – az embernek a saját lábán kell megállnia, választhat a látott minták közül, hogy hogyan szeretné csinálni. Vagy ha netán egyik sem tetszett, akkor kitalálhat egy újat.

Szóval jó volt vándornak lenni, jó az is, hogy már véget ért, jó látni, hogy vannak, akik utánunk jönnek és folytatják a sort, és jó tudni, hogy talán lesznek, akiknek egyszer mi adhatunk majd valamit, valamikor.

Litkei Tamás (1966, Debrecen)

Diploma: BME Építészkar, 1991

Vándorlás:

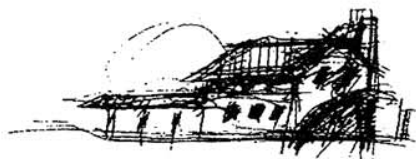
AXIS Kft., Budapest (Salamin Ferenc)
KVADRUM Kft., Budapest (Zsigmond László)
KAPOSTERV, Kaposvár (Kampis Miklós, Lőrincz Ferenc)
FORMA RT., Keszthely (Jankovics Tibor)
Farkas és Guha Kft., Kecskemét (Farkas Gábor)
1994 őszétől: Szombathelyen, Építőmesterek Bt. – (Gácsi Józseffel és Bukits Zoltánnal).

Főbb, a mesterekkel közös munkák:

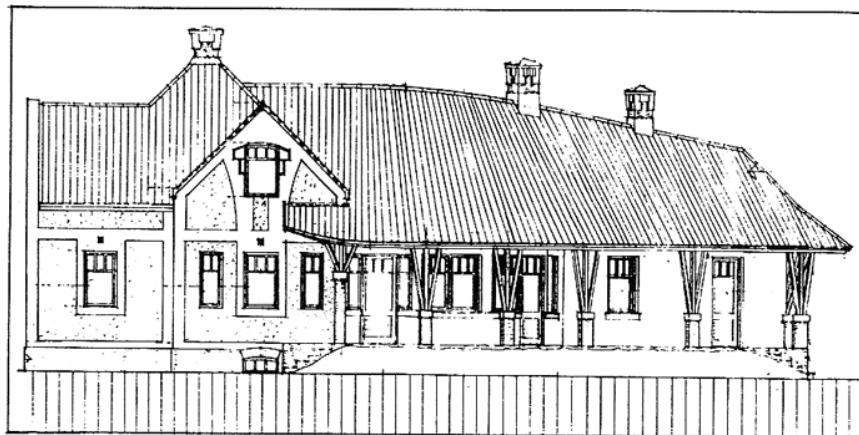
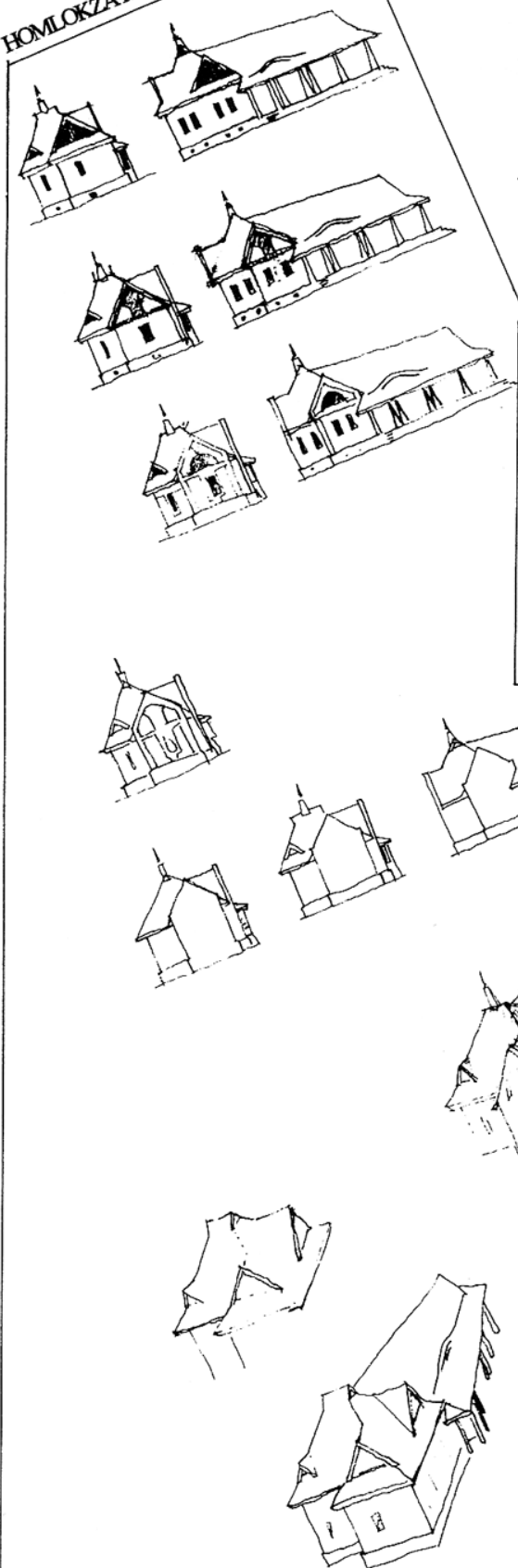
1991 Micheller-ház, kiv. terv Salamin Ferencsel
1992 Szabadka, népház, kiv. terv Zsigmond Lászlóval és Balassa Endrével
1992 Balatonöszöd, kormányüdülő, kiv. terv Lőrincz Ferencsel és Sziklai Ákossal
1993 Toponár, tornaterem – eng., és kiv. terv Sziklai Judittal és Troll Istvánnal
1993 Nagykanizsa, könyvtárpályázat Kampis Miklóssal, Sziklai Judittal és Troll Istvánnal
1993 Keszthely, vitorlásokikötő – tanulmányterv Jankovics Tiborral
1993 Keszthely, sétáló utca burkolatterve – eng., kiv. terv, művezetés Jankovics Tiborral
1993 Badacsonytomaj, Csikós-ház – eng. terv Jankovics Tiborral
1993 Szolnok, Vám- és Pénzügyőrség, irodaház – eng. és kiv. tervek Öveges Lászlóval
1994 Városvölgy, családi ház – eng. terv Farkas Gáborral
1994 Kecskemét, természetvédelem háza – tanulmányterv Farkas Gáborral
1994 Kecskemét, orvoslakások és rendelők – eng. terv Farkas Gáborral

Fontosabb saját munkák:

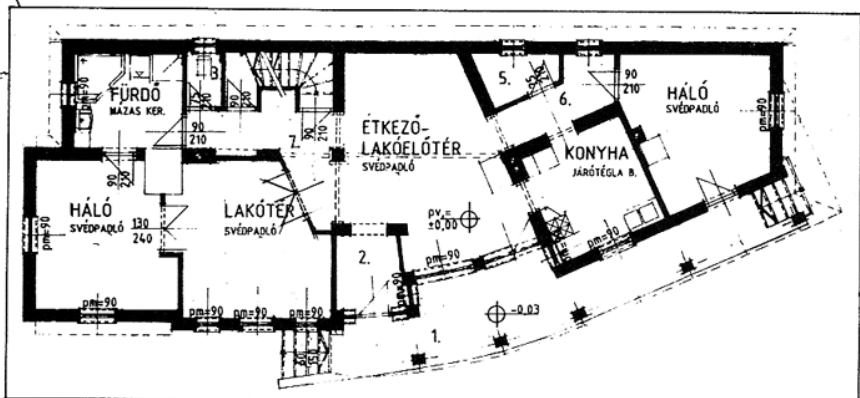
1992 Tóth Péter háza Sződön (megépült)
1992 Törökkoppány, játszótér, (megépült)
1993 Nyaraló felújítása Csupakon (megépült)
1993 Lakásbővítés és átalakítás, Debrecen (megépült)
1994 Rátót, büfé-boltok – terv (Gácsi Józseffel)
1994 Rábahidvég, horgászcentrum – terv (Gácsi Józseffel)
1994 Szentgotthárd, rendőrkapitányság felújítása – terv (Gácsi Józseffel)
1994 Szombathely, családi ház bővítése – terv (Gácsi Józseffel)
1995 Nemescsó, tsz-iroda átépítés, terv (Gácsi Józseffel)
1995 Saját családi ház terve

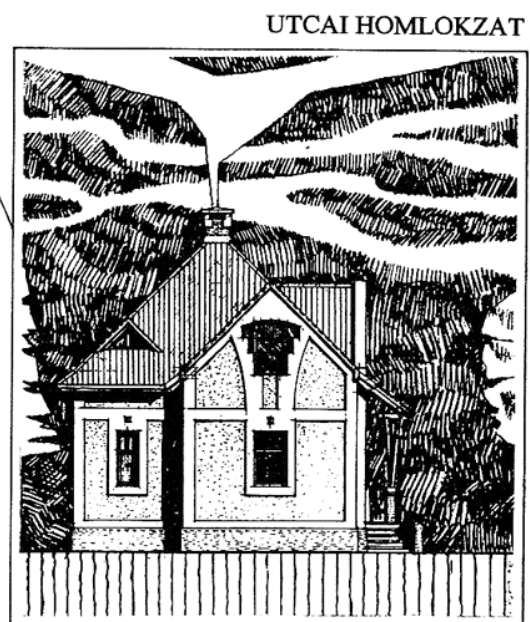
HOMLOKZATI-ÉS TÖMEGVÁZLATOK

UDVARI HOMLOKZAT

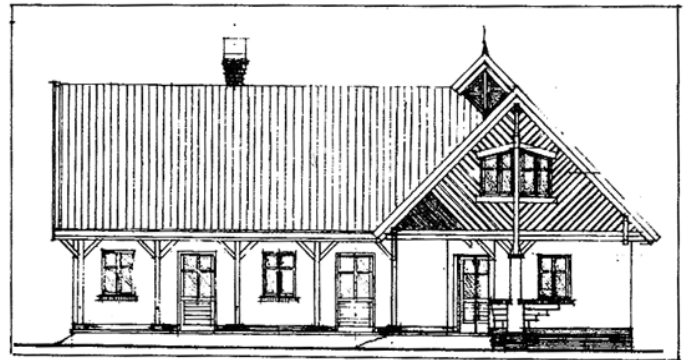
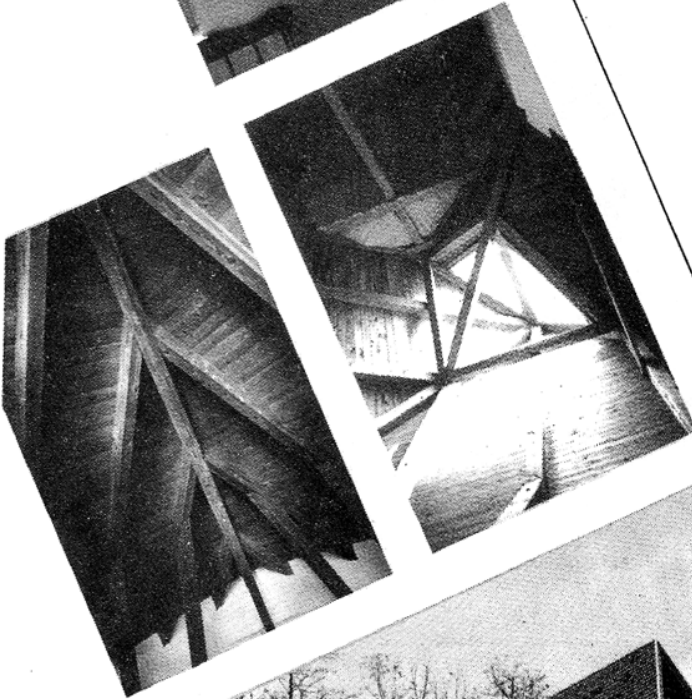
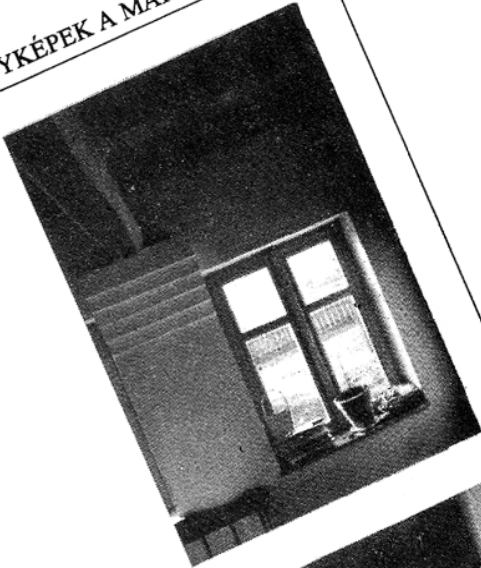
FÖLDSZINTI ALAPRAJZ

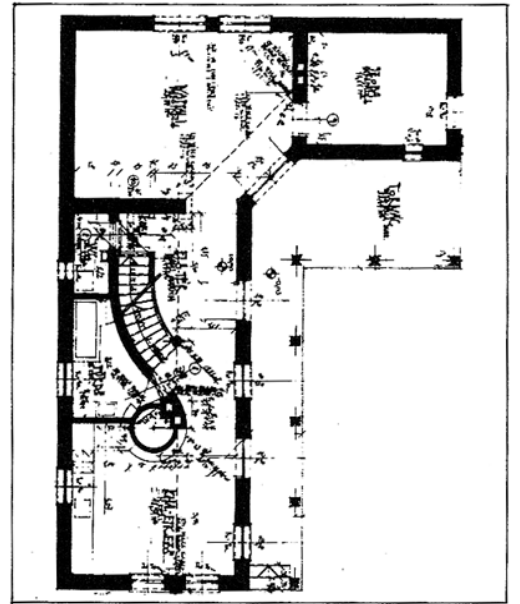
UTCAI HOMLOKZAT

SAJÁT HÁZAM VÁZLATAI
ÉS TERVEL, 1995
SZOMBATHELY, FADRUSZ UTCA

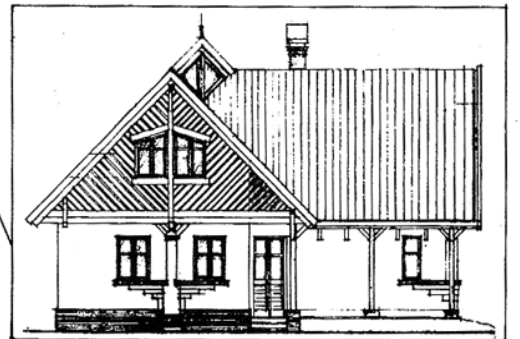
FÉNYKÉPEK A MAI ÁLLAPOTRÓL

ÜDVARI HOMLOKZAT

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ

UTCAI HOMLOKZAT

TÓTH PÉTER CSALÁDI
HÁZA SZÓDÓN

DIPLOMAMUNKA

TERVEZÉS: 1991
KIVITELEZÉS FOLYAMATBAN

A konferencia résztvevői a diplomaosztást követően a gerébi kúria előtt.

Alapvetően lusta és kényelmes ember vagyok, márpedig tapasztalatot és tudást szerezni csak munkával és küzdelmesen lehet, ezért számomra minden megszerzett tudásmorzsa egyben lustaságom legyőzését is jelenti. A vándoriskola három éve folyamatosan igen jó lehetőséget biztosított arra, hogy ezt a diadalt újból és újból átélhessem.

Az első és a legfontosabb döntés az volt, hogy végigcsinálom a vándoriskolát, és inasként csinálom végig az összes ezzel járó következménnyel együtt. Azonban a fél-évenkénti költözés, az új és új helyek, emberek a lassan, de biztosan növekvő család olyan feladatokat jelentettek, amelyeknek a megoldásával járó küzdelem mindig felvetette a kérdést lustaságom számára, hogy miért is csinálom én ezt.

De ha a közösségekre gondolok, amiket megismertem; a mesterekre, munkatársakra, akikkel együtt dolgoztam, s akik bizalommal, előítéletmentesen elfogadtak, eszembe jut, amit megmutattak nekem: azt a türelmet, és a másakra való odafigyelést, ami egy közös munka elvégzéséhez szükséges. És visszaemlékezem, hogy milyen nehéz volt eljőnni ezekből az irodákból.

Ha a szabadiskolára gondolok, eszembe jut az a küzdelem, amit az antropozófia okoz, és amit e tárgyban folytatott tanulmányaim során éltem át. Ez a közép helyzete. Egy kettősség átélése – nem elhinni, de nem is megtagadni – úgy, hogy nyakig benne maradjak az egészben.

És eszembe jut megint a lustaságom, ha ránézek az azóta felnyitatlan könyvekre...

És ha a végzett munkára gondolok, eszembe jut az első és az utolsó terv, amit vándorlásom alatt rajzoltam, és látom a változást. Eszembe jutnak a munka közbeni viták, beszélgetések, és az ellesett fortélyok. Eszembe jutnak a tárgyalások, a művezetések, és az, hogy tudom, hogyan működik öt különbözőféle módon öt építésziroda. És persze eszembe jutnak az éjszakák is, és megint a lustaságom.

Így tehát, ha visszanézek erre a három évre, amit a fent említett belső természetemmel végig küszködve töltöttem el, csak azt mondhatom: Ez bizony jó multság volt, köszönet érte mindenkinék!

Simcha Yom-Tov NŐISÉG AZ ÉPÍTÉSZETBEN

Dália-kibuc, 1994 október 30.

Tisztelt Kampis kolléga

Az Országépítőjüket közelről megismertem (Makovecz Imrével való ezévi, júliusi találkozásunkkor egy-két maréknyi anyagot kaptam – azelőtt is váltottunk néhány levelet), és nagy lelkesedéssel, elbűvölve böngésztem újból és újból.

Egészen megrendít, mert én is efféle kóskárolyi vagyok, és azon a mesgyén járok, amit maguk is taposnak – habár egy oldal-ósvényen, és nem pontosan a magukén – de párhuzamosan, és különösen a filozófiai megokolásnál nagyon közel.

Be is próbáltam tolakodni maguk közé (Makovecczel tárgyaltam erről), már csak azért is, mert tudom (nem mondták, de érzem), hogy maguknak is fáj, hogy túl egyhangzásra tevékenykednek a kóskárolyiak. Legalábbis Makovecznek ez bizonyára fáj. Ő bizonyosan kívánja, hogy kövessék őt, de mindenki a maga lábával. Tolakodni merek még azért is, mert én nagyon közel érzve magamat, mégis rokon ósvényén járok.

Itt küldök egy cikket, szeretném, ha kinyomtatnák. Nagyon érdekelne, hogyan reagálnának a maguk-féle kollégák.

A vándoriskolájuk is nagyon érdekel. Azt hallottuk róla, hogy: ... ha az intézményes építőművészet (az egyetemen) nem tudja lenyelni azt, amit a kóskárolyiak csinálnak, akkor megteremtik a saját maguk intézményét.

Éppen azon töröm mostanában a fejem, hogy ha az egyetemen (Technion – Israel Institute of Technology) vagy máshol is, ahol építészetet tanítunk; ha egy diák, akit hóbortosnak vélnék, kerekded formákat rajzol, azt mondják neki, hogy *hagyj békét nekünk*, és elküldik, mit lehet csinálni azzal a fiúval vagy lánnyal.

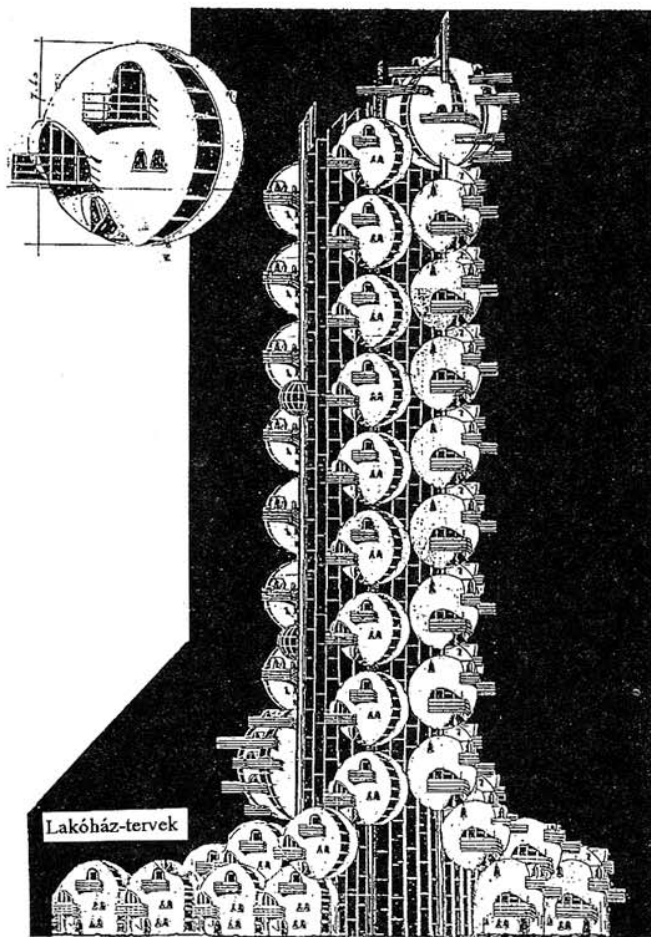
Habár a technológiát nagyon akarják, a filozófiát, a nőies szempontot nem tudják lenyelni.

Befejezésül: nagyon örültem, amikor megtaláltam a folyóiratukban a kétszeri hivatkozást a Babba Máriára, a termékenység női istennőjére (ellentétben a Szűz Máriával, akit a férfias kereszténység nem engedett be a szent isteni Pantheonba, mielőtt nemiségét kitisztították és szűzzé tették volna), merthogy a termékenység és az azzal járó öröm egy mocskos dolog a mi nemiségétől megfosztott, kiherélt vallásunkban – mindhárom egyisten-vallásban. Én is foglalkozom ezzel, már írtam is vagy három cikket, ami a mi, zsidók legnagyobb ünnepünkkel foglalkozik, a *hosszúnappal* (Yom Kippur), amely – mint az kiderül – a szaporodás istennőjének (Astarte) az ünnepe. Az idők folyamán ezt is kiherélték, megtisztították nőiességétől, és bekenték temérdek szentséggel, mert ugye ez felel meg a férfi-anya-Krisztusnak. Habár mindez meg van írva a Bibliában és a Talmudban is, de a rabbinátusnak sikerült mindezt eltussolnia. (Érdekes, hogy a muzulmánoknál ugyanez történt a Kaaba szent kövel.)

Bocsásson meg, hogy szabadra eresztettem a pennám.

Tisztelettel

Simcha Yom-Tov

A NŐISÉG VONATKOZÁSAI ÉS PSZICHOANALITIKUS MEGFONTOLÁ- SOK AZ ÉPÍTÉSZETI TERVEZÉSBEN

A technológia evolúciója a hatalmas gépezetekkel vette kezdetét. A gép és az általa felhasznált energia lépcsőről lépésre lett egyre kisebb, míg ma már egészen kicsiny léptékekkel találkozunk, mint például a számítógépek esetében.

Az építésben is csökkent a felhasznált anyag és energia mennyisége, ha sokkal kisebb arányban is, mint a gépeknél. A hagyományos építkezésnél még mindig irtatlan anyag- és energiamennyiségeket alkalmazunk, de az óegyiptomi falak koncepciója már a múlté. A beton lehetővé tette, hogy a falak vastagságát jelentősen csökkentjük, ám ezek még mindig igen súlyosak, és – bizonyos építészeti stílusok esetében – szándékosan hangsúlyosak, eltűzöttak. A minimalizálás folyamata valahol megtorpant.

A felhasznált anyag és energia mennyiségének minimalizálása helyett a fejlett technológiák, a *high-tech* felé mutató trend azt eredményezte, hogy az épület technikai fejlettsége és felszereltsége került előtérbe, ezek a jellegek pedig a funkció szolgálatában állnak. Az ilyenfajta *kiállítás* lenyűgözi a belépőt, hiszen a legmagasabb szintű szolgáltatásokat biztosítja. Az épületek és egyéb ipari létesítmények építésében történő valódi haladás azonban

- a költségek
- a munka,
- a felhasznált anyag csökkentését jelenti, s ebben feje-

ződik ki ökológikus minősége. Amint Buckminster Fuller mondta: „*ha meg akarod állapítani egy épület technológiai fejlettségi szintjét – mérd meg a súlyát!*” Ez a paraméter azonban nem szerepel a *high-tech* célkitűzései között. A technikai felszereltséggel való hivatkozás pedig – ahelyett, hogy azt védőn beágyazná az épület tömegébe – újabb komoly tartóssági és igénybevételi problémákat vet fel.

A vasbeton és a vele kapcsolatosan létrejött építési eljárások lehetővé teszik számunkra, hogy a fenti ökológiai elvet soha eddig nem látott mértékben érvényre juttassuk.

E bármiféle *öntőforma* nélkül épült épületek morfológiájával és további tervezési egyszerűsítésekkel eljuthatunk természetük legkifinomultabb értékeihez.

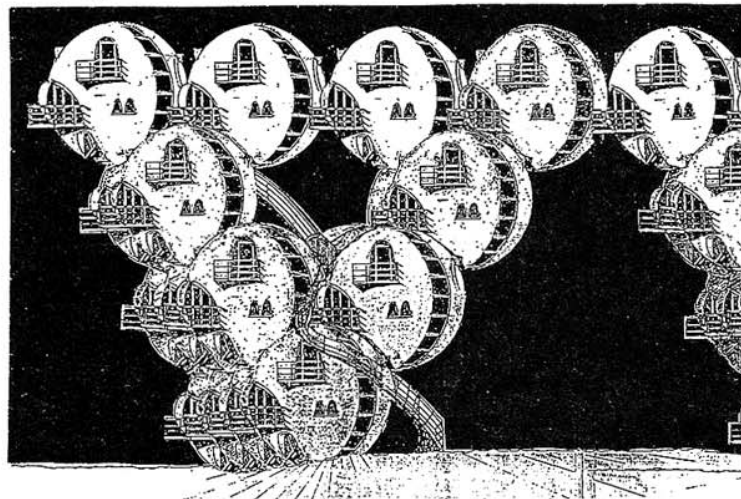
Mielőtt hozzáfogunk egy ház megtervezéséhez, utána szoktunk nézni néhány fontos dolognak. Ilyenek az épület elhelyezkedése, rendeltetése, az északi irány, a költségelő-irányzatok, az év és a nap különböző szakaszaiban való használat; a lakók vagy felhasználók száma és különleges igényei; a földrajzi helyzet, mely meghatározza az éghajlatot; a kulturális környezet, mely még a kapuk magasságát is befolyásolhatja – Japánban például a népesség jellemző átlagos testmagassága folytán alacsonyabb ... és más adatoknak is, amiknek csak birtokába juthatunk. Ezen információk alapján kaphat csak szárnyra teremtő képzeletünk, s ezek vezetnek majd munkánk során.

A felsorolt, s a többi, itt meg nem említett adatok között egyre nemigen gondolunk, pedig meghatározó jelentősége van az épület megfelelő működésében, és a lakók vagy használók életében; s ez az *emlékezet*. Elsősorban pedig azok az emlékek fontosak, melyek személyiségünk alakulásának meghatározó időszakában, az anyaméhben töltött kilenc hónap, s a születést követő követő három-négy év során keletkeztek.

Ezeket az emlékeket nem lehet eltörölni. Agyunk számítógépének billentyűzetéről hiányzik a *Delete*-gomb. Nincs elveszett, letörölt adat, hacsak katasztrófa, betegség vagy baleset következtében nem.

E periódus emlékei lassan süllyednek tudatunk legmélyebb rétegeibe, ahol rejtve maradnak, és várják, hogy *sorra kerüljenek*.

Még ha nem is vagyunk e legkorábbi emlékeink tudatában, viselkedésünk, cselekedeteink összhangban állnak velük. A gyermek ringatózás, hintázás iránti vágya – a pszi-

chológusok feltételezései szerint – azokban a kellemes emlékekben gyökerezik, melyek még a méhben, az anya járásakor szerzett élményekkel kapcsolatosak. A gyermekek vissza akarnak kerülni ebbe a kellemes állapotba. Nekünk, felnőtteknek a lengés, ringás nemegyszer szédülést okoz, a gyermek ezirányú emlékei azonban még jóval frissebbek.

Még az a játék is, amikor a leterített asztal alá, a kertben egy ládába – tehát szűk, sötét helyekre bújnak, visszavezeti őket abba a lelkiállapotba, amit akkor éltek át, amikor egy hasonlóan szűk és sötét helyen, az anyaméhben voltak.

Még felnőtt- sőt időskorban is megessük, hogy ágyunkban fekvé fejünkre húzzuk a takarót, és belegubózzunk; olyan testtartásban, melyben azt a bizonyos kilenc hónapot töltöttük – esetleg reggel ebben a testhelyzetben ébredünk...

Minden kultúrában megtalálhatjuk e periódus emlékeinek nyomait. A zsidó-keresztény kultúrkörben ez az *Édenkert* története; azé az időszaké, amikor minden szükségletünk biztosítva volt. A *Kiűzetés* a megszületés metaforája; létezésünk minden viszontagságának kezdete. A rómaiak az Aranykorról – *Aetas Aurea* – beszéltek, amikor mindannyiunk, s az egész Emberiség létének első szakaszára; a *boldog idők*re gondoltak. Amikor kijutunk a méhből, felsírunk, és így tesz minden emlőszállat is. Más lények számára, kik például *tojásból* születnek meg, az első léttér szintén *kerekded*. A madarak a legváltozatosabb anyagokból és méretben, de mindig *kerek* fészket építenek...

A pszichológusok azt állítják, hogy szorongásaink és zavarodottságaink nagy része e távoli időkből származik. Különböző technikákkal – hipnózissal és szabad asszociációs módszerrel – megkísérelnek visszavezetni bennünket ezekben az időkbe és ezekhez a tudatalattinkban tárolt emlékekhez, hogy megtalálják nehézségeink, gátlásaink és szorongásaink gyökereit. Ezek a zavarok valami tekervényes és bonyolult módon kapcsolatban vannak bizonyos eseményekkel és helyekkel, amikor és ahol az emlékek keletkeztek, s ha valahogyan hasonló helyzetbe kerülünk, felszínre bukkannak, s befolyásolják viselkedésünket. A pszichológusok – feltételezve, hogy az összefüggés csupán esetleges – megkísérlik megszüntetni a kapcsolatot a kényszer, és a helyzet között, melyben jelentkeznek...

Bizonyára nem megkökkentő, ha feltételezzük, hogy a boldogító emlékek éppígy kiválthatnak megnyugvást és kellemes érzéseket, ha olyan körülmények állnak elő, amilyenekben valaha ezek az emlékek keletkeztek: amilyen például a kerek, befogadó, körülölelő tér. És vajon mi az építész feladata, ha nem olyan terek létrehozása, melyekben visszatérhetünk a születés előtti teljes nyugalom érzéséhez?

Mindennapi életünk és munkánk során persze nem térhetünk vissza a meleg vízbe és sötétségbe, első kilenc hónapunk életterének e fontos vonatkozásaiba. Visszatérhetünk azonban az akkor érzékelt térhez, s e térérzet felidézésével az akkori nyugalmat is elővárásolhatjuk...

Még ha el is kellett hagynunk az anyaméhet, ezt a gömbölyű teret, s ki kellett nyitnunk szemünket, hogy fogalmat szerezzünk a formákról, és megalkossuk róluk általános képzeiteinket – a jungi pszichológia archetípusait – ezek a formai archetípusok is kerekdedek voltak, s ami a legnagyobb szerűbb: folyadékok csorogtak belőlük. Éreztük az édes ízt, a tej zamatát, tapasztaltuk a formák gömbölyűségét, s a gömbölyű formák gyönyörűségeinek tűntek számunkra. A

formák persze magukban nem kellemesek, és nem is visszataszítóak, csupán első megjelenésükhöz kapcsolódó boldogító emlékeink által azok, mert emlékezetünk mélyéről újra és újra e tartalmakkal párosulva bukkannak elő. Ezen a módon alakul ki az is, hogy melyik ételt találjuk ízletesnek, s melyiket nem; itt is személyes életünk eseményei és tapasztalatai érvényesülnek.

Még sokkal később is, amikor anyánk kitérte karját, hogy megöleljen, egy gömbölyű tér fogadott magába bennünket, melyben oly jó volt elmerülni...

A kerekded formákat egyben *lányoknak* is tartjuk. Ezek *női* formák. Születésünk előtről származó benyomásaink anyánk testéhez kötődnek. Legmélyebben gyökerező emlékeink mindannyiunknak, férfiaknak és asszonyoknak egyformán a gömbölyded formákkal kapcsolatosak.

Tényleg: miért van szükség arra, hogy a lehető legkevesebb kerek formát alkalmazzuk, s környezetünkben az egyenes vonalak és derékszögek domináljanak, hogy végül az egész épített környezet, kultúrtáj szögletes legyen?

A választ az építésztől igen távol találjuk meg, de egyes vonatkozásai felfedezhetők az architektúra művészetében is.

Patriarkhális, férfi-elvű kultúrában élünk, de csupán 6-7000 éve. Ezt a kultúrát egy másik, matriarkhális, asszony-elvű világ előzte meg, ahol nemcsak női elsőbbség volt jellemző, de a család és a társadalom középpontjában egyaránt a nőiség, a nő foglalt helyet. Központisége természetes, *biológiai* jellegű volt. Ő volt az élet-adó, az élet létrehozója. Tőle függött a társadalom fennmaradása. A férfi szaporodásban játszott szerepe nem volt kezdetől fogva ismeretes, de amikor már tisztán látták, akkor is nyilvánvaló volt a különbség a kilenc hónapig, s azután is még jónéhány évig tartó anyai, és a csak néhány másodperces apai *funkciók* között.

Mindennek eredményeképpen az ősidők mitológiája (a felsőbb hatalmakról alkotott elképzelésünk) is női jellegű volt. Az antropomorfizált természeti erők az ég, a *Nagy Anya istennői* voltak. E hatalmak imádatában kifejezésre jutott a hála a termékenység Istennője iránt, aki nemcsak életet, hanem ráadásul az élet legnagyobb gyönyörűségét, a szexet adta ajándékkul az embereknek. Nem véletlen, hogy az új patriarkhális kultúra oly ádázul küzdött minden ellen, ami a termékenységgel bármiféle összefüggésben állt. A szexualitás valamiképpen *kívül esett* a határain, a *hatókörén*, nem tartozott a *normális* viselkedésminták közé; nem véletlen, hogy Ádám és Éva kiűzettek a Paradicsomból, s nem vélet

len, hogy e gyönyörűség kertben elkövethető leghatalmasabb bűn éppen az volt, hogy ettek a tudás fájának gyümölcséből, *Éva megismerésének* gyümölcséből, a jó és rossz tudásának gyümölcséből, ahol a rossz a legnagyobb bűn, a nemiség megismerése volt. És ezért a bűnért, az *eredendő* bűnért – nem kétséges – az ember *Évát* tartja felelősnek.

Csak néhány pontot ragadtunk ki a Könyvek Könyvéből, az új kultúra örökségéből és létének vázából. Az egész könyvet átítatja az Emberiség legnagyobb ellensége, az *aszszony*, a *nő* elleni elszánt hadakozás. Az parancsoltatik nekünk, hogy küzdjünk ellene, és nembeli istenségei, az istennők ellen, s romboljuk le oltárait *minden magas dombon és minden zöld fa alatt*. A Könyvek Könyvében *tizenegy* helyen bukkan fel ez a parancsolat. (Ha ugyanis minden magas dombon és minden zöld fa alatt ... az egész országban az Istennő kegyhelyei magasodnának, ... hol lenne hely a hatalmas Férfiisten imádására?)...

Az egész Bibliát – a zsidó-keresztény és a mohamedán kultúra vázát – teljes egészében áthatja a korábbi, nő-elvű kultúra nyomainak eltüntetésére, megsemmisítésére irányuló igyekezet. Nem véletlen a parancsolat: *ne ismerj élőlttem más isteneket*. Az emberek ugyanis *ismertek*.

E fenti néhány utalást azért ragadtuk ki, hogy kultúránk férfi-jellegét megmutassuk és szemléltessük. E férfi-elv azonban nemcsak a vallás körvonalában uralkodik; semmiel sem enyhébb formában bukkan fel és érvényesül a világi, sőt a felvilágosult szemléletben is. Kijelentései a társadalom alaptételeinek minősülnek, szemlélete és rendszere pedig a társadalom természetes struktúrájának, nem pedig az uralkodó hím indoktrinációs törekvéseinek.

Az építészetben szintén a hímuralom kifejeződésével; szögletes és derékszögű morfológiával találkozunk. Ritkák az íves vonalak, a kerek formák.

A kevés gömbölyű forma meglelte is csupán a nagy terek lefedése, nem pedig valamely nőiség megnyilvánulása iránti igénynek köszönhető. Az emberek azonban érzékelték e formák nőiségét, és tornyokkal, minaretekkel; a férfi-jelent metaforáival igyekeztek elnyomni ezeket a jellegeket.

E lapokon – úgy tetszhet – a nőiség kapott hangsúlyt. A cél azonban nem egy feminista, csupán egy kiegyensúlyozottabb, „igazságosabb” építészet megteremtése, mely a társadalmi valóságot, nő és férfi együtt-létezését fejezi ki és testesíti meg.

E megközelítéssel a bevezetőben felsoroltaknál sokkal kifinomultabb tervezési módszerekkel közelíthetünk az épí-

tóművészet felé, s figyelembe vehetjük az ember születés előtti – primordiális – élményeit, tapasztalatait is. A pihenés és a kényelem sokkal magasabb szféráit hódíthatjuk meg, ha a belső tereket az emberi személyiség történetének teljes ismeretében alakítjuk ki, és a női-férfi-teljesség igényeire igazítjuk.

Az anyával való kapcsolat, mely a méhben veszi kezdetét, alig csökkenő intenzitással folytatódik a születés pillanata utáni időben is. Az első lépés, hogy az újszülöttet az anya keblére helyezik, – a modern kórházak szülészeti osztályain is egyre elterjedtebb ez a szokás – hogy a baba megnyugodjon a születés megrázkódtatása után. Az anya szívverése ezt jelenti számára: *nem vagy távol a helytől, ahol eddig éltél. Lehet, hogy túl sok most a fény, és a langyos víz is hiányzik, de legalább a hang, a soha nem halkuló zene ugyanaz...*

A gyermek azonban megnő. Mozogni és csúszni-mászni kezd, majd menni, járni akar, s felfedezi a számára új világot. Ha megijed, anyjához szalad vissza. A kíváncsiság azonban újra és újra arra készíti, hogy elinduljon. Felfedezi, hogy a szabadság – ha eleinte ijesztő is egy kicsit – jó és hasznos dolog. Anyjával való kapcsolatát ezért valamelyest megnyitja, fellazítja. Elveszít valamit, és cserébe kap valami mást; az anya ideiglenes elvesztése helyett a szabadságot. Az új tapasztalatok megszerzéséhez fel kell adni a régi tapasztalatokat, s a belőlük kifejlődött viselkedésmintákat.

Ahogy az anyával való korábbi szimbiozis, az ettől való megszabadulás is része lesz a gyermek tapasztalatainak és személyiségének.

A cikk elején környezetünk formáinak előnyeiről, és ezek fontosságáról szoltunk; az első térérzetünknek megfelelő élményt nyújtó búvó- és lakóhelyekről, melyek kerekded formáikkal tudatalattinkból a méh belsejének emlékeit hívják elő, s eképpen a megnyugvás, a béke és biztonság érzését indítják fel bennünk.

Környezetünk formáinak kialakításánál azonban számításba kell vennünk újabbkeletű tapasztalatainkat is. A régiekből el kell vetnünk valamelyest az újak kedvéért, de legalábbis társítanunk, kombinálnunk kell őket. Legkorábbi tapasztalataink formáinak megfelelően kialakított lakóhelyünk lelki békét biztosít; a későbbi szabadságélmény, az anyától való elszakadás benyomásai szerint formált terek pedig kiteljesítik létérzésünket. Így válik lakhelyünk összetett és sokrétegű tapasztalataink valódi tükörképévé.

Mindebből következik, hogy épített környezetünkben egyesítenünk kell a női és *nem-női* minőségeket; ez utóbbiak itt a szögletes, egyenes vonalakat és formákat jelentik. Így keveredik majd a női és férfi-elv, utalva érzéseink és tapasztalataink hasonló kevertségére, kétféleségére.

Ennek az egyensúlynak a létrehozásában segítségünkre lenne egy építészeti *szótár*, mely életünknek – a *férfi* és *nő* együtt élésének – és legmélyebb érzéseinknek kifejezéseit tartalmazná.

Eddig egyrészt az anyaméhben szerzett benyomásainkra, másrészt pedig felnövekedésünk során szerzett tapasztalatainkra koncentráltunk.

Építészként azzal a feladattal szembesülünk, hogy olyan tereket hozzunk létre, ahol jól érezzük magunkat. Amikor e tereket anyagokkal vesszük körül, *formákat* alkotunk. E formák külső felületei az épületek homlokzatai.

kozunk. Ezek az első tapasztalatok mindig a legfontosabbak. Soha nem merülhetnek feledésbe, még ha tudatunk alsó rétegeibe süllyednek is. Amikor először felnyitjuk a szemünket, formaérzékelő képességünk még épp hogy csak ébred. Ezekből a kezdetekből jönnek létre azok az *öntőformák*, – a jungi pszichológia ezeket nevezi *archetípusoknak*, *archetipikus érzeteknek* – melyek észlelésünket, érzékelésünket segítik, s mintegy *tárolják* a külvilág alakzatait, eképpen alakítva ki fogalmainkat...

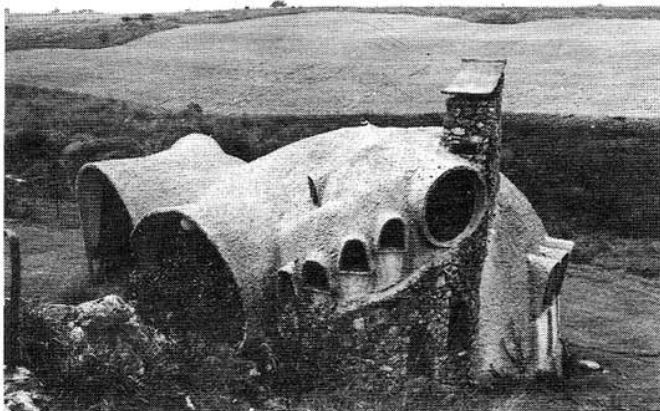
Építésként át kell vinnünk az érzeteket az épített szerkezetekbe, s általuk felidézni, előhívni az archetipikus *raktárakban* rejtőző tapasztalatok gyönyörűségét.

A folyamat azonban rendkívül bonyolult. Érzeteink kialakulásában – amint arra a fentiekben rámutattunk – számtalan tapasztalat játszik szerepet. Ezek közül csak néhányat áll módunkban érdemben figyelembe venni, feltételezve, hogy ezek a legfontosabbak.

Az épületeink formai kialakításához használt kódrendszer meglehetősen hiányos, elnagyolt és vázlatos, holott a pihenés és ellazulás érzetének eredetével kapcsolatos pszichológiai megfontolásokon kellene alapulnia. A funkcionális tervezés szintjén ma ezeket a szempontokat nem veszik figyelembe. Az épület minősége ma még csak fizikai és biológiai funkcióknak való megfelelésének mértékével fejeződik ki; a boldogság, a *jó élet* pedig a pszichológia fogalmakörébe tartozó minőségek, melyek csak részben, hiányosan idézhetők fel fizikai eszközök segítségével. Olykor a tudatalattiban gyökerező emlékekkel indíthatók fel. Nem tudjuk azonban, milyen mértékben sikerült megértenünk ezeket a folyamatokat és összefüggéseket, a tervezés folyamatának esztétikai megközelítése azonban segítségünkre lehet olyan dolgok megértésében, amelyeknek gyökerei racionális látásunk számára hozzáférhetetlenek, s a másfajta, a *női* jellegű érzékenység hozzásegít bennünket, hogy hinni is képesek legyünk bennük.

Ezért *utólagos* minden esztétika. A művészi teremtés, a létrehozás előtt még nem jelentkezik, csak következtetésként, a múltra vonatkozó ítéletként jön létre. Az elméletből művészet nem születik, az elmélet csak magyarázza, elemzi a már megszületett művészetet. Táplálja a rejtett, és részben felfedezett ereket. Gondolatainkkal ezeket az ereket próbáltuk felfedezni. A feltevéseket azonban kutatásokkal kell állításokká kristályosítani.

Ferrocement-szerkezetű családi ház Izraelben (szerző felvételei)

Lex Bos A TEMPLOMOSOK ARANYA

Amit a templomosok megkíséreltek, az a tudati lélek korszakát, mely még be sem köszöntött, túlságosan megelőzte. Ezért semmisítették meg a rendet. De az impulzus maga megmaradt. Újraéledhet a mi korunkban, és újra is kell élednie.

A rendet meglepően rövid előkészítés után, 1128-ban alapították meg – szabályait Clairvaux-i Bernáttól kapta – és Szép Fülöp oszlatta fel 1314-ben. Mint szerzetesi lovagrendnek, kezdetől fogva kettős arculata volt; tagjai kifelé lovagokként harcoltak, befelé az ezoterikus elmélyülést gyakorolták; összekötötték a *vita activát* a *vita contemplatívával*. Ez a mi korunk igazi feladata: össze kell hogy kapcsolódjon egymással a legkülsődlegesebb és a legbensőségesebb!

Miért küzdöttek a templomosok? Először is a Szentföld felszabadításáért. Amikor ez a feladat kudarcot vallott, a küzdelem Nyugatra helyeződött át. A cél a testvériségre alapozott gazdasági élet talaján felépülő keresztény kultúra volt. Ennek a gazdasági tevékenységnek a súlypontjában – egy messzemenően vallásos orientációjú kultúrában érthető módon – a katedrálisok építése állt. (1100 és 1300 között több, mint háromszáz épült fel.) Ez a munka a tőke, a munkaerő és az építőanyagok szabad mozgását igényelte. Középpontjában Franciaországgal az egész nyugati világban új utak, építőtelepek, műhelyek, anyagraktárak, iskolák jöttek létre, s mellettük imaházak, zarándok-szálláshelyek, kórházak is; ma úgy mondanánk: országokat behálózó infrastruktúra.

Mindennek az alapja a virágzó pénzgazdálkodás volt, melyet a templomos rend tartott fenn. Hitelrendszert alakítottak ki, bevezették a csekkek használatát. Egyformán juthatott hitelhez nemes, kereskedő, és a szellem emberei. Megtehették, hogy értékeiket leadták egy beváltóhelyen, és az értük kapott csekket másutt újra pénzre váltották.

A rend rövid idő alatt hatalmas vagyonra tett szert földben, ingatlanokban és különösen aranyban. A bizalom alapja a szerzetes lovagok által gyakorolt erény volt; az arany önzetlen kezelése. A rend lehetett gazdag; tagjai azonban – hármasság fogadalmuk egyikének megfelelően – nem. Ezoterikus elmélyüléssel kellett magukban az erkölcsi erőt fenntartaniuk, hogy ellenálljanak a kísértésnek, amely az arannyal való foglalatosság során a lelket veszélyezteti.

Keresztény és közösségi feladat szolgálatában a vagyont csak tiszta kézzel kezelhették, vágy és önzés nem korrumpálhatta munkájukat.

Hogy a lovagok által ápolt és gyakorolt erkölcs ellenére is támadhattak ilyen ellenerők, az megmutatkozott a rend hanyatlásában. Szép Fülöp betegesen vágyakozott a pénzre és az aranyra. Az alvilág démonait mozgósította, hogy kiirtassa a rendet. A pénzre személyes dicsőségének és hatalmának növeléséhez volt szüksége. Céljait valószínűtlenül

magas szervezetségű bürokráciájának segítségével sikerült végrehajtania. Egész Franciaországban többszáz helyen egyidejűleg több ezer templomot vetettek fogságba! Az üldözés elől a rend tagjainak egy része Portugáliába menekült, és ott megalapították a Krisztus-rendet. Egyik nagymesterük Tengerész Henrik volt. Sagresben tengerésziskolát alapított, ahol nemcsak a nyílt tengeren való tájékozódás navigációs módszereit tanították, hanem az erkölcsi erőt is fejlesztették, hogy az újonnan felfedezett területeken élők azonos jogúakként kezeljék, és tiszteletben tartsák országukat és tulajdonviszonyaikat. Mindebben nem nehéz ráismerni a templomosok erkölcsrendszerére.

Amikor egy évszázaddal később elkezdődtek a nagy utazások, és a modern gazdasági élet megjelenésével új korszak köszöntött be, a templomosok impulzusa a háttérbe szorult. Helyét a brutális gyarmatosítás, a kizsákmányolás, az arannyal és a tulajdonnal összefüggő hatalomvágy vette át. Azóta nyilvánvalókká váltak az eluralkodó következmények, melyek a Földet, a társadalmi életet és magát az embert sújtják. Korunk a gazdasági életet is átható új impulzusra vár. Itt az ideje a templomos hagyomány felélesztésének. A magokat a rend elvetette, s a szellemi áttelelés után most kívánnak kicsíránni. Nincs-e sok templomos lélek közöttünk, akik ezt segítenék, vagy máris ezen dolgoznak?

Fritz Andres ROMLÓ PÉNZ A KÖZÉPKORBAN

Az 1150-es évektől a XV. századig Európában uralkodó fizetési eszközként használt pénzerméket kezdetben minden uralkodóváltáskor, később ettől függetlenül, néha évenként többször is bevonták, és újakra vagy újravert érmékre cserélték őket, aminek fejében 20-30% közötti pénzverési illetéket kellett fizetni.

Magdeburgi Wichmann érsek (1116-1192) nevéhez fűződik a váltópénz becserélésének rendszeresítése. Császároktól, királyoktól sok herceg, kolostor, város kapott pénzverési jogot; az időszakos pénzleértékelés gyakorlatát, az úgynevezett *renovatio monetarumot* hamarosan átvették, és a középkor végéig egész Európában elterjesztették.

A pénzermék időszakos bevonása a pénzt *forró áruvá* tette. Hogy a bevonás napján elkerülhetetlen veszteséget a lehető legkisebbre csökkentse, senki nem tartott belőle többet otthon, mint amennyi a háztartása, műhelye fenntartásához nélkülözhetetlen volt. A mai nemzetgazdaság nyelvén: a pénztári készletet a minimumra korlátozták, a pénz forgási sebességét a maximumra fokozták, így a csereszköz-funkciót a kincsképző funkció rovására optimalizálták.

Az érmék értékvesztése biztosította a folyamatos pénzáramlást, a pénz magas cserekézsége pedig szavatolta az árukínálat folyamatos bőségét. Megszakítás nélküli konjunktúra uralkodott, ami a jövedelmek emelkedéséhez veze-

tett. A jólét széleskörű volt. A növekvő jövedelmekből származó megtakarítások következtében a tőkepiacon süllyedt a kamat. A pénzbevonásból eredő veszteség miatt a pénz nagyon alacsony kamatra, vagy – a kamattilalom következtében – még kamatmentesen is érdemes volt kölcsönadni. A messzemenően telített tőkepiac készítette az embereket arra, hogy bevételeik jelentős részét vallási vagy más kulturális és társadalmi célokra áldozzák. Hogy milyen jelentős nagyságrendekről volt szó, az szemléletessé válik, ha meggondoljuk, hogy viszonylag milyen csekély volt olyan városoknak a lakossága, mint Ulm vagy Freiburg, amelyek katedrálisait a polgárok adományaiból építették. „*A középkor katedrálisai az emberiségnek azon csekély számú művészettörténeti emlékei közé tartoznak, amelyek keletkezésüket nem rabszolgamunkának vagy adóprésnek köszönhetik, hanem a polgárok önkéntes adományainak.*” (Diether Vogel) A gótika és az egész középkori kultúra virágzását gazdasági oldalról nézve a váltópénz rendszeres leértékelése tette lehetővé.

Hogy a *renovatio monetarum* találmánya és elterjesztése a pénz csereeszköz-funkciójának felismerésére vagy a pénzkibocsátók saját gazdasági érdekelttségére vezethető-e vissza? Valószínű, hogy a fő motívum az utóbbi volt. Mindenesetre nem áll távol a kor szellemétől a pénzt tisztán csereeszköznek tekinteni. Így látta már Aquinói Szent Tamás (1225-1274) is: „...*a pénz legfőbb haszna a felhasználása, azaz a kiadása.*”; IX. Kelemen pápa (1667-1669) pedig azt vésette az egyházi állam pénzére: „*Nolite Thesaurizare!*” - (ne őrizzétek!).

(Az INFO3 c. Folyóirat tanulmányait fordította Gerle János)

HARMADIK PART című folyóirat 1994. téli – 1995. tavaszi számának mellékleteként jelent meg Kiszely Károly *A gyilkos kamat* című tanulmánya, amely a kamat gazdaságot, társadalmat és kultúrát pusztító hatásáról szól.

DIE KOMPROMITTIERTE MODERNE, Staatliche Bau produktion und oppositionelle Tendenzen in der Nachkriegsarchitektur Ungarns (A kompromittált modern, avagy az állami építő ipari termelés és ellenzéki tendenciák a háború utáni magyar építészeten) címmel 1994. Karácsonyan jelent meg Anna Maria Eifert-Körnig, Németországban élő magyar építészettörténész könyve a berlini Reimer és a budapesti Új Művészet kiadó közös gondozásában. A több, mint kétszáz oldalas részletes elemzés úttörő módon járulhat hozzá ahhoz, hogy a nyugati olvasó tájékozódásra alkalmas, összefoglaló képet kapjon az elmúlt évtizedek magyarországi építészeti folyamatairól. A nagyipari termeléssel szembehelezkedő ellenzéki irányzatok között kiemelten foglalkozik Makovecz Imre tevékenységével és a szerves építészet további képviselőivel (Kerényi József, Csete György és a Pécs Csoport, Dévényi Sándor, és a „Makovecz-tanítványok”), valamint a miskolci építészek és Bán Ferenc munkáival.

A VÁROSHÁZA *A mi Budapestünk* sorozatában, annak tizenhatodik köteteként megjelent Gerle János *A pénz palotái* című, a budapesti bankokról szóló könyve Zsitva Tibor színes képeivel.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS téli konferenciájára megjelent a már hagyományos tergvűjtemény az Egyesülés tagszervezetei által 1994-ben készített fontosabb munkákról. A kis példányszámban sokszorosított füzet kölcsönös tájékoztatásul szolgál.

Kovács József

FATEMPLOMOK KÁRPÁTALJÁN II.

*Az első részből szerkesztői ügyetlenség folytán
kimaradtak a települések mai, ukrán nevei. Ezeket pótlólag
közöljük: Uzsook – Uzsook; Szuhapatak – Szuhaj;
Csontos – Kosztrino; Erdőludas – Gusznij.*

HARMADIK CSOPORT

Az ide tartozó templomok a Keleti Beszkidekben, főként a volóci (*Volovec*) és az ökörmezői (*Mezsgorje*) kerületekben épültek nagyobb számban. Azonos formajegyekkel a szomszédos és a távolabbi területeken is épültek fatemplomok; ezért ezek a legáltalánosabbak Kárpátalján. Architektúrájukban nyugati kultúrhatás érzékelhető, de Kárpátalja néhány más típusú fatemplomának építészeti, művészeti formajegyzeit is mutatják. Az előbb tárgyalt két csoport fatemplomaitól eltérően a szentély és a hajó fölött nincsenek különálló sátoztetők. Az egyetlen függőleges tömeget a bejárat fölött álló harangtorony képezi.

E csoport templomainak méretei igen eltérők. Vannak közöttük kicsiny, kecses építmények (*Szolyva – Szvaljava*), mások pedig monumentálisak (*Toronya – Toruny*). A nagyméretűeknél a belső terek közül az oltárteret és a hajót meredek és magas, nagy, kettős eresztű tetők fedik.

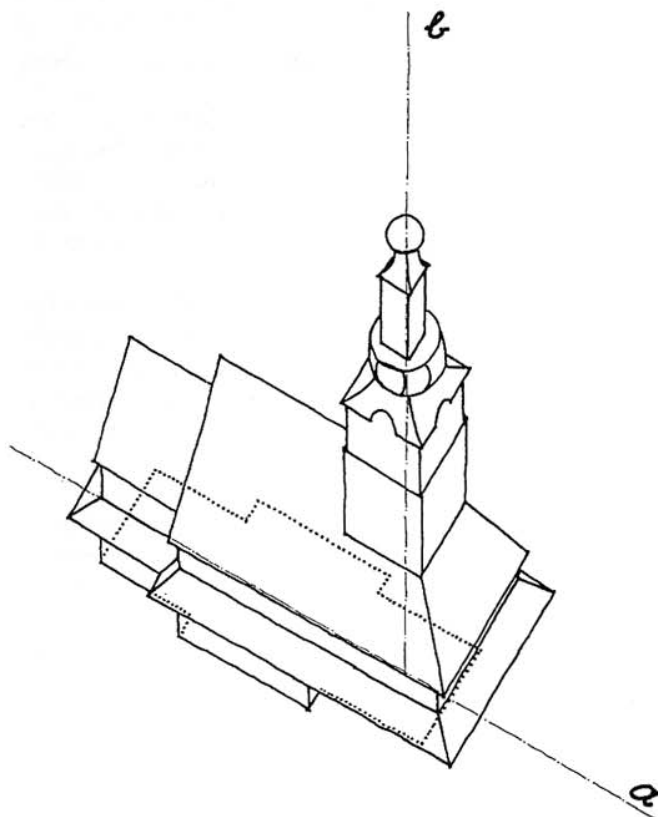
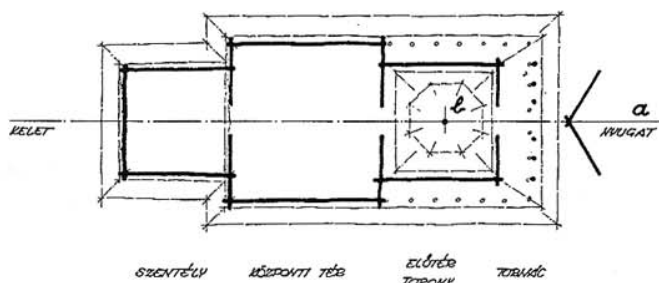
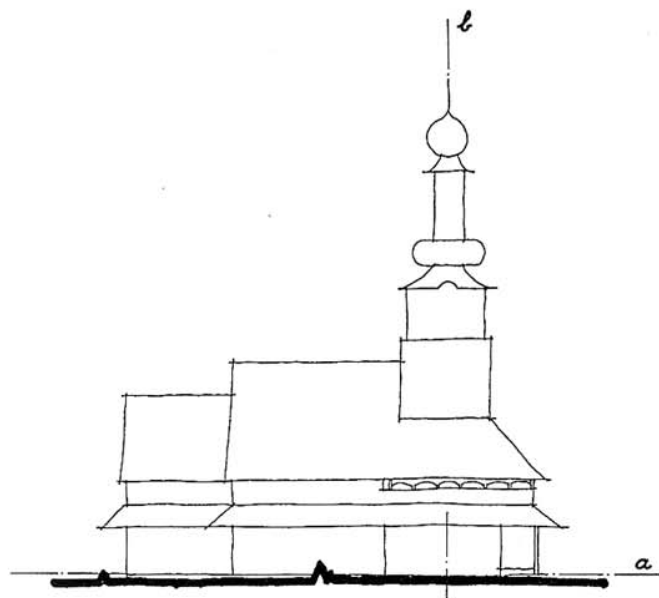
Az előtérhez nyitott tornác csatlakozik. Efölött, a két eresz között a legtöbb esetben alacsony, oldalra is beforduló árkádsor jelenik meg. E felső, galériás árkádrész szolgált a hajóba nyíló karzat megközelítésére, vagy a toronynak ez a része volt a karzat. Ez a kedvelt motívum megjelent a homlokzatképzésben ott is, ahol a templomban nem épült emberi tartózkodásra megfelelő belmagasságú karzat. Itt használhatatlanul alacsony teret képeztek ki, de az épület homlokzatát díszítő lapos árkádsort mégis létrehozták. Így álgalériák keletkeztek.

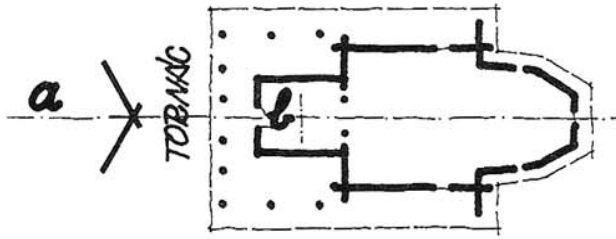
A bejáratok felett emelkedő tornyok négyzetes alaprajzúak, felfelé szűkülő keresztmetszettel, helyenként árkádos harangházakkal. A sisakrészek magasak, legtöbbjük gazdag formaképzésű, barokk hagymaformákkal. Rendszerint külön óraházat is képeztek rajtuk, zsalus ablakkal.

SZOLYVASEBES (*Szvaljavabisztrij*)

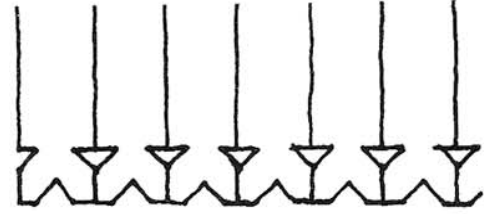
A fatemplom a településről elnevezett kerület – a volt Bereg vármegye – központjában, a nyugati oldalon, a városhoz csatolt Szolyvasebes nevű községrészen, a hegyre felvezető hosszú utcában található. A lakóházak teleksorában meghúzódó, körülzárt temető kert közepén, közel sík terepen, az idős, lombos fák között álló templom első pillantásra meszeszerű látványt nyújt kedves, apró méretei, és mégis arányos és gazdag építészeti kiképzése miatt.

A *Nikolszkaja* templom 1759-ben épült; ma műemlék. Tornácát előlről hat, oldalról három-három faragott faoszlop veszi körül. A szentélynek öt lezáró oldala van.

A galéria deszkázatának díszítése

A kisméretű, egyszerű alaprajz fölé mozgalmas térsor épült, a szerényebb szentélytől a központi téren át a leggazdagabban kialakított, magas harangtoronyig. Ez a ritmus tükröződik a templom három tornyának dimenzióiban is. A templom alapfala és a helyenként látható, igen kicsiny lába-

vó kiugrása az ereszt alátámasztását is szolgálja. Ezekon a gerendavégeken díszítésül lépcsőzetes profilozást is alkalmaztak. A hajó boronafala a felső eresznél lévő födémig tart. A szentély boronafalánál a gerendák végei nem nyúlnak túl a csatlakozásokon, itt a gerendák fecskefarkú sarokkötéssel csatlakoznak egymáshoz. A négyzetes keresztmetszetű keményfa tornácoszlopok végig faragottak. Alul talpgerendán fekszenek, felül speciális kötőmóddal, rövid könyökelemekkel, összekapcsolva támasztják alá az ereszgerendázatot.

A VIII. századi szolyvasebesi templom oldalhomlokzata (1979)

A templom előterét az épület hossz tengelyére merőlegesen egymás mellé fektetett, vastag keményfa pallókból készült, vízszintes födém zárja. A másik két tér födéme az oldalfalhoz hasonlóan borona-megoldású, felfelé összeszűkülő, tömör, dobozszerű donga. Különleges a szentély feletti, mivel a térlefedés az alaprajzot követő öt boltmezőből áll. A boltzatok a főfalakra a vállvonalaknál fekszenek fel.

Az épületet nyugodt, sík tetők takarják, a tetőeleknél finom ívű átmenetekkel. A legalsó ereszt alacsony, szinte a földet éri. Fontos szerepe van azonban, mivel az épületet körbefogva védi, és biztosítja egyben tömegeinek vizuális összekapcsolását, erejét. A tornác és a központi tér oldalánál lévő alsó tetősávok műves átmenettel kapcsolódnak a szentély feletti nagyobb tetőfelületekhez. A tornác felett kiszélesedő tető felnyúlik egészen a toronytörzs csatlakozásáig.

zat vegyes, réteges terméskőből készült. Az oldalfalak a kőfalazaton elhelyezett vastagabb és magas talpgerendázaton indulnak. A bárdolt, faragott, igen nagyméretű keményfákból készített boronafal vastag fapallókból áll, és túlnyúló végek rovátkolják össze. A gerendavégek felfelé egyre növe-

A magasabban álló kontyvetető a középső nagy teret fedile. Eresze majdnem érinti a szentély tetőgerincét. A szentély és a hajó kontyolt tetőcsúcsainál kis, négyszög keresztmetszetű, deszkaoldalú díszítő tornyocskák állnak, ezek egymáshoz hasonlóak. A magasabban ülő a nagyobb méretű.

A templom a szentély felől

Tornácrészlet valamint a hajó és a szentély csatlakozása

A templom legimpozánsabb része a magas harangtorony. Az előtér földemére támaszkodó, négyzetes alaprajzú törzs felfelé kismértékben sudarasodó, gerendavázás faszerkezet deszkaborítással és zsindelezéssel. A torony harangháza galériás, kiálló deszkázattal. A galéria nyílása alacsony. A felette nyolcszögletű alaprajzon induló tetőt az oldalanként két-két sarokoszlop mellett egy-egy közbülső, könyökűdúcokkal ellátott faoszlop tartja. A tornyot kettős hagymaformájú, középen óraház-szerű, kis törzzsel kiegészített süveg fedi. A hagymaformák alaprajzi vetületükben nyolcszögletűek. A templom alacsonyabb tornyainak csúcsán latin kereszt, a legmagasabb toronycsúcson hármassal kereszt áll.

Az épület kevés ablakkal rendelkezik. A szentélyen három igen kisméretű, a hajón az alsó ereszt alatt kétoldalt egy-egy hasonló kis ablak van. A hajó felső oldalfalaiban ezekenél nagyobb ablakokat nyitottak.

A templomon jelenleg háromféle zsindeley található. Minden nagy sík tetőfelületen vastagvégű, csúcsos zsindeley, a központi tér felső oldalfalainál és a tornyokon ehhez hasonló, de a végein nem vastagodó pikkely van. A harangtorony törzse hosszú, vékony, egyenesvégű normál zsindeleysoporttal fedett. A galériadeszkázat alsó végét geometriai formák díszítik.

A gondozott templomot jelenleg is használják, de a nagytoronyban harang már nincsen.

TORONYA (Toruny)

Az ökörmezői kerületben (Mezsgorje-kerület, volt Máramaros vármegye) a Viskovszki-hágó alatti első község tipikusan hegyi település. A közút és a községet átszelő sebes vízfolyás kereszteződésénél, erős emelkedésű hegyoldalon, gyepes kegyeleti temetőkeretben magasodik a falu házai fölé az egyetlen fatemplom. A temetőkeret már régen nem használják, csak néhány kőkereszt, és enyhe, alig észrevehető sírdombhalmocskák utalnak eredeti céljára. Körben léckerítés zárja a területet, amelynek a közút felőli bejáratához közel különálló – a környéken szokásos formájú – zárt harangház is létesült.

A *Vvegyenszkaja* fatemplom 1809-ben épült, műemlék. A létesítményen többirányú felújítás nyomai láthatók. Ezek közül ki kell emelni a mozgalmas toronysüveg bádorgborítását.

A templom hosszirányban kissé lejtős terepen áll, terméskő alapzaton. Nagy dimenziókkal, nyugodtabb formaképzésével, erős tornyával szinte örökös környezetén. Alaprajza egyszerű. A három belső tér és a bejáratnál lévő tornác egy észak-déli, fő szimmetriatengelyen sorakoznak. A déli végfalozaton hatoszlopos, kismélységű tornácon át lehet a templom előterébe jutni. Minden helyiség alaprajza derékszögű. A szentély északi végfala egyenes. A legszélesebb a központi tér, de a másik három is csak kevéssel keskenyebb.

Az épületet jó építészeti érzékkel fogja körül az alsó tetősáv. Szinte erős pántként tartják egybe a templom helyiségeit az azonos magasságban vezetett eresztvonalak, melyek vertikálisan is jól tagolják az egyébként magas épületet.

A templom falai négyszög keresztmetszetű gerendákból álló boronafalak, ahol a terméskő alapzaton fekvő alsó gerendásor – mintegy keretet képezően, s egyben hangsúlyosabb lábazatot is adva – nagyobb keresztmetszetű a többinél. A gerendavégek általában nem, csak az alsó tetősáv alattámasztásánál nyúlnak túl a sarkokon. Ezen fekszenek az ereszt tartó vízszintes gerendák. Az egész épületen csüngő ereszképzést alkalmaztak, párkányképzés nincsen. Boronafalából állnak az alsó tetősáv feletti, zsindeleyel burkolt épületrészek is.

A templom földszintjén nincsenek ablakok. Az alsó tetősáv felett a nyugati homlokzat a hajóval azonos szélességű – kilencoszlopos – galériát kapott, mely kétoldalt befordul, és öt-öt ívvel éri el a hajót. Ebben a magasságban a hajó két oldalán két-két, a szentély szabad három oldalának középvonalában egy-egy szegmens ívvel záródó ablak helyezkedik el. A felső nagy, meredek tetők élesen, határozottan kontúrozottak, körben fedik a templomot. A gerinc sarokpontjain vallási szimbólumok nincsenek.

Az előtér feletti nagyobb tetőfelületből emelkedik ki a templomtorony, amelynek négyzetes, viszonylag zömök törzse felfelé sudarasodó. A tetőgerinc fölé nyúlik mintegy

A XIX. század elején épült toronyai templom (1978)

A szentély és a hajó találkozási pontja, valamint tornácrészlet a harangtoronnyal

négy zsindeleysorral. A harangházon oldalanként négy-négy alig észrevehető, íves árkádnilyást képeztek. Ebben a magasságban a záró zsindeleysor kissé kiugratott. A tornyot fedő mozgalmassüveg – közepén a két íves motívumot összekötő, nyolcszögletes, eredetileg fazsalugáteres nyaktaggal – teljes egészében bádoggal burkolatot kapott. A süveg a toronytörzsnek megfelelően négyzetes formával indul, csúcsát hármas kereszt zárja.

A templom, a telek és a harangtorony gondozott; rendeltetésének megfelelően használják.

BÜKKÖSPATAK (Bukovec)

Az ökörmézői területen lévő település fatemploma a köztől néhány száz méterre található a sebes folyású patak mellett. A bükköspataki *Vvegyenszkaja* templom 1808-ban, közel azonos időben épült, mint az imént bemutatott toronyai templom. Alaprajzuk, térképzésük és több részletmegoldásuk is igen hasonlatos vagy éppen megegyező. A bükköspataki zsindeleyezése nem hiányos, és néhány részletét tekintve eleve gazdagabb, díszesebb.

A templom a temető kertben áll, mögötte fából újabb, különálló kis ravatalozó épült. A templom felett a hegyoldalon egyéni formájú, zömök fa harangtorony található.

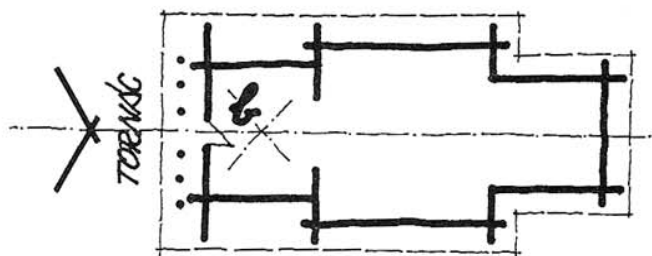
A tornác öt oszlopközéből a középső nagyobb, a kétoldali két-két oszlopköz kisebb. A tornácot fűrészelt motívumokkal díszített fenyődeszka-mellvéd, könyöklő és két-szárnyú kiskapu egészíti ki. A tornácoszlopok könyöklőkkel kapcsolódnak a tetőt tartó gerendába. Az oszlopok között igen lapos íveket képeznek. A tornác felett, a felső tető eresze alatt, a bejárati- és a két oldalhomlokzaton lapos ívekből nyitott galéria található. A bejárati homlokzat ebben a magasságban már megegyezik a hajó szélességi méretével. Ezen képeztek ki elől hat oszlopból öt egyenlő oszlopköz, s oldalt négy-négy egyenlő ívet. Ezek az oldalnyílások a hajó nyugati faláig tartanak.

A templom lefedése magas gerincű, kettős eresztű tetővel történt. Az alsó, laposabb tetősáv körbefut, azonos ereszmagasságú. Efelett a falak tovább emelkednek. Ebben a fal-

A templom délkeletről

A templomtorony felső része és a bejárat előtti tornác.

sávban helyezkednek el az ablakok. A szentélyen oldalanként egy-egy ablak, a hajón oldalanként két-két ablak van.

A templom falai faragott, nagyobb méretű fagerendákból készült borona-falak. A sarkokon és a csatlakozási helyeken a gerendák végei nem nyúlnak túl, csak ahol az alsó

A XIX. század elején épült bükköspataki templom és a harangtorony (1979)

széles tetősávot támasztják alá. A boronafal elemei, mintegy pallóként, élére állítottan helyezkednek el. A sarkokon fecskéfarkú kötésekkkel szilárdan kapcsolódnak egymásba.

A tornác és az előtér vízszintes borított gerendafödém, a másik két helyiség faragott gerendákból készült don-

gaboltzatot kapott. A félkör boltívek az ablakok feletti falsávról indulnak és belenyúlnak a tetőtérbe. A dongaszerkezetekben jelentkező oldalnyomást a keresztirányú falakon felvezetett és az egyes dongaelemekkel összekapcsolt függőleges fapallók együtdolgozása veszi fel. A földem dongaboltozatainál tehát, a dongák végeit lezáró, egymásra rakott pallók mindegyike húzóerőt vesz át a dongától, ezért a boltozat belülről üres.

A viszonylag magas oldalfalakat kívülről az alsó tető kedvezően osztja meg. Vizuálisan csökkenti a falmagasságokat, egyben pedig vízszintes hangsúlyokat teremt. A felső nagy tetőfelületek is körbefogják a templomot. A két tetőgerinc és a tetőfelületek lágy átmenetet képeznek. A sarkok hátróztak, élesek. A két keleti tetősarkon azonos motívumú, kovácsoltvas hármaskereszt csúcsvégződés áll.

A zömök, négyzetes alaprajzú, felfelé kissé szűkülő toronytörzs az előtér feletti tetősíkokból emelkedik ki, nem sokkal a gerinc fölé. A harangházon lévő – az alsó galéria kiképzéséhez hasonló – alacsonyabb galéria oldalanként három-három nyílású. A nyílásokra szinte ráboruló tető négyzetes alaprajzú. A süveg íves és egyenes felületű kis tömegek egybekapcsolt kompozíciója. A közepén álló nyolcszögletű összekötőtag vakárkád. Az egészet a nyolcszögletű hagymakupola zárja. A csúcson hármaskereszt áll. Az alsó kereszt alatti falak és szerkezetek burkolatlanok, efelett azonban minden felület zsindelezett.

A templom és környezete gondozott.

ROSZTOKA (*Rosztoka*)

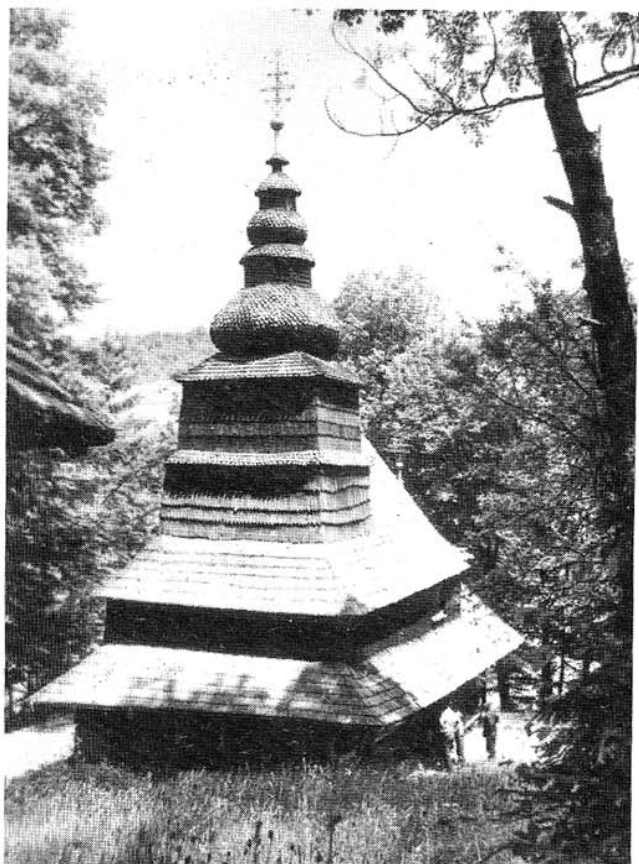
A kisköztség a Volóc (*Volovec*) és az Ökörmező (*Mezsgorje*) közötti közúthoz északról kapcsolódó bekötőútról érhető el. A Keleti Beszkidek erdős hegyei közötti völgyben meghúzódó apró település Ökörmező kerület nyugati szélénél fekszik. A fatemplom a házaktól kissé távolabb, a hegyoldali temetőkert ősi területén található.

Az 1759-ben épült *Vvegyenszkája* fatemplom építészeti műemlék. A nagy épület komor hatását fokozza az oldalfalak feketésbarna, sötét színe. Ezt a hatást csak a toronysüveg felső, mozgalmasabb, apróbb elemsora oldja fel. A bejárat melletti öntöttvas táblán az 1804-es évszám valószínűleg az első jelentősebb felújítást jelzi. A templom állapota jó; rendeltetésének megfelelően használják. Festői környezetben helyezkedik el. A bejárat mellett a hegyoldalon, tőle néhány méterre külön fa harangtorony is épült, amelynek formája hasonló az e vidéken található zömök, kétszintes harangtoronyokhoz.

Alaprajzának sajátossága, hogy az előtér szélessége a hajó szélességével megegyezik, és van a hajó oldalánál még egy bejáratú ajtó. A szentély a hajó szélességénél itt is kisebb, de a tengely irányában nyújtott.

A tornác csak kissé keskenyebb, mint az épület. Két sarokoszlop és két bejáratú oszlop tartja ennek tetőszerkezetét. Az oszlopok faragottak. A tornác oldalt nyitott, alul deszkázott, és könyöklővel látták el. A templom földszintjén nincsenek ablakok.

Az egész épület nyugodt, egyszerűségében is fennkölt feszültséget árasztó. Nagy, kettős tető fedi le. Az alsó, lapos dőlésű tetősáv mind a négy oldalról átfogja a templomot. E tető felett a szentély fala két zsindeley hosszúságban; a hajó

A XVIII. századi rosztokai fatemplom a bejárat felől (1979)

és az előtér fala három zsindeley hosszban felemelkedik. Itt helyezkednek el az ablakok. A szentélyen a három szabad oldalon a falak közepén egy-egy négyzetes kisebb, míg a hajó oldalán két nagyobb, négyzet alakú ablak van.

A torony az előtér felett a felső tetőrészből emelkedik ki. A négyzetes, nagy alaprajzi formával induló toronytörzs a tetőgerincet mindössze két sor zsindeley magassággal haladja meg. Felfelé erősen sudarasodó. Zömök jellegét fokozza – Kárpátalján ritka megoldásként – a toronytörzs közepén körbefutó, övparkány jellegű zsindeleysor kiugrás. A toronytörzs feletti első süvegelem a négyzetes alaprajzú, enyhe hajlású sátoztető, amelyhez nyolcszögű, duzzadt hagymaforma kapcsolódik. Sajátos, hogy a toronysisak elemei felfelé erősen csökkenő keresztmetszetűek. A süveg egymás felett több kúpos, íves és két függőleges zsalugáteres elemből tevődik össze. Csúcsán nagy, díszes kovácsoltvas hármaskereszt áll. Hasonló, de kisebb a két kereszt a tetőgerinc csúcsainál.

A terep, amelyen a templom áll, keletre kissé lejt. A vastagabb faragott fenyőfa talpgerendák a falsíkból kiállva képezik egyben a lábázatot is. A nagy keresztmetszetű rönkből kifaragott fenyőfa pallók olyan magasak, hogy a templom földszinti falazata a talpgerenda felett - mindössze két-három sor pallóból áll. Az oldalfal borona pallók a sarkoknál és a válaszfal kötéseknel a falsíkoktól túlnyúlnak. Az alsó ereszt egyszerűen a legfelső palló erősebb kinyúlása támasztja alá. A pallók végeit külön nem munkálták meg, azok nagyolt bárdolás nyomait viselik magukon.

A két tető közötti boronafalnál nincs a sarkoknál túlnyúló gerendavég. Ez a falfelület kívülről zsindeleyezett.

Zsindelyezése megegyezik a tetőkön és a torony oldalánál alkalmazottal, vagyis vékony, hosszú, hegyezett végű elemekből készült, ahol a sorok váltakozva, egymás felett hol jobbról, hol balról indulnak és fedik át egymást. A hegyes zsindelysorok hullámos vonalú díszítést eredményeznek a burkolt felületeken. A falak földszinti oldalain nincs zsindelyfedés.

A toronysüvegen a zsindelyfedés a klasszikus orosz építési megoldást tükrözi. Itt ugyanis a végeiken keskenyedő, de egyben vastagodó olyan rövidebb zsindelyelemeket alkalmaztak – talán a legutóbbi felújítás során –, amelyek jobban megfelelnek az íves és a sokszögű tetőidomok fedésének.

PADÓC (Podobovec)

A település meredek hegyek szűk völgyében, zúgó patak mentén az út két oldalán, keskeny földszávon elszórt házakból áll. A fatemplom is az út mellett található, magasan felette a település temetője. Az elkerített templomkertben, a templomtól északra zömök, kétszintes fa harangtorony áll.

A Szent *Nikolának* ajánlott templom a XVIII. és a XIX. század fordulóján épült, tehát újabb keletű, emellett azonban magán viseli mindazokat a strukturális és formai elemeket, amelyek az előbb keletkezett, idősebb fatemplomok sajátjai. Kedvezőtlen, hogy a felújítása során a fa zsindelyezést fényes bádogra cserélték ki, és a volt bejárati tornácot néhány éve üvegezett verandává alakították át.

Az épület alapja rétegesen rakott terméskőből készült. A terep erős lejtését is ez a lábazati falazat egyenlíti ki. A vízszintesen képzett lábazati rész felett a boronafalak kis keresztmetszetűek, négyzetes és álló téglalap formában egymásra rakott fenyőgerendákból készültek, a sarkoknál és a belső válaszfal kapcsolatánál kissé túlnyúló végekkel. Az alsó eresz alatt ablak nincsen. Az újabb keletkezésű veranda faoszlopos, a térdfal deszkázott.

Az alsó, széles ereszü tetősáv az épület alaprajzát követve körbefut. Külső alátámasztására a boronafal felső gerendáinak lépcsőzetes túlnyúlása szolgál. E tetősáv felett a

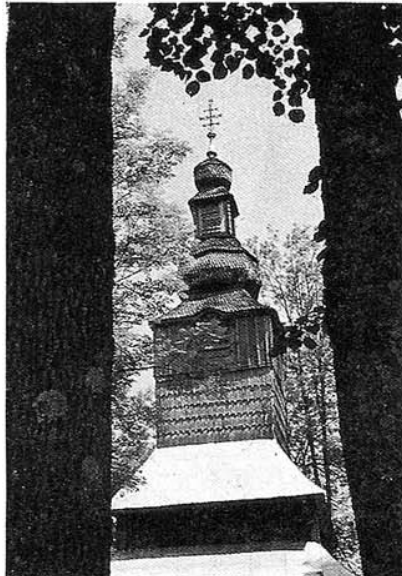

A kétszáz éves padóci templom (1979)

boronafal gerendavégei nem állnak ki a falsíkból. Ebben a falsávban a szentélyen oldalanként és a hajó két oldalán is egy-egy félköríves lezárású, nagy méretű, álló téglalap alakú ablak van. Érdekes, hogy a két eresz közötti falszakasz külső oldala nem zsindelyezett, hanem függőlegesen deszkázott. A deszkák hézagtakarását lécezéssel oldották meg. A toronytörzson és a harangháznál hasonló a burkolat.

A felső tetők meredek hajlásszögűek. Kontyolt formában takarják be az épületet. A toronytörzs négyzet alapraj-

A templom a harangtoronnyal

A bejárat, valamint nézet a szentély felől

zú. Új elem a négy oldalánál kialakított zsalus ablaknyílás, és az ezek tengelyében lévő négy festett óra-utánzat. A toronytörzs külső burkolata olyan zsindelezést kapott, hogy az egyik sor egyenesen levágott, a másik kihégyezett végű. Ezzel szép hullámvonalat alkotnak a zsindelek.

A harangház sarkain a hézagtakarók „gyöngysor”-faragásúak. Ilyen gyöngysor van feljebb, a süvegkompozícióban lévő függőleges kis törzs élénél is. A toronysüveg sátoertővel kezdődik. Az eresz vonala az „óra” felett ívesen képzett. A homorú ívvel laposan induló süvegelemet nagy, duzzadt, nyolcszögletű hagymaforma követi. Zsindelezése a felső harmadnál körben kissé kiálló ereszü. Ez a megoldás megjelenik a legfelső gömbmotívumnál is. Az alsó gömb-elemet követi egy álló négyzetes zsalus tag, félkörívű nyílást lezáró vonalakkal. Efelett sátoertő és a záró gömbölyű idom következik. A torony csúcsán nagy hármaskereszt áll. Az „óra” magasságában fogazott párkányelem fut végig az eresz alatt. Ilyenféle párkány vagy díszítő megoldás ritka Kárpátalja fatemplomainál.

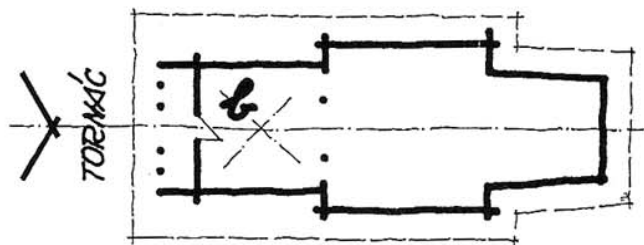
A templom környéke gondozott.

ISZKA (Izki)

A Nagyg (Rika) folyó mellett települt Iszka község. Közepén a közút és a vízfolyás kereszteződésénél jelentős egyházi épületegyüttes található. A régi temetőkert közepén áll a műemlék fatemplom és az ugyancsak műemlék, magas fa harangtorony. A templomtól keletre újabb építésű ravatalozó készült fából. A kertben egyéb, kisebb egyházi emlékek és kegyeleti jelek is láthatók.

Az igen jó állapotban lévő objektumok közül a fatemplom és valószínűleg a fa harangtorony is 1798-ban épült. A templom különleges alkotása Kárpátalja kultikus létesítményeinek, mivel sok sajátos, csak e táj építészetére jellemző vonással, formai és szerkezeti megoldással rendelkezik.

A tornác hat oszlopa erős, vastag, négyszög keresztmetszetű keményfa szerkezet. Az oszlopok alul a nagyméretű talpgerendába csapoltak, felül faragott könyöktámaszok-

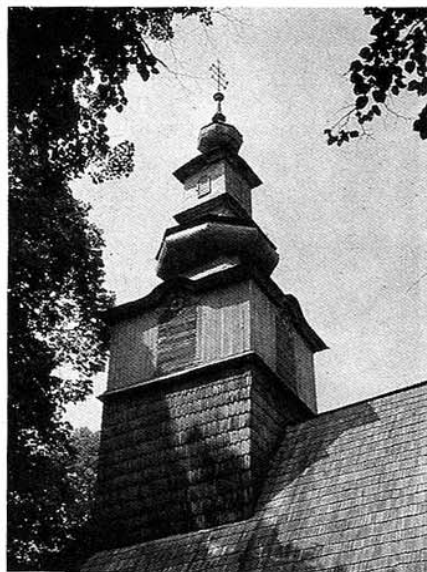

kal egybekötve, a vízszintes tetőtartó szelemengerendát támasztják alá. Minden oszlop azonos faragott motívumot kapott. Ezek a motívumok négyszarkúak, kelyhet vagy tulipánt és vízszintes bevéséseket, illetve pártatagokat tartalmaznak. Ez azért szembevetendő, mert a faragott oszlop ritka Kárpátalja templomépítészetében. Az alkotók a bevágott könyökelemeket, a szelemenek alsó felületeit és a csüngő eresz gerendavégeit is megmunkálták. Az oszlopok közötti ívek igen laposak.

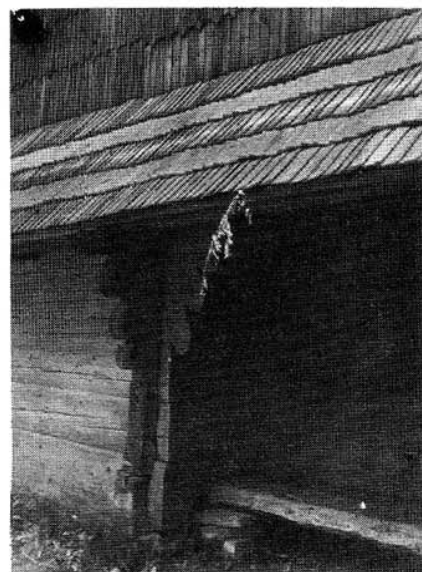
Az álgaléria a nyugati oldalon hét lapos ívből, két sarok- és hat közbenső oszlopból áll. Mindkét oldalon, a hajó faláig hat ívből és egy sarokoszlopból, egy fal melletti csatlakozó oszlopból és öt közbenső oszlopból készült. Az oszlopoknak csak az a felső része látszik szabadon, amelyik a könyökcsatlakozások felett van. Az alsó oszlopvégeket zsindelezés takarja. Valójában az álgalériából csak az alacsony ívsor látszik, szép díszeként az épületnek. Valószínűleg más liturgiákból átvett formai elem hatása ez, ahol ezen a szinten a kórus vagy karzat lehetett. Itt célszerűtlen, egyrészt, mivel a födém felett mindössze 50-80 cm-re helyezkednek el az árkádok – egyébként is az eresz aljában –, másrészt sűrű gerendázattal is tele van ez az épületrész, mivel innen indul a toronytörzs erős gerendaváza.

A templom alapja idomítatlan, réteges kőfalazat. Efelett, a terepszintről indul a vastagabb fenyőfa boronafal lábazat. Az épület falai élére állított fenyőfa pallók, a sarkoknál kiálló végekkel. Az alsó tető alátámasztása céljából a gerendavégek „golyvás” kiképzést kaptak. A szentély és a hajó falai az alsó eresz felett tovább emelkednek a födémekig.

A XVIII. század végi iszkai templom tornya

A szentély, valamint golyvás gerendavég-kialakítás a hajó sarkánál

A tomác és a felette lévő álgaléria

A tornác, valamint a *babinyec* felett a födém egymás mellé fektetett pallókból áll. A hajó és a szentély felett, az oldalfalakhoz hasonló boronakötésű, a hossz tengellyel megegyező irányú, félköríves dongaboltozat készült. A hajónál a külső falak melletti egy-egy keskenyebb, vízszintes födémsáv után emelkedik a tetőtérbe a donga palástja. A szentélynél ez egyenesen a főfalakról indul.

A torony törzse fagerendás vázszerkezetű. Az előtér felett a felső tetőidomból emelkedik a magasba. Négyzetes alaprajzú. A toronytörzset az övpárkány jellegű, körbefutó bádogozás függőlegesen kettéosztja. Alatta az oldalakon zsindelezés van, vékony, hosszú elemekből. A párkány feletti toronytörzs oldallapjainak tengelyében egy-egy álló, bedeszakázott ablaknyílás és mind a négy oldalon óraszám-lap és mutatók találhatóak. Itt az oldalfelületek függőleges deszkázatot kaptak.

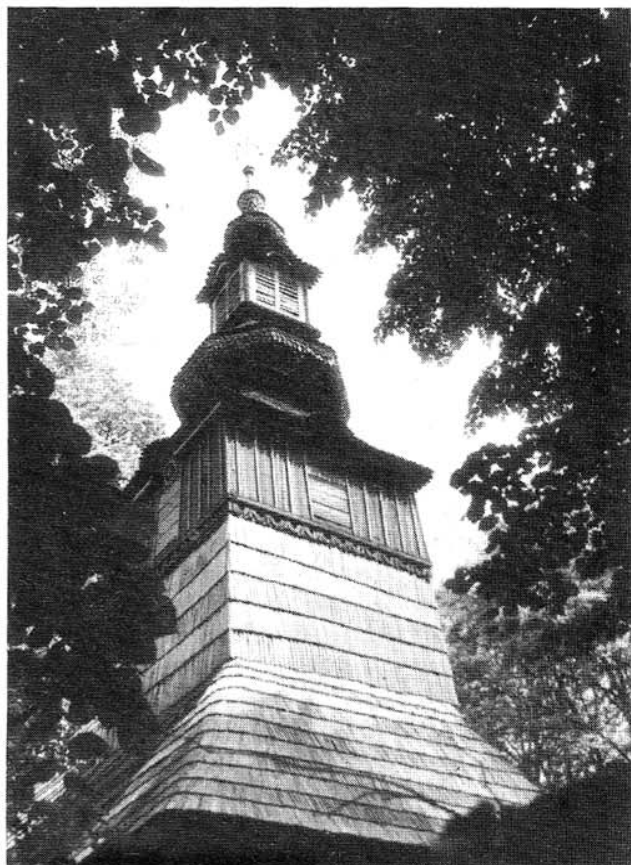
A templomot a csoportra jellemző kettős eresztű tető fedi. A fedés egyenes végű, vékony, hosszú zsindelelemből tevődik össze úgy, hogy soronként váltva hol jobbról, hol balról indul. Így viharállóbb.

Érdekes e templomnál a csúcson alkalmazott befejező akrotéria. A szentély feletti tető sarkánál latinkereszt, a hajó feletti saroknál kettőskereszt, míg a toronyon hármaskereszt található. Ezeket kovácsoltvasból alakították ki, azonos stílusban.

FÜLÖPFALVA (*Pilipec*)

A község az ökörmezői kerületben a Podóc és Iszka települések közötti közúton érhető el. A régi és az új temető Fülöpfalva belsőségében található egymás mellett, de külön bekerítve. A templomkertben a fatemplom mellett különálló fa harangtorony és fából kisméretű ravatalozó is létesült. Ez utóbbi újabb keletű.

A *Rozsgyesztva* névre szentelt műemlék fatemplom a XVIII. században, valószínűleg annak utolsó éveiben épült. Igen jó műszaki állapotban van. A templom formailag lényegében megegyezik Iszka fatemplomával, de annál eredetibb, mert a toronysüveg formáit is fa zsindelezés fedi. Szerényebb annyival, hogy a fenyő boronapallók végein nincsenek golyvás megmunkálások. A tornácoszlopok itt is díszes faragást kaptak, és a bejárat felett álgaléria van.

A XVIII. század végi, fülöpfalvai templom tornya (1979)

A felső tető eresze szinte teljesen eltakarja az épület nyugati végén kialakított álgalériát, mely a bejárat felett, a nyugati véghomlokzaton hét, az oldalhomlokzatokon öt-öt, igen lapos kis árkádvívből áll.

Az erősebb talpgerendákon állnak az épület falai, szabályos méretre fűrészelt és gyalult fenyőfa pallókból. Az egyes elemek végei az éleknél nem nyúlnak ki, kivétel az eresznél lévő egy-egy magasabb palló, amelyek átmeneti elemek nélkül, önmaguk támasztják alá a szélesen kiálló, alsó tetősávot. Ez a tetősáv enyhe hajlású, a felső magas, meredek. Az egyszerű, egyenes végű zsindelelemek alkotja sorok egymás feletti elütő, sávós ritmusa abból adódik, hogy a felrakás soronként más-más irányból indul. A tetőfelületeken, a két tető közötti falakon és a toronytörzsen azonos a zsindelelfedés és a borítás. A toronysüvegen sajátos, az előbbtől eltérő, rövid zsindelelpikkelyeket alkalmaztak.

A toronytörzs kötőpárkányánál egyedi díszítőelemet találunk. Itt ugyanis deszkából kifűrészelt, lefelé fordított, stilizált tulipánsor képez szalagdíszet. Egyedi az is, hogy a toronytörzsen, a süveg alatt alkalmazott óra-forma megjelenik feljebb, a süvegkompozíció négyzetes eleménél is, a zsalus kettős ablakok tengelyében.

A harangház oldalainak tengelyében zsalus ablakelemek, ezek felett óra-számlapok láthatók. Ebben a sávban a vázszerkezetet függőleges deszkázás és vékony, hézagtakaró lécezés borítja. Ez a megoldás domináns elemként jelenik meg. A torony süvegének alsó eleme lapos sátoztető, négyzetes ereszvonallal indul, az órahelyeknél íves emelkedéssel. Az efelett lévő nagy hagymaforma már nyolcszög-

letű, rajta négyoldalú, álló, zsalus ablakház, feljebb lapos sátoztető és nyolctagú gömbölyű idom, legfelül, a zárógömbön a hármaskereszt áll. Ily módon mozgalmas, barokk szellemű, de mérsékelt és arányos a torony befejezése.

TEREBESFEJÉRPATAK (*Gyelovoje*)

Kárpátalját délkeleten a Rahó-i (*Rahovó*, v. Máramaros vm.) kerület zárja le. A román határ közelében, közlekedési vonalakkal érintett, Tisza menti jelentősebb településben két fatemplom található. Ezek építészeti kiképzésükben azonosak, keletkezésüket és jelenlegi hasznosításukat tekintve eltérőek. A későbbi keletű szinte másolata a korábinak. Az 1750-ben épült, ma tájtörténeti múzeum.

A település szűk utcákon át megközelíthető egyik saroktelkén, gondozatlan területen áll az egyszerű fatemplom. Méretei közepesek. Zárt tömeg és alacsony kis toronysüveg jellemzi.

Alaprajzában a vízszintes főtengelyre rendre felfűzve, a bejárat előtti tornác, az előtér, a hajó és a szentély követi egymást. Jelentősen eltér ez az épület a korábban ismertektől abban, hogy a belső terek szélességi méretei azonosak és ebből következően az épület szélessége végig azonos még a szentélynek a hajóval csatlakozó részénél is. Sajátos az is, hogy a szentély három egyenes oldallal zárul. Mindez jelentheti itt a nyugati építészeti hatás érvényesülését. Az alsó eresz feletti alaprajz eltér az alatta levőtől annyiban, hogy a tornác feletti homlokzati falsík előreugrik a tornác fölé, annak fél mélységéig. Így ezen a szinten a templom tömör falai nagyobb alapterületet zárnak le, mint a bejárat szinten. Ez Kárpátalján ismétlődő megoldás, csak másutt árkád készült. A tornác a főhomlokzaton négy vékony, faragott oszloppal alátámasztott. Ezek között karfákat találunk.

A templomot kettős ereszű tető fedi. Az alsó széles, lapos körbefutó sáv, szinte szoknyaszerűen a falak védelmére szolgál.

A felső, meredekebb tető egy gerincvonallal teljesen takarja a templomot, keskeny eresszel, elől félig kontyoltan, a gerincnél timpanonnal. A tetősíkok azonos dőléssel követik a szentély alaprajzát, lágyan kapcsolódva egymáshoz. A templom bejárata a tornácról nyílik. Innen lépcső vezet a

A XVIII. századi, terebesfejérpataki templom (1979)

A ma múzeumként szolgáló templom a bejárat felől (szerző felvételei)

toronyba, illetve a tetőtérbe. A torony négyzetes alaprajzú, éles sarkokkal. Az alacsony, zömök toronytörzs lényegében maga a harangház, alig nyúlik a tetőgerinc fölé. Az eresz alatti ablaknyílások oldalanként azonosan, négy-négy egyforma mérettel, függőleges irányban nyújtottak, alig észrevehető félköríves záródásúak.

A torony süvege négyzetesen induló, lapos sátoztető forma. Rajta közepén kis körkeresztmetszetű, kazettás oszloplelem és ezen a nyújtott, szerény, inkább csak jelképes hagymazáródás, legfelül a nagy, kovácsoltvas, díszes, vékony hármaskereszt áll. A tornácot fedő tetőből a bejárat sávot védő kisméretű nyeregterítő nyúlik előre, melynek lezárása függőleges deszkázatú oromfal.

Ezen az épületen is kevés az ablak. A két tető közötti függőleges falsávban az előtér két oldalánál egy-egy közepes méretű, a hajó két oldalánál ugyanezekből egymás mellé helyezett kettős ablak, míg a szentélyen a ferde falsíkoknál egy-egy ablak van. A hajón, az alsó eresz alatt, az előbbinél jóval kisebb, szinte tenyérnyi ablak is található.

A terep az épület tengelyének irányában kissé lejt. Ezt kiegyenlíti a látható terméskő alapozás. Felette boronafalak állnak, közel négyzetes keresztmetszetű gerendákból. A falelemek végei – az épület teljes magasságában – a sarok és a válaszfal csatlakozásoknál a falsíkból kiállnak. A falak az alsó eresz alatt burkolatlanok, efelett zsindelemmel borítottak, még a kiálló boronavégek is. A két függőleges oromfal deszkázott. A külső felületeket vékony, hosszú zsindelem borítja. A függőleges felületeket kihegyezett végű zsindelemek, míg a ferde és íves felületeket derékszögben levágott lapok fedik. A két oromfal tetősíkjában lévő homlok-

deszkák félköríves apró, fűrészelt, fogazott díszítést kaptak. A szentély feletti tetőcsúcson vékony kovácsoltvas latinke-
reszt látható.

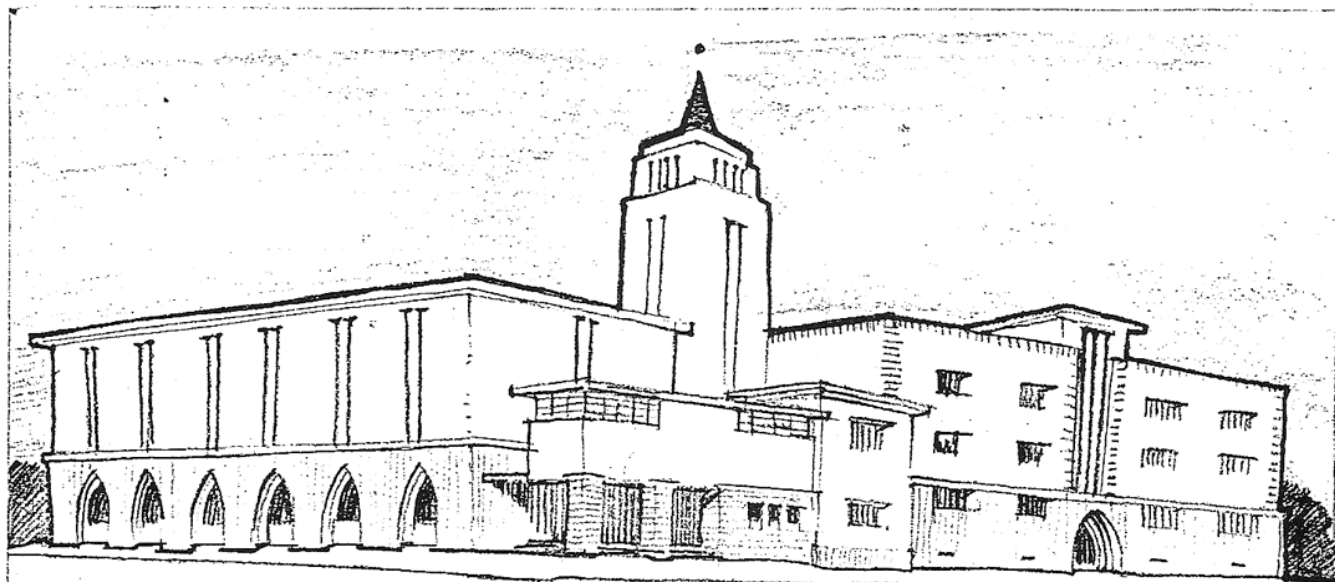
Néhány fatemplomhoz a megismerés igen jóleső ér-
se mellé sajátos, nemritkán rendkívüli, gyomorszorító emlé-
kek is társulnak. Kevésbé ismert, hogy a hetvenes évek vé-
gén Kárpátalján – mely az akkori Szovjetunió legnyugatibb
területsávja volt – a települések között csak igen nehezen
kapható útvonalengedéllyel lehetett közlekedni, még a
szomszédos települések lakosainak is. Később tudtam meg
például, hogy azokban az időkben az egyik miskolci kollé-
gám évekig nem látogathatta meg a határon túli, szomszéd-
os faluban élő idős, beteg özvegy édesanyját, és amikor
végre átengedték, akkor a szomszéd faluban a rokonságot
már nem kereshette fel. A helyieknek is engedélyre volt
szükségük. Az ellenőrzést úgy szervezték meg, hogy a köz-
ségek, városok szélén külön fegyveres testület őrzése mel-
lett sorompók zárták le az utakat. Hogy ily módon a közle-
kedés mégse lehetetlenüljön el, bevezették a kocsis szélvédő-
jére ragasztható sajátos, napi jelzéseket, így a sorompóknál
csak lassítani kellett, s ha az őrök úgy ítélték, nyitották a
kaput, és a polgár mehetett a dolgára. Elképzelhető, micso-
da rendkívüli figyelem és érdeklődés kísérte a magyar rend-
számú gépkocsit, amellyel én közlekedtem, ámbar termé-
zetesen a legszabályosabb engedélyekkel rendelkeztem.
Külön téma lenne, hogy hány láda jóféle magyar borral kel-
lett megolajoznom az engedélyeket kiállító gépezetet.

Egy számomra azóta is emlékezetes napon, amikor az
ungvári szálloda-építkezés magyar vezetőjével az ő gépkoc-
siján Iszki felé igyekeztem, velem tartott feleségem is és
még egy érdeklődő építész kolléga. A keresett község előtt
néhány kilométerre, mintegy 150-200 méterre az úttól Pili-
pec község szélén megláttunk egy szép fatemplomot. A
hozzá vezető út kegyetlenül rossz minőségű volt, így hát fe-
leségemmel gyalog igyekeztünk a templom felé, hogy a vá-
ratlanul eléünk került építményt körüljárjuk és lefényképez-
zük. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, haladtunk tovább az
engedélyezett úton. Néhány percen belül azonban dübörögve
fölénk szállt egy helikopter, és mélyrepülésben követett
bennünket. Igencsak megilletődttünk. Igyekeztem a táskáink
mélyére süllyeszteni a kamerákat, a már elkészített néhány

tekerics film mellé, amelyeket a korábbi napokon készített-
ünk, s óvatosságból vittünk magunkkal. A gépkocsit vezető
barátom próbaképpen manőverezni próbált; lassított, majd
megállt, a helikopter pedig egyértelműen velünk mozgott.
Amíg mi a kocsiban arról tanakodtunk, hogy miről is lehet
szó, azt is észrevettük, hogy az amúgy is gyér forgalom tel-
jesen megszűnt körülöttünk, s egyedül voltunk az úton. Nem
volt azonban sok időnk a tanakodásra, mert száguldva
megérkezett két lefüggönyözött fekete Volga. Egyik elénk, a
másik mögénk állt. Kiszállt négy civil férfi, és ahogyan a
vadnyugati filmekből ismert, zsebredugott kézzel körülfog-
tak bennünket. Egyikük éktelen kiabálás és káromkodás kö-
zepette odarohant, és a kormányánál lévő kollégámat ránci-
gálta kifelé. Bár mindnyájan törve, de beszéltük az orosz
nyelvet, előzőleg megállapodtunk, hogy csak magyarul be-
szélünk. A helyzetünk néhány pillanat alatt kilátástalanná
vált. A többiekért felelősséget érezve, és féltve a felesége-
met meg a filmjeimet, kiszálltam a kocsiból. Kezemben az
ottani kiadású, primitív turistatérképpel elkezdtem szép
csendesesen magyarul elmagyarázni, hogy a templom, már-
mint a bükköspataki, ahol útközben kiszálltunk, a térképen
műemlék jelzéssel szerepel. Ugyanis azt az első szóra meg-
értettük, hogy az egész felfordulás amiatt van, hogy az útvo-
nalengedélytől eltérően oda is bementünk, habár maga a ko-
csi nem is hagyta el az utat. Az elhárításuk mégis jól működ-
hetett, mert mi senkit nem is láttunk. Az sem lehetetlen,
hogy a közelben valami katonai objektum volt, s emiatt ke-
rültünk zűrbe. A dühöngő nyomozó csillapodni látszott.
Hogy ebből a nehéz helyzetből épségben kijuthatunk, abban
akkor kezdtem el reménykedni, amikor visszament a többi-
ekhez, és tárgyalni kezdtek egymással. Később beültek az
egyik kocsijukba, talán telefonáltak is – nem tudom. Én a
kocsi mellett, a többiek a kocsiban gubbasztva kellően fel-
borzolt idegekkel vártuk a folytatást. A helikopter addigra
már otthagyt bennünket. Nemsokára egy másik ember jött
oda hozzám, és tökéletes magyarsággal közölte, hogy ebben
az esetben eltekintenek mindenféle eljárástól, és elengednek.

Csak később, már idehaza vallottuk be egymásnak,
hogy azon az éjszakán ungvári szállásunkon alig aludtunk, s
mindannyian a fekete Volgák visszatérésétől tartottunk reg-
gelig. A görös csak itthon oldódott fel teljesen, de még ma is
szorongás fog el, ha erre a kalandra visszagondolok.

BRASSÓI UNITÁRIUS IMAHÁZ-PARÓCHIA ÉS BÉRHAZ.
 1933. v. 29.
 Kós Károly

A. Gall rajza az eredeti fénymásolatról

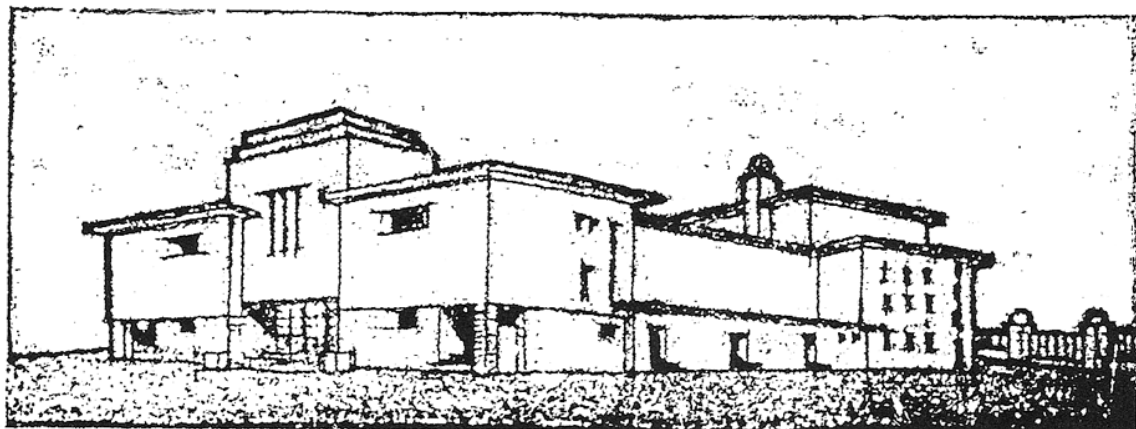
ADALÉKOK EGY BRASSÓI PARÓKIA LÉPCSŐHÁZA ALÓL

AZAZ KÓS KÁROLY FÉLBEMARADT BRASSÓI UNITÁRIUS TEMPLOM-TERVE NAPFÉNYRE KERÜL

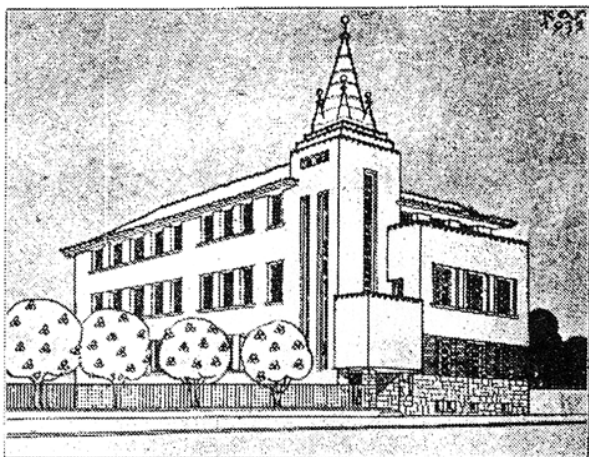
1933 januárban a fiatal brassói unitárius egyház Kovács Kálmán kolozsvári tanár közvetítésével Kós Károlyhoz fordult építendő templomuk tervezése ügyében. Erre a felkérésre egy vázlatos elképzeléssel reagálhatott Kós Károly. Február 23-án részletesebb rajzot kértek tőle még a hónap 28-áig, mivel „egy bizottság alakult ... több építészről kérnek javaslatot ... amelyekből kiválasztják a legalkalmasabbat, az kapja a megbízást...”

A fenti pályázat eredményéről az unitárius egyház egy brassói, szintén pályázó építészhez, Halász Kálmánhoz¹ intézett levele ad felvilágosítást: „(az ön) terve a legrokon-szenvesebb... de stílusa ellen voltak kifogások ... Az egyházi főhatóság a stílus tekintetében legmegfelelőbbnek talált munka szerzőjét bízta meg a teljes kidolgozással”

Nyilvánvalóan itt a Kós-féle tervre utalnak, és már 1933 május végére el is készültek az 1:100 léptékű kiviteli és engedélyezési tervek (8 db.). Ezeket Kós Károly ceruzás távlati kép kíséretében két példányban elküldi Kovács Lajos lelkésznek Brassóba, valamint egy példányt Demény Andor építőmester úrnak is. Egy alapozási rajz kivitelével, csak az említett májusi dátumú ceruzarajz maradt fenn. Viszont ez a két rajz elegendő ahhoz, hogy megismerkedjünk a terv lényegével. Stílusában a terv többek között hasonlóságot mutat a szintén Brassóba tervezett református Kereskedelmi Iskolával (1931) vagy a 1930-ban tervezett kolozsvári Műcsarnok (felépült 1943-ban). Feltételezhető, hogy egy 1934-ben Brassóban felépült kétszintes református imaház ehhez a csoporthoz tartozik. Sajnos, ez a ház az utóbbi években megsemmisült. Tagadhatatlan hogy az akkori, és a Romániában is különösen hódító „modern” szellem nem maradt hatástalan Kós Károly munkásságára². Erre a Halász-csoport Brassóban működő Bauhaus műhelye is példa. Azonban, amint a pályázat eredményéből is kiderül, Kós Károly tervé-

Kolozsvárra tervezett magyar kamaraszínház, 1934

Brassó, kereskedelmi iskola terve, 1931

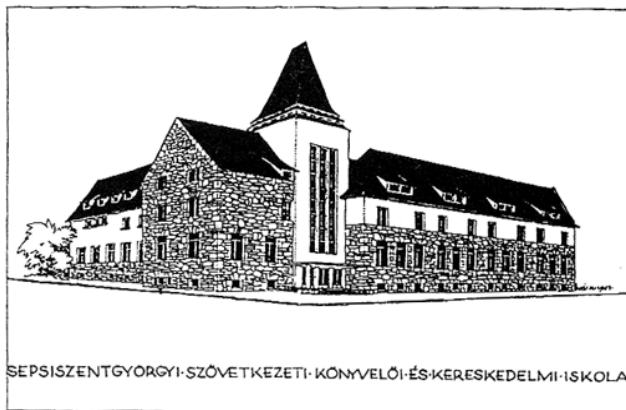
nek sikerült a helyi építészekkel szemben valami másságot is képviselnie, annak ellenére, hogy mai szemmel nézve mind az ő, mind Halász Gyula terve modernnek mondható.

A saroktelekre építendő, L alakú ház ismétli Kós egyik legkedveltebb alapformáját, azaz a toronnyal összekövacsolt két épületszárnyat. Ilyen a Brassótól 40 km-re fekvő Sepsiszentgyörgyön felépült Székely Nemzeti Múzeum, vagy az 1935-ben tervezett Kalotaszegi Múzeum, mely azonban nem épült fel. A templom főbejárata szorosan a toronyhoz kapcsolódik a tömegben egymáshoz hasonló méretű szárnyakat a nyílások méretei és arányai teszik különbözővé, ami belső funkciók külső megjelenítését is szolgálja. Az egyik szárnyba a nagy terem kerülnek, a másik szárnyba a „bérház”, amely egyházon kívüli forrásokból épült volna.

Kovács Lajos akkori lelkész leírása alapján az épület a következő funkciókat látta volna el: *...a minimumelképzelés szerint a beépített terület - 24m x 12/14m - az imaház nagyságával megegyező. A szuterén szint részben pince, részben iffúsági, nőegyleti, presbiteri stb. gyűlésteremből (kinyitható fallal ellátva) és egyházi-lakásból (szoba-konyha, kis pince) állna. A földszinten lenne két lakás, egy lelkészi iroda valamint egy segédlelkészi szoba és az emeleti imaház előadóterem céljára is tud szolgálni. Egy nagyobb elképzelésben a Kút utcai front fennmaradó része öröklakásokat (illetve az egyik üzleti helyiség lakással együtt) tartalmazna. A templombejárat és főfront elhelyezését a park felőli, délnyugati oldalra képzelték el.*

Augusztus 7-én Kós Károlynak írják, hogy bár az egész épületre kérnek engedélyt, valószínűleg csak a templom részét építik fel egyelőre. Emiatt különböző termódosításokat javasoltak (pl. a papi lakás/iroda ideiglenes elhelyezése a földszinten). A két ütemben történő felépítés Kós eredeti koncepciójával nehezen egyeztethető össze alapvető módosítások nélkül.

1933 októberében belátják, hogy csak a következő évben tudják elkezdni az építkezést. Decemberben felolvasói körúton Kós Brassóba is ellátogat. December 23-án a termódosítás továbbra is levelezés tárgya (pl. a földszinti lakások helyett inkább üzlethelyiségek kérnek). Az 1934-es év elején, mivel a módosított tervek még nem érkeztek meg, egyre idegesebb levelek jöttek Brassóból Kós Károlynak: *„a mérnök úrhoz aggodalommal fordulunk, mivel még nincsenek meg a tervek...”* (1934 febr. 12) és: *„...a mérnök úr a mérnöki kamarának még nem tagja és félünk attól hogy*

Sepsiszentgyörgyi iskola terve, 1951 (A. Gall rajza fénymásolatról)

^{3?}
a jogosultság hiánya... (gondokat okozhat)” (1934 márc. 27). Kiderül, hogy Halász Kálmán nincs megelégedve a pályázati eredménnyel, és elkéri az illetékes jegyzőkönyvet.

A fentiekkel azonban Kós Károly nem foglalkozik és végül a terveket 1934 április 13-án juttatja el Brassóba (az összes alaprajzot és 3 metszetet) azzal az egyszerű megjegyzéssel, hogy *„...alagsor, földszinten apró hibákat kijavítva.”* Eközben április 8-án az egyház már elhatározza a munka megkezdését. Egy hét múlva történik az első kapavágás, és április 29-én leteszik az alapkövet.

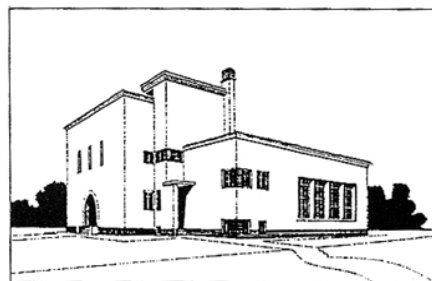
A munkálatokat a beton alap felszínig történt megépítéssel a Román Belügyminisztérium leállította, és az építési engedélyt visszavonta. Ilyen helyzet nem példa nélkül való Kós életében, hasonló körülmények okozták a bábonyi iskola építési munkálatainak leállítását is. Még sok más terv létezik, amelynek kivitelezését vagy el se kezdték vagy félbemaradt a két világháború miatt. Az építkezést ezen a telken soha nem sikerült folytatni, bár magas politikai szinten is próbálták a döntést visszafordítani. A levéltár arról is tanúskodik, hogy a magyarok keresték a brassói szászok segítségét, cserébe magyar támogatást ígértek a következő választásokon induló szász jelölteknek. Végül kárpótlásul egy másik, a Belvárostól messzebbre eső telket kapott meg az egyház. Ezen felépült 1935-ben a Halász Kálmán által tervezett és a mai napig álló vasbetonszerkezetű modern templom/parókia együttes, amely kiváló példája az akkor Brassóban működő Bauhaus-iskola építészetének.

Köszönöm Máté Sándor unitárius esperes és Bodor Csaba segítségét.

Anthony Gall

¹ Halász Kálmán testvérét, Halász Gyulát Brassai néven, mint világhírű párizsi fényképészt ismerjük.

² Lásd Kós Károly: *Új Építőművészet* c. írását (közli Országépítő 94/1).

KOLOZSVÁRI MŰCSARNOK 1930 (Kós) Felépült 1943-ban. Szept. rajza egy korábbi terv alapján.

HÍREK

AZ ÉPÍTŐ KÓS KÁROLY című könyvének kéziratát Nagy Elemér építész mérnök halála évében, 1985-ben fejezte be és adta le a Corvina Könyvkiadónak. A kiadó a megvalósítást főleg anyagi okokra hivatkozva halogatta. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy nem áll szándékában kiadni a könyvet, az író fia, Nagy Dániel építész visszakérte a kéziratot.

A mű Kós Károly sokoldalú tevékenységének átfogó bemutatása. A szerző a korabeli történelmi és kulturális háttér összefüggéseiben értékeli a szerzteágazó életművet. Méltatásában hangsúlyt kapnak az egyetemes építészettörténet szempontjából is jelentős, a század első két évtizedében készült alkotásai és ehhez kapcsolódó grafikus működése.

Két külön fejezetet szentel a William Morris és John Ruskin nevével fémjelvezhető angol iparművészeti megújulás és az Akseli Gallén-Kallela és Eliel Saarinen személyiségével összekapcsolódó finn nemzeti romantika Kós Károlyra gyakorolt hatásának.

Végül Kós Károly irodalmi munkásságának rövid ismertetése mellett művészeti írásaival is foglalkozik. A különböző tanulmányokból, riportokból és levelekből vett idézetek teszik élővé építészetről, irodalomról és képzőművészetről vallott nézeteit.

Hogy közel tízéves várakozás után a 160 oldalas, 150 fekete-fehér és 35 színes képpel illusztrált, egészvászon-kötésű könyv végre elkészülhessen, Nagy Dániel segítséget kérve megkereste a Kós Károly Alapítványt és a Balassi Kiadót.

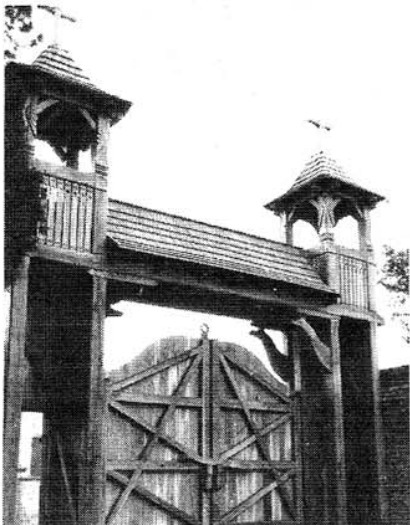
Támogatást kaptunk a Magyar Könyv Alapítványtól és az Országépítő Alapítványtól. Ez a pénz adott lehetőséget a kiadás elindítására, de számítunk további támogatókra is. Ennek hatékony formája volna, ha a 2000 példányban megjelenő könyvet minél nagyobb számban tudnánk elővételben eladni.

A könyvet 1995. szeptember 15-ig mindenképpen megjelentjük. Az 1.000.-Ft-ba kerülő könyvet 800 Ft-ért kapják meg mindazok, akik 1995. augusztus 31-ig elővételben vásárolják meg és árát a mellékelt csekken az alapítvány számlájára befizetik. Terveink szerint a könyveket szeptemberben postázzuk, vagy az őszi konferencián adjuk át.

Kérünk barátainkat; ha tehetik fizessenek elő a könyvre.

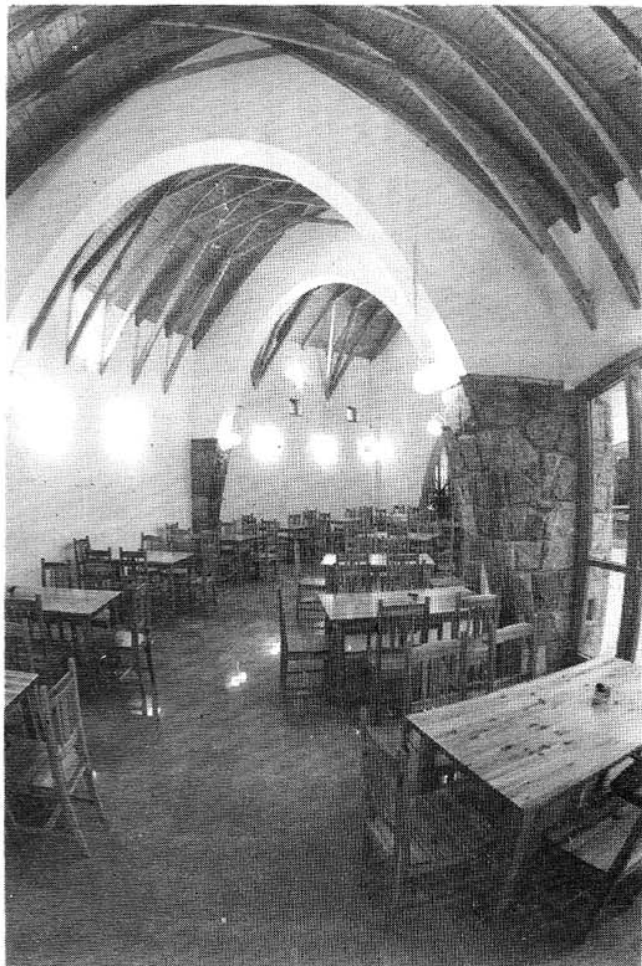
A Kós Károly Alapítvány Kuratóriuma

ELŐZŐ SZÁMUNK hírei között beszámoltunk a dunaföldvári várkapu építéséről. Az elkészült kapu felavatására 1994 novemberében került sor. (Lásd képünket) A beszámoló szerzője, **Bankó András** neve lemaradt az írás végéről, amiért a szerkesztő elnézést kér.

Csepeli István dunaföldvári várkapuja, Bankó András felvétele

A Katolikus Egyetem refektórium (Zsigmond László), Szántó Tamás fotói

A PILISCABAI PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM a tavaly felavatott oktatási épületek és a refektórium után tovább bővül. Elkészült a kollégium (Bata Tibor), a 9. sz. oktatási épület (Siklósi József), a 7. sz. adminisztratív épület (Zsigmond László), és a portaépület (Csernyus Lőrinc) kiviteli terve, az együttes templomának (Makovecz Imre), és sportsamokának (Zsigmond László) engedélyezési terve.

A CSENGERI ÉTTEREM ÉS KONYHA épületét 1995 februárjában adták át. Tervező: **Vincze László**.

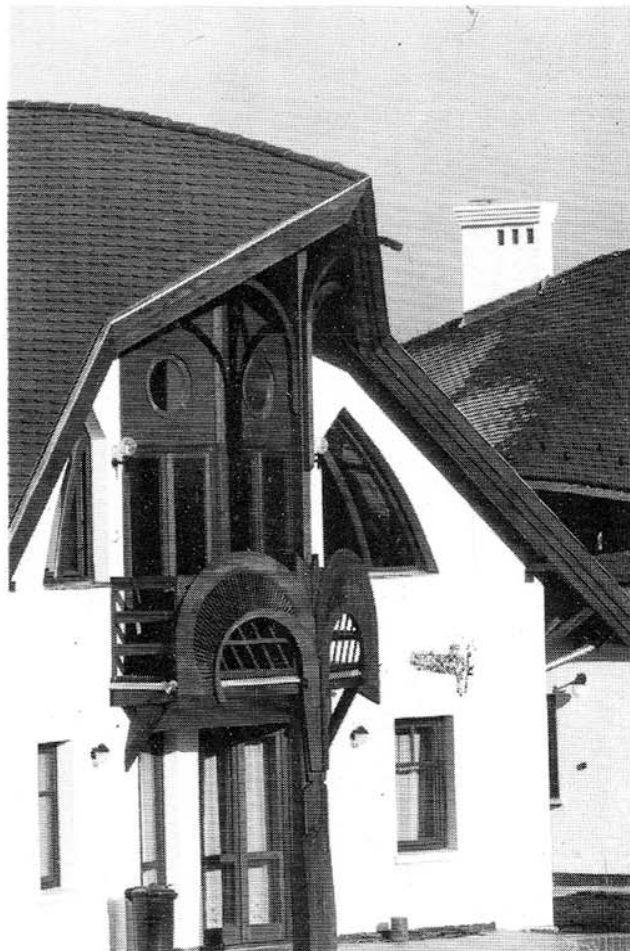
FELSZENTELTEK a győri bencés rendi kápolnát, melyet **Makovecz Imre** tervezett a meglévő padlástér beépítésével. A felülvilágító üvegtető felett Wim Wenders *Berlin felett az ég* című filmjében szereplő angyalok **Péterfy László** által készített szoborváltozatai állnak.

AZ ÉV LAKÓHÁZA kitüntető címet kapta a veresegyházi „Gyermekliget” együttese, amelyet Zsigmond László tervezett. A kis házakból álló telepen 120 állami gondozott gyermek lakik. Veresegyházán további szociális épületek készültek el a közel-

múltban a KVADRUM Építésziroda Kft. Tervei szerint (óvoda és szociális otthon). Ezekről, valamint a készülő tervekről 1995 folyamán bővebben is beszámolunk.

A Gyermekliget és egy lakóház belseje (fotó: Szántó Tamás)

A tartalomból

A tervezők beszélgetése a budapesti EXPO-ról
Zelnik József: A magyar kultúra biztosítása
VÁNDORISKOLA 1991-94

Simcha Yom-Tov: A nőiség az építészetben

Kovács József: Kárpátalja fatemplomai II. rész
Kós Károly brassói unitárius temploma

